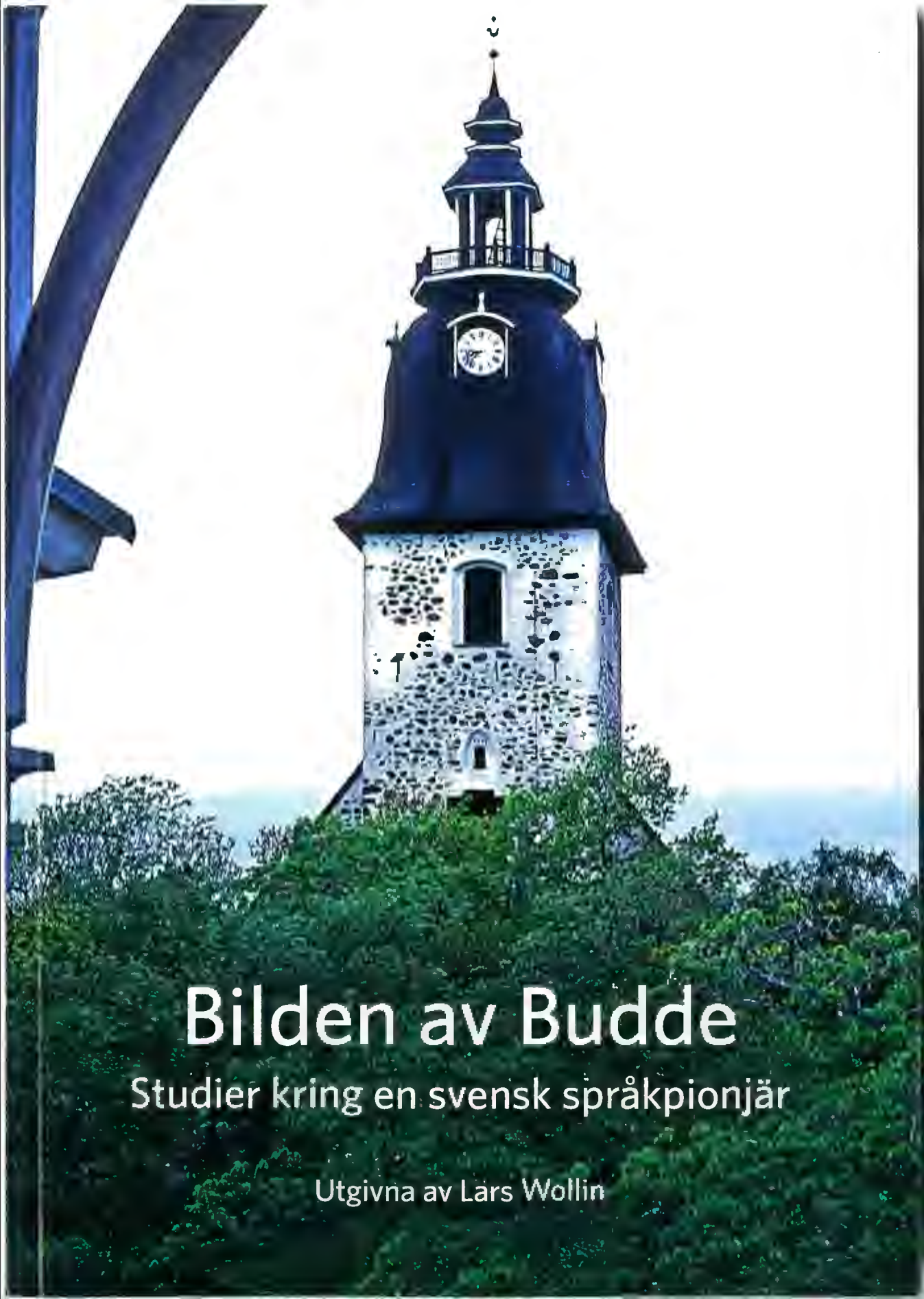

Bilden av Budde. Studier kring en svensk språk pionjär

Bilden av Budde

Studier kring en svensk språk pionjär

Utgivna av Lars Wollin

Abstract

Wollin, L. (ed.), 2011: *Bilden av Budde. Studier kring en svensk språk pionjär*.
(The Image of Budde: Studies of a pioneer in the Swedish language.) 138 pp.
Åbo/Turku.

The first professional translator of the Swedish-speaking area was the fifteenth-century Finland-Swedish monk Jöns Budde, considered to have been the first prolific man of letters in Finland. Budde stands out beyond comparison as the most prominent follower of the Bridgetine tradition that originated from the Monastery of Vadstana, Sweden, and its Finnish branch in Nådendal. These institutions left their distinctive mark on late medieval development in several areas of culture, with influences that resonated into modern times.

The contributions to this volume are based on scholarly papers presented at the symposium *Jöns Budde – linguistic pioneer and leading figure of his time* (*Jöns Budde – språk pionjär och samtidsaktör*), arranged in Turku/Åbo on April 4–5, 2008 by the Department of Swedish at the Åbo Akademi University. The event received financial support from the Swedish Academy, the Research Institute of the Åbo Akademi University Foundation, and the Academy of Finland.

The introduction to the volume (Wollin) offers a survey of previous scholarship on Jöns Budde and contextualizes the contributions in the present volume. The collected essays present findings on a range of issues: Budde's geographical provenance, as assessed on the basis of linguistic criteria (Nikula); research questions raised from the perspective of "new philology" in order to examine his message as well as the content and textual structure of his works (Carlquist, Lamberg); and the stylistic patterning of his writing (Tiisala).

A central topic perceptible in all the contributions to the volume is that of translation history. As a skilled and industrious early translator from Latin, Budde holds a focal position in the late medieval refinement of Swedish as a language of culture in Europe.

Keywords: Jöns Budde, Old Swedish, medieval philology, new philology, Finland-Swedish dialects, medieval style, translation history.

© The authors 2011

ISBN 978-951-765-586-6

Printed in Finland by Painosalama Oy, Turku 2011

Bilden av Budde

Studier kring en svensk språk pionjär

Redaktör: Lars Wollin

Åbo Akademis förlag
Åbo 2011

CIP Cataloguing in Publication

Bilden av Budde : studier kring en svensk språk pionjär / redaktör:
Lars Wollin. – Åbo: Åbo Akademis förlag 2011.
ISBN 978-951-765-586-6

Bilden på titelsidan föreställer troligen Jöns Budde, avbildad i ordensdräkt på ett silverfat (möjligen en paten), som han lät tillverka i Stockholm och skänkte till klostret i Nådendal.

Inskriptionen lyder:

thenne kalk loth brodhær jønes budde aff nadhendal göra hij stokholm

ISBN 978-951-765-586-6
ISBN 978-951-765-587-3 (digital)
Painosalama Oy
Åbo 2011

Innehåll

Förord	7
<i>Lars Wollin</i> Jöns Budde och eftervärlden. En presentation, en forskningsrapsodi – och några spekulationer	9
<i>Kristina Nikula</i> Skrev Jöns Budde "österbottniska"?	42
<i>Jonas Carlquist</i> Vad ville Jöns Budde med sin översättning av <i>Elucidarius</i>	69
<i>Marko Lamberg</i> I marginalen av <i>Tundalus syn och uppenbarelse</i> . Varianten i Jöns Buddes bok: översättarens budskap och dess mottagande.	88
<i>Seija Tiisala</i> Hendiadyoin, dubblering och utvidgning i Jöns Buddes <i>Lucidarius</i>	101
Bibliografi	129

Förord

Arrangemang av svenskämnet vid Åbo Akademi och med undertecknad som ansvarig genomfördes i Åbo den 4 och 5 april 2008 ett filologiskt och historiskt inriktat symposium kring temat *Jöns Budde – språk pionjär och samtidsaktör*. Arrangemanget stöddes ekonomiskt av Svenska Akademien, Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut samt Finlands akademi.

De fem artiklarna i föreliggande volym bygger på författarnas föredrag vid symposiet. Ett sjätte bidrag, av Bridget Morris, Hull: *Two visions of the afterlife: the vision of Tundale, and the Birgittine tradition of Purgatory*, har ej utarbetats i skriftlig form.

En väsentlig insats med bearbetning och layout av bildmaterialet har utförts av Lars Berggren, Åbo.

Volymen publiceras i två innehållsligt identiska utföranden: av Åbo Akademis förlag samt av Svenska fornskriftsällskapet.

Uppsala i juni 2011

Lars Wollin

utgivare

Lars Wollin

Jöns Budde och eftervärlden

En presentation, en forskningsrapsodi – och några spekulationer

Vem var Jöns Budde? Varifrån kom han? Vad utträttade han? Vad har hans insats betytt, i historien och i språket? Hur har man värderat hans verk, förr och i dag? Vilken bild har eftervärlden gjort sig av denne idoge och språksäkre birgittinbroder i Nådendals kloster, Vadstenas filial i Finland? – I föreliggande volym ställs några av frågorna och antyds några möjliga svar.

Mer än antydningar kan det inte bli tal om. Mest slående när man försöker glimtvis följa Buddebildens växlingar genom vår lärdomshistoria är intrycket av reflexer i strömmande vatten. Ju fler data man gräver fram, ju fler facetter man tycker sig se av broder Jöns och hans förehavanden, desto mer motsägelsefull och undflyende blir bilden.

I denna inledande uppsats vill jag först teckna en del av den historiska bakgrunden och översiktligt skissera forskningstraditionen. Skissen fungerar i sina senare partier samtidigt som en summering av volymens bidrag till kunskapsförnyelsen.

Några mer subjektivt hållna reflexioner kring Jöns Budde själv avslutar uppsatsen.

1 Den historiska personen

Om enskilda individer i svensk och nordisk medeltid är säkra biografiska uppgifter som bekant nästan alltid ytterst knapphändiga. Birgitta Birgersdotter, eller den Heliga Birgitta, är det stora undantaget, åtminstone i Sverige. För andra litterärt verksamma personer är vi i allmänhet hänvisade till de vittnesbörd som med större eller mindre säkerhet förmedlas av deras verk. Jöns Budde är såtillvida ett normalfall. Det vi med rimlig visshet kan sluta oss till utifrån andra bevarade källor än

hans egna texter bygger på några enstaka notiser i ett par diplom och kan formuleras mycket kort.

Birgittinbrodern *Jöns Andersson* – som själv vanligen omtalade sig med tillägg av det ena eller båda av de två binamnen *Budde* och *Ræk* (*Ræck*); i eftervärlden är han främst känd under det förra – nämns sålunda första gången i källorna den 2 mars 1461, som vittne i en rättssak i Nådendalsklostret. Han tituleras då ännu inte "broder". Till denna värdighet i klostret har han tydligen avancerat halvtannat år därefter, då han den 27 oktober 1462 nämns som "conventualis Vallisgracie". Enligt Birgittinordens regel måste man vid denna upphøjelse ha fyllt 25 år, varför Buddes födelseår inte bör ha varit senare än 1436 eller 1437. Av det yngre diplommet framgår också att Budde, jämte en namngiven diakon, fått uppdraget att resa till Stockholm för att där bekräfta ett brev av biskopen i Åbo Kort Bitz angående åtgärder som vidtagits till reglerande av Nådendalsklostrets ställning och förhållanden. Mindre än ett år senare, den 20 juli 1463, omtalas han ånyo som företrädare för sitt kloster i en rättstvist. Hans karriär som betrodd ordensbroder tycks därmed i varje fall inte ha varit påfallande långsam. Vi vet också, på grundval av hans egna uppgifter, att han besökte moderklostret i Vadstena vid påsken 1469; han utförde där bl.a. sin översättning av S:a Mechtilds uppenbarelser (varom mera nedan). Ett uttryck för tillgivenhet och varma känslor för sitt kloster har forskarna länge velat se i det vackra smidesarbete, en silverpaten med namnet "Jöns Budde från Nådendal" ingraverat, som han lät tillverka i Stockholm och skänkte till klostret (se bild på denna volyms titelsida); också en kalk för nattvardsbruk med samma inskrift kan vara skänkt av Budde till klostret (Nikula 2007 s. 182 ff.). Budde avled tidigast 1491, det årtal som uppges i dateringen av ett par av hans sista, med säkerhet egenhändigt nedtecknade skrifter.

Detta är vad som kan anses vara dokumenterat av Jöns Buddes yttre levnadslopp.

Om Buddes födelseort och uppväxt kan ingenting med säkerhet fastställas – utöver den sedan länge väl styrkta slutsatsen att han var av finländsk börd och att hans modersmål var svenska. Språkforskningens skiftande försök att mer exakt bestämma hans tidiga geografiska hemvist är ett av de teman som behandlas dels nedan i denna uppsats, dels i ett av de följande bidragen i volymen (Nikula). – Ej heller om Buddes verksamhet före eller kort efter inträdet i klostret är någonting säkert känt. En försvarlig del av sin lärdom kan han självfallet ha inhämtat vid dominikankonventet i Åbo, men en kontinental akademisk utbildning ter sig onekligen som ett naturligt inslag i en birgittinbroders curriculum. Som Kristina Nikula framhåller i en tidigare uppsats (Nikula 2009 s. 141 f.) låter sig särskilt frånvaron av varje dokumentation av Buddes

förehavanden under en period mellan sommaren 1467 och våren 1469 lätt förklaras med antagandet att han just då befann sig i Tyskland – i synnerhet som en student vid namn *Johannes Budde* faktiskt kunnat påvisas vara immatrikulerad vid universitetet i Greifswald, sannolikt i februari 1468. Identiteten mellan denne student och vår nådendalsbroder är dock inte styrkt. Själv utvecklar Nikula en hypotes om Buddes bakgrund i aristokratisk miljö (varom mera nedan). – Av Buddes personliga framtoning som svensk litteratör har främst Erik Noreen (1942b) menat sig kunna förmedla en bild i enskilda texter där Budde själv kommenterar sitt verk. Bekanta (delvis återgivna nedan s. 36 f. och 37 f.) är företalen till översättningarna av Mechtild och av Apokalypsen. I vad mån detta egentligen säger så mycket utöver det indirekta vittnesbörd som framträder ur själva urvalet av texter för översättning, liksom av vissa mera påfallande egenheter i valda översättningsstrategier, kan diskuteras. Också denna problematik tangeras dels nedan, dels i flertalet av de följande bidragen (Carlquist, Lamberg, Tiisala).

Sin position i svensk och finländsk historia bygger Jöns Budde på en omfattande och fruktbringande verksamhet inom ett par centrala kulturområden. Basen utgör hans mångsidiga gärning som drivande medlem i Birgittinorden. Viktiga är hans insatser för utvecklingen av klosterkonventet i Nådendal, med de ekonomiska och kyrkopolitiska verkningar dessa insatser kan ha haft.¹ Hans förkunnelse bör ha bidragit till att präglade det samtida fromhetslivet; flera av de texter han översatte var mer eller mindre centrala i den birgittinska mystiken. Det är också hans översättargärning – i denna volym ett dominerande tema – som ger honom en rangplats i svensk språkhistoria. Budde framstår som en av de främsta utdanarna av den senmedeltida svenskan, den s.k. yngre fornsvenskan, i dess långsamma förädling till ett kulturspråk på europeisk nivå. Insatsen var redan i kvantitativ mening omfattande. Som de enda svenskar före 1600 "som har utvecklat en skriftställarverksamhet till omfånget jämförlig med Jöns Buddes" nämner Noreen (1942b s. 73) heliga Birgitta och Olaus Petri. "Han har beröringspunkter med båda", konstaterar Noreen. En sådan jämförelse säger onekligen något väsentligt om Budde.

Denna värdering av omfattningen av Buddes insats utgår från Noreens egen – på sin tid ganska nya – uppfattning att samtliga eller så gott som samtliga översättningar som, också mer eller mindre hypotetiskt, tillskrivits Budde också faktiskt utförts av honom. Senare forskare

1 Om Nådendalsklostrets historia se Klockars 1979. Jöns Buddes insatser behandlas främst a.a. s. 80–86.

har, som skall visas nedan, sällan tyckt sig ha anledning att ifrågasätta denna ståndpunkt. Buddes översättarskap har, med en säkerhet som närmast vuxit med tiden, ansetts vetenskapligt dokumenterat i ett halv-dussin bevarade handskrifter, nedtecknade i hans livstid eller under ett par decennier därefter, dvs. i senare hälften av 1400-talet och början av 1500-talet. I dessa dokument inryms ett tjugotal större eller mindre, alla klart avgränsade översättningsarbeten, som med säkerhet eller hög grad av sannolikhet är utförda av Budde. Det totala omfånget mäter i nutida boktryck omkr. 1 350 sidor.

Forskarnas nästan fullständiga konsensus kring Noreens slutsatser avser alltså attributionen till Jöns Budde av dessa samtida översättningsverk, därmed också volymen av hans insats som översättare. Gäller det däremot hans arbetssätt, i översättningens hantverk, är det uppenbart att tiden länge sedan gått förbi Noreen. Denne torgför nämligen ganska oreflekterat en äldre forskningstraditions syn på senmedeltidens klosteröversättare som "slaviskt" latinbundna. En sådan uppfattning är inte välgrundad. I själva verket är Buddes och hans bröders hållning till uppgiften högst självständig. Den är också i viss mening påfallande modern, pekar tydligt framåt i den svenska översättningens historia. Detta gäller för övrigt inte bara hans sätt att utöva det språkliga hantverket. Budde är, har det sagts av i dag verksamma, historiskt intresserade yrkesöversättare, deras äldste svenske kollega i facket. Till denna centrala sida av hans verksamhet återkommer jag nedan.

Jöns Budde är alltså utan tvivel den främste enskilde litteräre fullföljaren av den birgittinska tradition som i Sverige utgick från klostret i Vadstena och dess filial i Nådendal. Här präglades på ett djupgående sätt det senmedeltida skeendet på många kulturområden, med i vissa stycken avgörande verkningar in i nyare tid.

Eftervärldens bild av en historisk gestalt är som bekant avhängig av gällande värderingar och speglar alltid mer eller mindre entydigt sin egen samtid. Det medeltida Nordens enda religiösa mystiker av världsförmåt, den Heliga Birgitta, har under historiens gång varit utsatt för dramatiska omvärderingar i skilda epokers tolkning av hennes person och gärning; mönstret i sådana förskjutningar har beskrivits mycket ingående i bl.a. historisk forskning (senast Nynäs 2006). Jöns Budde är ett betydligt mindre men lika fullt viktigt namn i delvis samma idétradition, och det kan ha sitt intresse att följa förändringarna i senare skedens syn även på en gärning som hans. I detta bidrag vill jag pröva en ansats i den riktningen.

Någon uttömmande genomgång är det inte fråga om. Mitt perspektiv är begränsat till språkhistorikerns synfält, och även där förblir åtskilligt onämnt. Vad jag vill förmedla är några glimtar av Buddebil-

dens växlingar över tid genom svensk och finländsk språkreflexion och språkforskning samt antyda något av den yttre kontext i vilken dessa växlingar utspelar sig. Jag börjar, om inte i Buddes samtid eller omedelbara eftervärld, så dock bara ett sekel efter reformationen, i tidigare 1600-tal, och följer värdeförskjutningar och nyanseringar fram till dagsläget i tidigt 2000-tal. Det är förutsägbart att tyngdpunkten kommer att ligga på senare skeden, i stort efter mitten av 1800-talet. Från de första nysvenska seklens Buddebild känner vi bara strödda och notisartade reflexioner.

2 Tidiga notiser och omdömen

Det veterligen första omdömet om Jöns Buddes översättningsspråk formuleras av *Johan Bure* (1568–1652, ofta omtalad under den latiniserade namnformen *Johannes Bureus*), kallad "Sveriges förste riksantikvarie" och pionjären i svensk fornminnesvård, runologi och forntextutgivning. Han kunde under sitt arbete med birgittinska handskrifter från Vadstenaklostrets stora kvarlåtenskap inte undgå att konfronteras med nådendalsmunkens omfattande insats som försvenskare av kontinental uppbyggelselitteratur. Bure är den store räddaren av vårt medeltida litterära arv undan reformation- och vasatidens barbariska skövling, det beryktade "helgerånet".² Han var sannolikt den förste som på allvar såg ett historiskt värde i de rester av en "papistisk" monastisk kultur som kom i hans händer och som tog konsekvenserna av denna insikt.

Men Bure var samtidigt ett barn av sin tid. Mycket av det som mötte hans ögon i dessa gamla pappers- och pergamentslämningar måste för honom ha tett sig som förgrifliga katolska skrивerier. I sin karakteristik av en översättning av en skrift av medeltidsmystikern Suso ("Gudelige snilles väckare"), senare tillskriven Jöns Budde, skrader han inte orden:

then wärste Swenska som finnas skal, er full medh Latijnske phrases och sett at tala, qvia verbalis sæpe translatio³

– "ett icke fullt rättvist men förstaeligt omdöme", hävdar Erik Noreen, som citerar Bures uttalande (Noreen 1942b s. 74) och betecknar det som "ett omdöme som kan tillämpas på J[öns] B[udde]s samtliga skrifter" (1944 s. 4).

2 Se Abukhanfusa et al. 1993.

3 ... qvia verbalis sæpe translatio '... då översättningen ofta är [slaviskt] ordagrann.'

Till den lutheranska antipapismen kom renässanstraditionens allmänna medeltidsförakt. Bures hållning till den birgittinska svenskan blev den förhärskande under åtminstone ett par sekel. Tonen är knappast nådigare i den lärde bibliotekarien i Åbo *Henrik Gabriel Porthans* historik, tryckt 1787, över Åboakademiens berömda, senare nedbrunna bibliotek.⁴ I detta verk återges ett par utdrag ur en i branden förlorad handskrift, som bl.a. innehöll en version av Buddes första kända översättning, den han utförde påsken 1469 i Vadstena av S:a Mechtilds *Liber specialis gratiae* ('Den särskilda nådens bok'; härom mera nedan). Porthan utlåter sig samtidigt oskrymtat om förlagan för detta arbete. Även om hans "utskåpning" alltså egentligen avser texten och genren, är det ställt utom tvivel att den också spiller över på översättaren:

Opus ipsum, quod tantopere extollit bonus Monachus, ex majori opere in compendium, ut videtur redactum, somnia continet stultissima, nugae pias, et saepe impia deliria. (Efter Noreen 1944 s. 68)

'Själva det arbete som den gode munken så entusiastiskt höjer till skyarna – redigerat, som det förefaller, i ett sammandrag ur ett större arbete – innehåller de enfaldigaste fantasier, fromma nipprigheter och ofta osmakliga stollerier.'

"[E]tt väl hårdt och ensidigt omdöme!", utbrister drygt hundra år senare den svenska Mechtildtextens utgivare (Geete 1899 s. xxxiv). En nutida profan läsare kan visserligen känna sig frestad att instämma med Porthan: den art av exalterad "nunnemystik" som den fromma Mechtild excellerar i ter sig nog i dag för de flesta lindrigt sagt överspänd. Men detta tar ingenting från det mer generellt väsentliga. Reformatorernas aggressiva förakt för allt som luktar papism överlevde inte bara det yverboret storsvenska 1600-talet utan också det mer rationella sekel som följde. Man undgår inte att uppfatta den ironiska undertonen i ordvalet "bonus monachus" ('den gode munken').

Porthan yttrar sig emellertid ännu en gång i saken. I omedelbar anslutning till sitt beska utlåtande om Mechtildtexten omtalar han en annan av Buddes översättningar, betitlad *Viridarium celeste Sancte Birgittae* ('Heliga Birgittas himmelska örtagård'), som ingick i samma handskrift. (Också den gick därmed senare förlorad i Åbo brand – dessutom, till skillnad från Mechtildversionen, utan bevarad parallell uppteckning, varför Buddes insats som översättare av detta verk är utplånad.)

⁴ Porthans här refererade text återges in extenso av Erik Noreen (1944 s. 66–72).

Porthan meddelar ett utdrag ur Buddes företal också till detta andra arbete. Avslutningsvis formulerar han över båda verkens svenske utskrivare ett omdöme som utfaller något (om också ganska obetydligt) mer nyanserat. Samtidigt torde det vara första gången som Jöns Budde i eftervärldens vetenskap nämns vid namn:

Habes argumenta et descriptionem libri. Paulo diligentiozem placuit operis utriusque, inepti licet et nugacis, notitiam exhibere; quod diligentissimorum quoque rei nostrae literariae antiquioris consultorum, fugisse videntur cognitionem [...]. Fratrem vero JOHANNEM (Jönes) ANDREAE BUDE [...], cuius autographon esse exemplum nostrum, allata supra subscriptionis suae verba probabile faciunt, diligentem et non spernendum sua aetate scriptorem fuisse, non haec tantum industriae suae produunt specimina, sed versio etiam Svecana confirmat *Librorum* quorundam *Biblicorum* (*Machabeorum*, *Judit*, *Hester* oc [sic!] *Ruth*), quae in R. Antiquitatum Archivo reservatur, quamque ab eodem, in Cœnobio Nاهدندالensi, a. D:ni MCDLXXXIII concinnatam esse, subscriptio librariae (Monachae Wadstenensis) diserte testatur [...]. (Efter Noreen 1944 s. 71 f.)

'Detta sagt till diskussion kring och beskrivning av boken. Jag har velat meddela något mer ingående upplysning om båda [de däri ingående] verken, så befängda struntsaker de än må vara. De tycks nämligen obekanta också för de mest grannliga kännare av vår forntida litteratur. Att emellertid broder JOHANNES (Jönes) ANDREAE BUDE – några ord tillagda ovanför hans underskrift gör troligt att vårt exemplar är hans egenhändiga uppteckning – varit en flitig och för sin tid icke oäven skrivare, det bekräftar inte bara dessa prov på hans idoghet utan även en svensk version av några bibelböcker (*Mackabéerna*, *Judit*, *Ester* och *Ruth*), som förvaras i Kungl. Antikvitetsarkivet; att denna översättning är utförd av samme man i konventet i Nådendal år 1483 omvittnar våltaligt underskriften av en kvinnlig biblioteksanvarig (en nunna i Vadstena) [...].'

Budde är alltså härmed "upptäckt". Och han får till sist också den bistre Porthans motvilliga erkännande. Men det är reserverat: uppskattningen gäller bara hans skrivarflit. För "den gode munkens" mer avancerade kvalifikationer tycks denne det sena 1700-talets akademiske biblioteksman blind. Det citerade uttalandet är annars intressant främst som ett åtminstone möjligt vittnesbörd om en viss – faktisk men förträngd – insikt i historiska sammanhang, vilka en förhärskande religiös och nationell ideologi annars vid denna tid torde ha effektivt beslöjat.

Först i senare 1800-tal är marken beredd för en öppet uttalad, mer avspänt neutral hållning inför länge sedan flydda tiders sätt att tän-

ka och tala. Den ovan citerade Mechtildutgivaren, bibliotekarien vid Kungl. Biblioteket i Stockholm Robert Geete, var själv delaktig i den första fasen av den vetenskapliga bearbetningen av arvet efter Jöns Budde. Denna fas bestod i utgivningen av hans texter. Som kommer att framgå nedan, hade dock denna verksamhet börjat redan ett halvsekel tidigare.

3 Dokumentation

De sju bevarade senmedeltida handskriftsdokument vilkas innehåll med säkerhet eller på goda grunder knutits till Jöns Budde som översättare förtecknas nedan i tablå 1 (s. 17), grovt ordnade efter sina nutida utgåvors tillkomsttid. Sammanställningen utgår från Erik Noreens inventering (Noreen 1944; dateringen av översättningarna anges efter a.a. s. 11).⁵

Utöver dessa sju, i dag bevarade handskrivna dokument över Jöns Buddes översättargärning måste man alltså räkna med ett obestämt antal förlorade. Åtminstone ett av dem är bekant: det som innehöll bl.a. *Viridarium celeste Sancte Birgitte*, beskrivet av H. G. Porthan 1787 och fyrtio år senare förlorat i Åbo brand (jfr ovan s. 14).

Noreen (1944 s. 2 ff.) delar in detta textmaterial utifrån attributionens underlag och därmed grad av säkerhet i olika kategorier. Schematiskt illustreras arrangemanget i tablå 2 nedan.

Attributionen av alla dessa fornsvenska texter till översättaren Jöns Budde bygger därmed på främst tre grunder. Den första, och naturligtvis den säkraste, är explicit formulerade uppgifter om översättningen i själva dokumenten: när en specifik text avslutas eller på annat sätt omtalas med notisen att "broder Jöns Budde eller Räk uttydde" eller liknande, då har man alltid varit säker på sin sak. Detta är läget i ett tiotal fall (de tre första texterna i Jöns Buddes bok, den i Porthans utdrag omvittnade och senare förlorade texten, Mechtilds uppenbarelser, Själens kloster samt de fyra gammaltestamentliga bibeltexterna). Den andra bedömningsgrunden – viktig men mindre säker – är relaterad till själva nedskrivandet, inte uttryckligen till översättningen: framgår det, likaså genom explicita uttalanden av typen "Jöns Budde skreo", att denne själv fört pennan, har man i denna omständighet gärna velat se en indikation på hans närvaro också i översättarfunktionen. Buddes nedskrift

5 För utförligare information se editionsförteckningen i bibliografen. – Noteras bör att vissa av texterna i Jöns Buddes bok återfinns även i editionerna av Dahlgren 1875 (Tund, Gui) och Geete 1900 (Luc, Arte).

Handskrift	Nedteckningstid	Edition	JB tillskrivna översättningsarbeten	Överss tillkomsttid	Signum
Cod. Holm. A 1	1526	Klemming: MBII 1853–55	Judit, Ester, Ruth, Mackaberböckerna, Apokalypsen	1484	Jud, Est, Rut, Macc
Cod. Holm. A 4	1490-talet	Bergström 1868–70	Suso: <i>Guadéliga snilles väckare</i>	före 1484	Apoc
Cod. Linc. 39 fol.	1473–86	Dahlgren 1875	Själens kloster Om klosterleverne Undervisning för skriftefäder	?	Su
Cod. Holm. A 58	1487–91	Hultman 1895	"Jöns Buddes bok": Lucidarius S. Julianus och S. Basilissa S. Justina och kockaren Cyprianus Tundatus Guidos självs uppenbarelse Den usle biskopen Udo S. Bernhards tänkelsebok Biskopen S. Albert Toto gyllene fredagar Den heliga fru Karin	1480 1480 ?	SJKI KILef UndfS
Cod. Holm. A 13	omkr. 1500	Geete 1899	S. Mechtild: <i>Den särskilda nådens bok</i>	1487 1491 1491	Luc Jud Just
Cod. Ups. C 74	medio 1400-talet	Geete 1900	Gerson: <i>Tractatus de arte bene moriendi</i>	senast 1491 senast 1491 ?	Tund Gui Udo
Cod. Ups. C 20	senare 1400-tal	Neuman 1918–42	Catholicon: Latinskt-svenskt glosarium	? före 1484	Bern Alb Fred HK

Tablå 1. Bevarade svenska medeltidshandskrifter innehållande arbeten som säkert eller sannolikt är översatta av Jöns Budde, ordnade efter editionernas utgivningsår.

	Jöns Budde nämnd som översättare	Översättare onämnd
Jöns Buddes hand	"Jöns Buddes bok" 1-3: <i>Luc, Jul, Just</i>	"Jöns Buddes bok" 4-10: <i>Tund, Gui, Udo, Bernh, Albert, Fred, HK</i>
	H. G. Porthans utdrag ur två verk i handskrift förlorad 1827	
Annan hand	<i>Mecht</i>	<i>Su</i>
	<i>SjKI</i>	Nya test.: <i>Apoc</i>
	Gamla test.: <i>Jud, Est, Ruth, Macc</i>	<i>KILef</i>
		<i>UndfS</i>
		<i>Arte</i>
		<i>Gloss</i>

Tablå 2. Texter på skilda kriterier attribuerade till Jöns Budde som översättare

har sålunda identifierats i ytterligare sju texter (de övriga i Jöns Buddes bok). Det tredje kriteriet, aktuellt när inga uppgifter om översättare eller nedskrivare föreligger och piktören icke är Buddes, har man funnit i karakteristiska egenheter i språkformen. Flitigt studerat i sammanhanget är dels ordförrådet, dels det ljudskick som kan förmodas ligga bakom iakttagna skrivna ordformer. (Den kvantitativt dominerande bland dessa sistnämnda texter är Susos Gudeliga snilles väckare, men också den nytestamentliga bibeltexten har diskuterats i sammanhanget, liksom några andra smärre uppbyggelseskrifter och det latinsk-svenska glossariet.)

De tre säkrast Buddeattribuerade textgrupperna (dvs. hela Jöns Buddes bok samt de sex (bevarade) verk av annan hand där Budde uttryckligen nämns som översättare) omfattar kvantitativt totalt omkr. 780 trycksidor. Detta utgör inemot 60 % av det textmaterial (*Gloss.* dock frånräknat) som Noreen på grundval av sin lexikala undersökning attribuerar till Jöns Budde.

4 Utgivning

Samtliga dessa texter gavs alltså ut under perioden 1853-1918. En jämförelse mellan tablå 1 och 2 antyder knappast något kronologiskt mönster i editionsverksamheten. Det går inte att hävda att säkert Buddeattribuerade texter generellt sett blev utgivna tidigare än mindre säkra – även om ytterpunkterna i båda fördelningarna råkar vara desamma: å ena sidan de fyra gammaltestamentliga bibeltexterna (*Jud, Est, Ruth, Macc*), å andra sidan glossariet (*Gloss*). Den sextiofemåriga period av

dokumentation och edering av Buddematerialet som här avtecknar sig sammanfaller annars med den svenska och finländska nordistikens uppblomstring och första glansperiod i 1800-talets senare hälft och under decennierna kring det förra sekelskiftet.

Dessa editioner är, om än allttjämt användbara för flera viktiga forskningsuppgifter, i dag vetenskapligt föråldrade. Nyutgivning har hittills inte företagits i ett enda fall. Under mellankrigstiden och decennierna kring andra världskriget skulle, skall vi se i det följande, Jöns Budde och hans texter aktualisera andra uppgifter inom historisk språkforskning än textutgivning och föranleda andra frågeställningar, inte minst i Finland. Och under senare 1900-tal och kring millennieskiftet har vår nådendalsbroder åter positionerat sig i nya filologiska och historiska tankemönster.

I den nya värld som anses ha tagit gestalt efter första världskrigets slut tillhör utgivningen av forn- och medeltidstext väl knappast de mest centrala dimensionerna. Den är lika fullt mycket klart urskiljbar. Svenska fornskriftsällskapet, instiftat 1844, hade på sin tid tillkommit i föresatsen, bestämd av samtidens nationella strömningar, att göra den svenska medeltidslitteraturen på folkspråket tillgänglig i tryck. Efter en knappt åttioårig idog verksamhet var nu detta ursprungliga utgivningsuppdrag i väsentlig mening slutfört. Så gott som samtliga kända större fornsvenska handskriftsdokument hade man nämligen vid det laget tagit sig an, och deras innehåll förelåg i prydligt modernt boktryck. Erik Neumans utgåva 1918 av det latinsk-svenska glossariet i *Cod. Ups. C 20* – då ännu inte attribuerat till Jöns Budde – tillhör de allra sista numren i denna tidiga editionsverksamhet. Sveriges medeltida litteratur på svenska var nu bekvämt tillgänglig i autentisk språkform, på de allmänna bibliotekens hyllor såväl som i de lärda institutionernas bestånd av forskningsmaterial. Det hade den inte varit tidigare. Förutsättningarna hade därmed förbättrats radikalt för en modern svensk språkhistorisk forskning, byggd på filologers sätt att ställa de intressanta frågorna.

Svenska fornskriftsällskapet hade nu alltså egentligen förverkligat sitt magnifika program. Verksamheten fortsatte dock, ty nya uppgifter väntade. Bland annat var, som ovan nämnts, de utgåvor man dittills framställt otillräckliga, framför allt för just den språkhistoriska forskningens behov. Filologerna inledde då i stället en omfattande *nyutgivning* av samma gamla texter, nu med helt annan vetenskaplig akribi och med nya textkritiska angreppssätt. Det tidigare 1900-talets nordiska filologi i Sverige och Finland blev livaktig och avkastade vackra resultat, främst i form av edering och ingående studium av den mer profant inriktade knittelpoesin, sådan den möter i historiska rimkrönikor och de

höviska Eufemiavisorna. Fornskriftsällskapet erbjöd en naturlig, sedan länge väl fungerande ram för sådan verksamhet (Wollin 1991; denna "filologiska" textutgivnings relation till nutidens digitaliserade versioner av nordisk forntext berörs i Williams 2010).

Emellertid orkade det senare 1900-talets filologer inte en gång till gå riktigt hela varvet runt. Särskilt den religiösa mystikens och uppbyggelsens texter, tillkomna i Vadstena och Nådendal, kom aldrig med på det nya utgivningståget. Visserligen har ett par av Birgittas mindre uppenbarelseböcker, liksom viss anslutande vadstenalitteratur, ederats på nytt under 1990-talet och kring 2000,⁶ men generellt gäller fortfarande att vetenskaplig befattning med hela det birgittinska litterära arvet i samtida svensk språkform, inräknat de till Jöns Budde attribuerade texterna, är beroende av de gamla 1800-talsutgåvorna. Orsaken härtill kan man bara spekulera över.

Dessa tidiga utgivare – kunniga men icke språkskolade bibliotekari-er som G. E. Klemming och Robert Geete – arbetade skickligt, snabbt och effektivt, till ovärderligt gagn för forskningen, men deras utgåvor är lika fullt föga mer än raskt utförda upptryck, grundade på mer eller mindre godtyckligt valda handskrifter, ibland inte alltför sorgfälligt lästa, samt utarbetade utan stringent textfilologisk metod. Sådana utgåvor duger naturligtvis fortfarande för läsning och dokumentation av mer allmän art, till nöds möjligen också för flertalet uppgifter inom litteraturvetenskaplig, historisk och annan icke primärt språkinriktad forskning. Filologen däremot, som vill bearbeta Birgittas och Jöns Buddes texter med sikte på deras vittnesbörd som språkhistoriska dokument, saknar alltså än i dag fullgott stöd i den viktiga förmedlande länk till bevarade källor som gediget genomarbetade texteditioner erbjuder. Han eller hon står sig därmed ganska slätt utan de underliggande handskriftsdokument. De senaste decenniernas initiativ för utgivning av "forntext" i elektroniskt utförande har hittills inte avhjälpt denna olägenhet: det forskningen behöver är textkritiska editioner med redovisning av alternativa läsarter, inte digitalisering av gamla upptryck av enskilda handskriftsdokument.

5 Verk och härkomst

Ändå lyckades det faktiskt filologer och språkhistoriker, särskilt under 1900-talets förra hälft, att ganska grundligt genomlysa väsentliga sidor

⁶ Morris 1991, Lindell 2000, Carlquist 2006b.

också av det rika birgittinska arvet. Åtskilliga av de namn som knyts till den ovan nämnda utforskningen av krönikor och hövisk poesi, i såväl Sverige som Finland, återfinns också i den samtida forskningen kring Jöns Budde. Viktiga namn är Erik Neuman (1936), Erik Noreen (1944) och Rolf Pipping (1944). Utanför denna mångsidigt inriktade filologtrio lämnades de viktigaste bidragen i samtiden av Olav Ahlbäck (1952) och Eskil Hummelstedt (2004, postumt). Då hade redan i det föregående skedet debattens huvudlinjer dragits upp av forskare som O. F. Hultman (1895), Herman Vendell (1896) och Henrik Schück (1896). Av de åtta nämnda var som synes bara Neuman, Noreen och Schück riks-svenskar; de övriga var – eller visade sig, när debatten så långt klarat ut sammanhanget, vara – Jöns Buddes landsmän.

Dessa forskares samlade insats, liksom diskussionen dem emellan, bekräftar väl egentligen bara den triviala insikten att vetenskaplig forskning styrs, förutom av sina utövaras egen vetgirighet, av de kunskapsbehov som det omgivande uppdragsgivande samhället urskiljer. Det hade i det föregående skedet handlat om att dokumentera Jöns Buddes texter i läsbart tryck; nu försköts perspektivet mot hans gärning och hans identitet.

Vad utträttade denne Jöns Budde egentligen, vilka texter är han faktiskt upphovsman till?

Vem var han? Varifrån kom han?

5.1 Attribution

I attributionsfrågan kan man iaktta att Jöns Buddes insats i viss mening "växer" allteftersom forskningsfronten flyttas framåt. – I den äldre forskargeneration som verkade före Noreen och Pipping hade man ofta förhållit sig restriktiv i avgränsningen av nådendalsbroderns insats. Bara de texter som i de autentiska dokumenten uttryckligen tillskrivs honom som översättare erkändes som hans verk. De var, som påpekades ovan, visserligen många nog: de tre första numren i *Jöns Buddes bok, Mechtilds uppenbarelser, Själens kloster* i Cod. Linc. 39 fol. samt de fyra *gammaltestamentliga* böckerna i Cod. Holm. A 1. Men de var heller inte fler. Vid denna tid var den skarpa metodiska källkritiken i bröderna Weibulls anda nyväckt i svensk historieforskning. Även filologerna var angelägna om att göra rent hus med en äldre epoks mer eller mindre grumliga, förment nationalromantiskt färgade föreställningar om "fosterlandets andliga arv". Kunde man bakom ett givet textdokument inte med tvingande evidens påvisa Buddes upphovsmannaskap, hade man heller ingen anledning att pådyvla honom ett sådant. Hans insats var ju, i kraft av ett tiotal med full säkerhet till honom attribuerade, i vissa fall stora verk, hursomhelst betydande.

Några decennier senare hade flera forskare modifierat denna hållning. En avgörande insats får tillskrivas Erik Noreen, som i en större undersökning (Noreen 1944) angriper attributionsfrågan utifrån välgrundade hypoteser om Jöns Buddes medverkan i tillkomsten av en rad texter, där det på klart redovisade grunder går att se indicier på hans pennas framfart, även om samtiden råkat försumma att uttryckligen nämna hans översättargärning. Noreens hypotesprövning utfaller positivt, och han kan formulera goda argument för attribution till Budde av texter som de sju senare numren i *Jöns Buddes bok, Suso*, den *nytestamentliga* texten (Apokalypsen) i Cod. Holm. A 1, de två andra klosterskrifterna i Cod. Linc. 39 fol., *Gerson*-texten samt *Latinskt-svenskt glossarium*. Det handlar för Noreen väsentligen om egenheter i ordförrådet: bara i de nämnda texterna belägger man ord som t.ex. *axla* i betydelsen 'överlägga', 'underhandla', *bristilse* 'brist', 'fel', *gævast* 'oftast', *hafgrund* lat. 'abyssus', *iæmmaki* 'jämlike', 'make', *nærvarilse* 'närvaro', *omæleliker* 'ofantlig', *slupa* i frasen *slupande vargha*, *ængslan* 'ängslan'.

Noreens slutsatser fick gott stöd i samtida forskning – mest eftertryckligt av Pipping 1944⁷ – och har senare bara i ett par enstaka fall (Wollin 1992 i fråga om *Gloss* och Tiisala 1993 om *HK*) försiktigt ifrågasatts. Väsentligen på grundval av denna sin ganska omfattande, lexikalt anlagda undersökning kan Noreen, stödd av främst Pipping och Ahlbäck, sägas ha etablerat den numera gängse attributionen av översättningar till Jöns Budde. Textsamlingen enligt tablå 1 ovan anses i dag (med viss reservation för en ganska perifer text som *Latinskt-svenskt glossarium* i Cod. Ups. C 20) med mycket stor sannolikhet vara identisk med det som i dag återstår av hans litterära gärning.

5.2 Proveniens

I takt med att den Jöns Budde tillskrivna textmängden sålunda utvidgades, inskränktes samtidigt det geografiska område inom vilket forskarna ville se dess upphovsman född och uppvuxen. Proveniensusfattningen blev allt mer precis.

Frågan om Buddes nationella och provinsiella hemhörighet kan egentligen delas upp på tre nivåer:

⁷ Viss diskussion fördes före Noreen och Pipping kring upphovsmannaskapet till den sista skriften i *Jöns Buddes bok* (HK), som på fonologiska och ortografiska grunder ansetts avvika från de föregående. Såväl Noreen (1944, s. 7 ff., 108–120) som Ahlbäck (1952, s. 6 f.) hävdar dock övertygande Buddes översättarskap även i detta fall. (En försiktigt avvikande mening intas av Tiisala 1993.)

1. Var Budde svensk? Eller mer exakt: hade han svenska som modersmål?
2. Om ja – var Budde finländare? (Häri ryms i hans samtid naturligtvis ingen motsättning till "svenskheten".)
3. Om ja – varifrån i det svensktalande Finland stammade han?

Hultman (1895 s. v ff.) ställer sig i sin samtids källkritiska anda skeptisk till alla bestämda uttalanden om Jöns Buddes härkomst. Han kan ha varit finländare, medges det, och som skäl för detta anför Hultman bl.a. fraser som *hiidh tiidh* i Jöns Buddes bok, att jämföra med *hid tid* (*hi ti*) i "finländsk svenska", likaså *emsamen* resp. *ämsänd* och *ömsänd* (de båda senare formerna enligt Hultman belagda i Vörå och Kvevlax). Vidare framhålls inslagen av vokalharmoni i Buddes texter i ord som *härädh* och *syström*, ett i bl.a. finländska medeltidsdiplom vanligt drag. Men, konstaterar Hultman, sådant förekommer också utanför Finland, och konklusionen lyder: "öfver hufvud taget kan alt det anförda ingalunda anses tillräckligt att bevisa Buddes finländska nationalitet eller ens sägas göra den sannolik".

Hultman tillfogar ett uttalande som i dag ter sig närmast profetiskt:

En törhända ej så aflägsen framtid – då å ena sidan språket hos Budde blifvit noggrannare undersökt och å andra sidan en fullständigare kunskap om svenskans dialekter vunnits – är det kanske förbehållet att bringa klarhet i denna fråga. (Hultman 1895 s. vii)

Hursomhelst, Hultmans närmast "agnostiska" hållning till Jöns Buddes finländska proveniens delades uttryckligen av Vendell (1896) och Geete (1899). Ännu Neuman, som alltså tillhör en yngre generation, yttrar sig i samma anda när han flera decennier senare säger sig mena att mannen egentligen vore "en till Stockholm inflyttad södermanlänning", dock med garderingen att hans "bevisning därför måste [...] anstå till en annan gång" (Neuman 1936 s. 66). – "Den anstår ännu", anmärker Noreen (1944 s. 60) syrligt, samtidigt som han energiskt pläderar för Buddes finländska proveniens. Den senare linjen får nu massivt stöd av såväl rikssvenska som finländska forskare. Bland de senare blev frågan naturligt nog mest ingående behandlad. Pipping (1945) instämmer med Noreen. Hummelstedt (2004, postumt) och Ahlbäck (1952) slutför, uppenbarligen oberoende av varandra, var sin diger utredning av "Jöns Buddes härkomst" resp. "Jöns Buddes språk och landsmansskap". Deras resultat är väsentligen detsamma och framstod omedelbart som helt övertygande: Budde var inte bara svensk och finländare, hans språk

placerar honom entydigt i södra eller mellersta Österbotten. Ahlbäck vill rentav precisera hans två troligaste hemsocknar: Vörå och (det då svenskspråkiga) Laihela; Hummelstedt landar i samma begränsade område (men utesluter Vörå).

Hummelstedts arbete publicerades inte i samtiden utan utkom postumt först efter ett drygt halvsekel (Hummelstedt 2004), varför Ahlbäck framstår som den som i samtida och senare föreställning i första hand placerat och förankrat Jöns Budde i hans provinsiella och språkliga hemvist: mellersta Österbotten. Ahlbäcks argumentation bygger på urskiljningen av språkdrag i Buddes texter som är karakteristiska för mer eller mindre omfattande delar av det svenska språkområdet, där mellersta Österbotten alltid ingår. Till det sistnämnda området bestäms Buddes hemort genom successiv avgränsning av språkdrag efter i stigande grad exklusiv förankring just där. Som i denna mening någorlunda entydigt bindande egenheter i Buddespråket anför Ahlbäck bl.a. nasalassimilationen i *drukkna* för *drunkna*, konsekvent genomförd vokalförlängning i enstaviga kortstaviga ord som *kööt* för *kött* samt blandade supinformer av *varda*, hos Budde skrivet både *vardet* och *vordet*. Vidare åberopas det dubbla namnskicket *Budde* och *Ræk*: hemmansnamnen *Budde* och *Rex* är båda belagda i Vörå, *Bådde* i Laihela socken. (Ahlbäcks argumentation, som är mycket omfattande och mobiliserar 143 språkliga egenheter hos Budde, refereras mer ingående nedan i Nikulas bidrag s. 49–52 samt i bil. 1.)

För att sammanfatta: vid 1900-talets mitt är Buddebilden konsoliderad med ganska klara konturer och med ett strikt definierat innehåll. I en så gott som enig forskarkrets framstår Jöns Budde inte bara som faktisk upphovsman till flertalet av de skrifter som mer eller mindre traditionellt förknippats med hans namn. Därutöver har fastställts att hans modersmål var svenska och han själv finländare, närmare bestämt österbottning; man menar sig rentav också kunna peka ut en bestämd region i mellersta Österbotten, snävt avgränsad till två namngivna socknar (Vörå och Laihela), som platsen för hans tidiga hemvist.

Anspråken på långt driven precision i bestämningen av medeltida textkällors geografiska proveniens är allmänt typisk för samtidens nordiska filologi. Med denna art av argumentation – sammanställning av specifika drag i den aktuella textens språkform med deras motsvarigheter i nutida dialekter – hade först Bengt Hesselman (1927) övertygande hävdad att upphovsmannen till Pentateukparafrasen (den berömda högmedeltida försvenskningen av de fem Moseböckerna) bör ha haft ett västsvenskt språk. Med samma metod kunde Valter Jansson (1934) lika framgångsrikt tillskriva Fornsvenska legendariets huvudhandskrift östgötsk proveniens. Också den samtida, ibland livliga

debatten kring en rimlig geografisk bestämning av medarbetarna i reformationsöversättningen 1526 av Nya Testamentet fördes med anknytning till samma dialektorienterade filologiska tradition. Arbetsättet kallas ibland (efter Beckman 1917 s. 27) "Hesselmans metod"; det grundläggande tankemönstret utgick väsentligen från Bengt Hesselmans banbrytande dialektinventeringar i tidigare 1900-tal (som främst avsåg sveamålen och de östsvenska målen). Dess vidare tillämpning kunde – som också Ahlbäcks och Hummelstedts studier visar – utmynna i betydande precision i resultatet, därtill i länge bestående enighet om metodens validitet.

Men tillvägagångssättet var inte riskfritt. Anakronismer i tillämpningen förekom; så t.ex. ville Olof Thorell (1951), i ett försök att vidareföra och precisera Hesselmans undersökning, lokalisera Pentateukparafrasen till ett smått bisarrt betecknat område: "södra delen av Älvsborgs län". Den konstanta förändringen av dialekternas ljudskick och inbördes avgränsning får också rimligtvis betydande återverkningar på varje jämförelse mellan fenomen eller tillstånd åtskilda i tiden av ett halvt årtusende. Därtill har, som Nikula framhåller (nedan s. 47), särskilt finländska forskare pekat på vådan av olikheter i skilda dialekters sentida utforskning: risken är naturligtvis att dialektdirigerad attribution av äldre texter eller proveniensbestämning av deras upphovsman "favoriserar" de dialekter som är mest och bäst dokumenterade i arkivens uppteckningar. Nytt empiriskt material kan alltid komma i dagen och påkalla omprövning av gamla slutsatser. Nikulas eget bidrag i denna volym visar att just detta är vad som hänt i Buddeforskningen.⁸

Vidare brukar teoretiska och metodologiska förskjutningar i forskarnas problemuppfattning och arbetssätt, liksom ideologisk nyorientering i det omgivande samhället, bringa även de mest grundmurade sanningar på glid. I senare tiders Buddeforskning iakttar man också mycket riktigt flera spännande öppningar mot nya perspektiv och andra frågeställningar. De tre övriga bidragen i denna volym vill spegla något av detta.

8 För en instruktiv diskussion kring dialektbaserad filologisk proveniensbestämning hänvisas till Widmark 2001 s. 169 ff.

6 En "postmodern" Buddesyn: bidragen i denna volym

Centrala i det senare 1900-talets och millennieskiftets "nya" medeltidsfilologi är dimensioner som innehåll, budskap och textstruktur, allt relaterat till samtidens textanvändare. Väsentliga i ett något vidare perspektiv är stilkonst och översättning. I föreliggande volym dominerar de tre första, "nyfilologiska" infallsvinklarna i Carlquists och Lambergers bidrag, den stilrelaterade i Tuusalas. Översättningsaspekten är i alla dessa tre uppsatser väsentlig men står inte ensam i fokus. Den har redan antytts i det föregående och uppmärksammas nedan i ett separat delavsnitt.

Det sagda betyder emellertid, som antyddes ovan, ingalunda att den språkdragsbaserade empiriska författar- och proveniensbestämningen skulle ha tappat i aktualitet. Detta framgår i det första av volymens följande bidrag.

6.1 Härkomsten

Bakgrunden för Kristina Nikulas uppsats är den omfattande och grundliga inventering av dialekterna i det svenska språkområdet i Finland som efterkrigstidens forskare genomfört, utifrån delvis andra frågeställningar och med den moderna teknologins fulla potential. Den bild som i dag kan tecknas av landsmälen "från Pyttis till Nedervetil" (Harling-Kranck 1998) företer en överskådlighet, förenad med en rikedom och skärpa i detaljen, som Ahlbäck och Hummelstedt bara kunde drömma om när de utförde sin mantalsskrivning av Jöns Budde i mellersta Österbotten. Nikula visar i sitt bidrag hur vår tids förbättrade kunskap och överblick ger grund för viss omprövning av tidigare slutsatser kring Buddes proveniens.

Nikula underkastar framför allt preciseringen av Buddes sannolika hemort till enskilda socknar i mellersta Österbotten en kritisk granskning, utförd på samma fonologiska analysnivå som hos Ahlbäck och Hummelstedt. De särdrag som de nämnda forskarna åberopar till stöd för sin snävt preciserade proveniensbestämning relateras konsekvent till nyare kunskap. Det handlar om ett knappt trettiotal egenheter i Buddes skrivsätt, många tämligen inkonsekvent uppträdande. Majoriteten av dessa – däribland de tre som nämndes ovan (nasalassimilationen, vokalförlängningen och den vacklande supinformen, s. 24) och som Ahlbäck uppfattade som bindande – påvisas i sentida dialekter också vara väl företrädda dels längre söderut i Österbotten, dels och framför allt i en centralt belägen sydvästlig del av det finlandssvenska språk-

området. Den vidsträckta skärgårdsregionen i östra Åland och västra Åboland samt det angränsande kustlandet i Egentliga Finland, kanske också i ett under medeltiden möjligen delvis svenskspråkigt Satakunda, liksom i västra och mellersta Nyland, ter sig redan på grundval av ljudskicket i Buddes språkform minst lika rimliga som mellersta Österbotten i spekulationerna kring hans härkomst. Det är t.ex. uppenbart att den hos Budde frekventa vokalharmonin (*dømaæ, hæraædh, syström, sætiæ*) är väl belagd i det nämnda sydvästliga området, samtidigt som dess avsaknad i Österbotten är lika uppenbar. Det sistnämnda förhållandet medgavs f.ö. redan av Ahlbäck, vilken ville förklara saken med hänvisning till en diffust uppfattad skrivartradition.

Dock tillåter inte heller vår tids mer solida kunskapsunderlag annat än spekulation kring Jöns Buddes precisa geografiska ursprung; detta är en viktig del av Nikulas tes. Uppdateringen av Buddebilden i relation till modern dialektforskning – den första som genomförts efter Ahlbäck och Hummelstedt – resulterar alltså i en kraftig utvidgning av Nådendalsmunkens möjliga ursprungsmiljö. Vår kunskap blir mindre precis men också säkrare, därtill mer komplex. Begränsningen i "den hesselmanska metoden" framträder åskådligt. Samtidigt är Nikula noga med att betona att hennes syfte inte är att "ogiltigförklara tidigare forskning". Detta är rimligt, då Ahlbäcks (och, låt vara i förskjutet tidsperspektiv, Hummelstedts) grundliga inventeringar i själva verket utgjort en helt nödvändig förutsättning för vår tids framflyttning av kunskapsfronten.

Sammanfattningsvis, i ett vetenskapshistoriskt perspektiv, skulle man därmed kunna urskilja tre faser i utvecklingen av den moderna uppfattningen av Jöns Buddes härkomst och språkliga "landsmansskap". Grovt sett så här:

1. En "agnostisk" fas kring förra sekelskiftet – främst Hultman, Vendell, Schück. Tes: Ingen säker kunskap i saken är möjlig, ingenting gör sannolikt att Jöns Budde var finländare eller ens säkert att han överhuvudtaget var svensk.
2. En, om inte naiv så dock mera "trosviss" fas (möjligen med vissa nationella undertoner) kring mitten av förra seklet – främst Noreen, Ahlbäck, Hummelstedt. Tes: Jöns Budde var inte bara svensk och finländare, han var dessutom bördig från ett litet, till några socknar begränsat område i mellersta och/eller en nordlig del av södra Österbotten.
3. En "postmodern" fas i dagsläget – väl främst Nikula. Tes: Jöns Budde var förvisso svensk och med stor säkerhet finländare.

Hans troliga uppväxtort kan därutöver med väsentligen samma säkerhet bestämmas till västra eller sydvästra Finland. Ytterligare precisering kan möjligen göras till två (då kanske inte nödvändigtvis helt separata) områden, det ena i mellersta och södra Österbotten, det andra i östra Åland, västra Åboland och Egentliga Finlands kustland; av de båda områdena kan det sydligare möjligen tillmätas visst förord framför det nordligare. (Det mellanliggande Satakundas kustland bör möjligen inte heller helt avföras ur resonemanget.)

I kunskapen om Jöns Buddes proveniens avlöses alltså först ett programmatiskt hävdad nolläge av en till ytterlighet preciserad visshet, vilken sedan i sin tur avlöses av en mer balanserad, mindre säker men också mer sammansatt insikt, på en gång mindre precis och fastare grundad. Denna "mognadsprocess" har tagit runt hundra år.

6.2 Budskapet

Att Jöns Budde haft sin personliga bakgrund i Åbo eller Åbotrakten framstår alltså härmed som en på strikt språkliga grunder baserad möjlighet, måhända rentav som det sannolika. De tre övriga bidragen i vår volym – kanske särskilt Carlquists och Lamberg – anknyter till det monastiska kultursammanhang där samtidens Åbo var en regional centralort i det svenska riket. Som antytt aktualiseras här andra dimensioner av en modern Buddebild. Uppsatserna rör sig kring två av texterna i Jöns Buddes bok. Carlquist och Tiisala behandlar – från vitt skilda utgångspunkter – försvenskningen av Honorius Augustodunensis klassiska dogmatiska lärobok *Elucidarius*, i Jöns Buddes svenska gestalt betitlad *Lucidarius* och det första numret i Cod. Holm. A 58. Typisk för denna text är dialogformen, genomförd med konsekvent skolastisk systematik: en mästare ("Magister") svarar i undervisande ton på frågor från sin vetgirige lärjunge ("Discipulus"). Lamberg argumenterar kring den fjärde skriften i Jöns Buddes bok, *Tundalus syn och uppenbarelse*, utifrån samma premisser som Carlquist och ställer delvis samma frågor. Båda uppsatserna öppnar perspektivet mot senare decenniernas "nyfilologi": i inriktningen mot textdokumentet självt, dess fysiska gestalt och dess plats i sin yttre kulturkontext.

Jonas Carlquist ställer sig frågan *varför* Jöns Budde översatte ett verk som *Elucidarius*. Med utgångspunkt i en beskrivning av originalverkets innehåll, uppläggning och utformning analyserar han Buddes arbetssätt i fyra dimensioner: disposition, citatteknik, marginalnotiser och argumentation. De två första ger inga antydningar om något an-

nat syfte än att helt enkelt översätta texten: dispositionen följer i allt väsentligt förlagans och arbetssättet vid citering av Bibeln och andra auktoritativa texter varierar utan påvisbar tendens inom den svenska medeltidslitteraturens kända ramar. Däremot kan man ur marginalanteckningarna, menar Carlquist, utläsa en *encyklopedisk* tendens, en strävan hos översättaren att leverera ett homiletiskt referensverk, där exempel och synpunkter lämpliga i predikan "ad populum" kan bekvämt sökas. Översättningen fyller därmed samtidigt en *pedagogisk* funktion: det är olärda lekmäns andliga behov som styr företaget. Någon ambition att i sin översättning av *Elucidarius* precisera den birgittinska teologin – detta har antytts i tidigare forskning – tror Carlquist inte på. De specifika ställningstaganden som explicit och implicit kan utläsas ur argumentation och exempel är generellt hållna och har närmast karaktären av samtida teologiskt allmångods.

Carlquist noterar samtidigt ett annat, möjligen personligt drag i Jöns Buddes framtoning, både som predikant och som översättare. Det gäller den tydliga förkärleken för mustiga *infernoskildringar*. Syndarnas gruvliga straff i skärseld och helvete ägnas betydligt mer ingående uppmärksamhet och större utrymme i översättningen än i förlagan, medan Honorius' egen utmålning av paradiset fröjder och de dygdigas salighet tonas ned. Carlquist tycks rentav landa i slutsatsen – visserligen försiktigt garderad – att förkunnaren Jöns Budde inför sina åhörare kan ha tett sig som en dundrande helvetespredikant. Det är en bild av den fromme Nådendalsbrodern som vår tids uppfattning nog torde behöva viss tid och inlevelse för att smälta.

Marko Lamberg resonerar alltså kring *Tundalus syn och uppenbarelse*. Denna text är lik *Lucidarius*: dialogformen dominerar visserligen inte i *Tundalus* men spelar ändå en framträdande roll i upplägget. Budskapet är här kanske mer *förkunnande* än undervisande. Jöns Budde vänder sig med sin översättning, menar Lamberg, specifikt till "renlevnadsfolket" och förmedlar därvid troget förlagans patriarkala tendens. Det är "lydnadens budskap" som formuleras för fromma klosterystrar – dock modifierat av "idealet om samarbete och reciprocitet mellan andligt orienterade män och kvinnor". Lamberg tycker sig också, mitt i det patriarkala mönstret, se en genusdimension: renlevnadens män gisslas lika ofta och lika hårt, för lika förfärliga synder, som dess kvinnor, och deras straff i hinsidesvärlden utmålas som lika gruvliga.

Framför allt vill Lamberg, liksom Carlquist, läsa texten "strukturellt", för att fånga dess position i samtidens tankekontext. Det sker också här främst i en metodisk genomgång av marginalnotiserna, vilkas innehåll Lamberg redovisar i textens ordning. I dessa notiser – nedtecknade kanske av Budde själv, kanske av någon prästbroder eller någon an-

nan from läsare – markeras på olika sätt textens utläggning av mörka teman, som lögnares och falska ryktesspridares straff, den av ett långt livs synder utmattade själens ömkliga tillstånd, renlevnadsfolkets sorgliga oförmåga att bära sitt särskilda ansvar inför Gud samt förtappade sjäalars vederstyggliga kval i helvetet. I enstaka latinspråkiga noteringar, sannolikt riktade till predikoförberedande prästbröder, tycker sig Lamberg se mera av en "intellektuell dimension". Liksom i Lucidarius visas i marginalens sidoförkunnelse starkare intresse för helvetets plågor än för himmelrikets fröjder; dock uppmärksammar marginalantecknaren här och var även framställningar av de senare, liksom av änglarnas betydelse. Den tankevärld som framträder är aldrig entydig.

6.3 Stilen

En allmän tendens till *redundans* i uttrycket har länge observerats inom latiniserande genrer i fornsvensk litteratur och är ett klassiskt studieobjekt i stilistiskt inriktad medeltidsfilologi. Skribentens uppenbara behov av att "säga mer än nödvändigt" färgar såväl översättningen som den egna, mer eller mindre självständiga utsagan (i den mån en sådan distinktion överhuvudtaget är möjlig vid denna tid). Jöns Budde uppvisar sålunda en benägenhet att utöver det från förlagan återgivna supplerera sin framställning med nytt stoff. Detta leder ofta till en ansvällning av textvolymen, som går utöver den normala "expansion" som på språktypologiska grunder kan förväntas vid översättning från latin till svenska (även fornsvenska). Hos en så pass "modern" medeltidsöversättare som Budde är effekten visserligen sällan spektakulär, men den är tydligt iakttagbar, ibland påfallande. Återgivningen av förlagens budskap på innehållsplanet anfäktas i Buddes fall normalt inte mer än som vid all översättning är ofrånkomligt. Budde delar emellertid med sina samtida en sorts personlig uttrycksglädje: han vill nog vara sin förlagas tolk, men han vill samtidigt också säga vad han själv har på hjärtat. Det är åtskilligt, och han vill säga det på sitt eget sätt.

Fenomenet har som sagt observerats och dryftats länge i forskningen. Seija Tiisala fokuserar i sin studie i denna volym på *uppreppningen* av semantiskt mer eller mindre likvärdiga ettordsuttryck i återgivningen av Elucidarius. Särskilt intresserar henne de fall där "dubbleringen" i latinåtergivningen utmynnat i stilfiguren "hendiadyoin". I sin egentliga form definieras denna som "syntaktisk samordning förenad med semantisk underordning" (t.ex. den latinska frasen *monumenta ac litterae* 'skriftliga minnesmärken'). Ett stort antal exempel på orddubbling i Lucidarius av mer eller mindre entydig hendiadyoinkaraktär redovisas och diskuteras under konsekvent jämförelse med förlagan.

Tiisalas syfte är att "belysa en aspekt i Jöns Buddes översättningsteknik". Utan att nämna Johan Bure vid namn återvänder hon uttryckligen till hans ovan (s. 13) citerade omdöme om tolkningen av Suso, tillskriven Budde, som "then wärste Swenska som finnas skal, er full medh Latijnske phrases och sett at tala, qvia verbalis sæpe translatio". Denna kritik finner Tiisala "inte rättvis". Hon framhåller i stället att "hans [Buddes] uppfinningsrikedom när det gäller att hitta inhemska motsvarigheter till latinska substantiv är anmärkningsvärd" och att "[h]ans kunskaper i latin och hans känsla för dess betydelsenyanter är aktningsvärda".

De sistnämnda synpunkterna aktualiserar Buddes viktigaste roll i svensk språkhistoria.

6.4 Översättningen

Översättningsaspekten är i de tre sista bidragen i volymen som sagt viktig men inte självklart central. Här har nyare forskning kunnat bidra med väsentlig nyansering av hävdvunna sanningar. De sistnämnda formuleras enkelt av t.ex. Erik Noreen:

[Jöns] B[udde] har, om vi frånser inledningar, avslutningsverser o.d., så vitt man vet icke uppträtt som originalförfattare men har översatt en mängd skrifter, alla från latinet. (Noreen (1944 s. 2.))

För Noreen och hans samtid var de texthistoriska sammanhangen i ett par centrala dimensioner helt oproblematiske. Mellan "originalförfattare" och "översättare" var skillnaden entydig, bortom all teoretisk reflexion. Och i detta perspektiv är Budde enbart översättare, och hans källspråk är enbart latin. Numera är ingenting av detta självklart – även om man i just Buddes fall väl inte heller kan tala om några revolutionerande omvärderingar.

Störst consensus råder i synen på källspråket. Att Budde själv arbetade från latinska förlagor har nog alltid tagits för givet av de flesta och torde fortfarande vara svårt att generellt ifrågasätta. Också när förekomsten av en folkspråklig "originaltext" ibland kan te sig rimlig att anta (som t.ex. bakom översättningen av det lågtyska helgonet S:a Mechtilds uppenbarelser), har man ändå i normalfallet kunnat påvisa en autentisk latinspråkig version, som uppenbarligen utgjort Buddes mer eller mindre omedelbara förlaga, hans "källtext". – Att viss försiktighet härvidlag trots allt är på sin plats visar Britta Orlrik Frederiksen i en perspektivrik studie över texten om Tolv gyllene fredagar (*Fred*) i Jöns Buddes bok (Frederiksen 1997). Här görs troligt att översättaren

(och Jöns Budde ifrågasätts icke i denna roll!) förutom till en sannolik latintext också rimligtvis måste ha förhållit sig nära till folkspråkliga förlagor, såväl lågtyska som andra svenska (bl.a. till predikotraditionen, dokumenterad i de fornsvenska postillorna). Texten om de tolv gyllene fredagarna är dock ganska speciell; framför allt är den av ytterst ringa omfattning (halvannan sida i Hultmans edition). Den torde knappast vara typisk.

Av stor räckvidd är däremot den forskning som under de senaste tre decennierna, i Sverige och internationellt, lyft fram tidigare föga uppmärksammade dimensioner av medeltidens textproduktion och därmed bidragit till att klargöra det intrikata förhållandet mellan originalförfattarens, kompilatorns och översättarens roller. I studiet av det sistnämnda samspelet framträder också nya facetter i bilden av översättarens hållning till förlagans textstruktur, liksom till hans språkbehandling på lexikal och grammatisk nivå.⁹

Av Jöns Buddes översättarkonst har jag själv i flera större och mindre studier försökt omvärdera en tidigare forskningstraditions länge eftersläpande schablonbild, sådan den t.ex. ovan formuleras ännu av Noreen 1944, i riktning mot en mer fördjupad och preciserad uppfattning.¹⁰ I en undersökning på syntaktisk analysnivå av hans och fyra Vadstenaöversättares sätt att förhålla sig till latinska förlagor (Wollin 1981) relaterade jag Buddes första kända verk, översättningen av Mechtilds uppenbarelser, till en skala med polerna i formellt maximal resp. minimal anslutning till förlagans text i den syntaktiska språkformen. Budde befanns hamna i ett ganska väl avgränsat mellanläge på denna skala: två översättare av Birgittas revelationer var mer "bundna" av de latinska mönstren än Budde, två andra, som tagit sig an annan uppbyggelselitteratur, förhöll sig "friare" än han.

Dock – och det är viktigt att framhålla – samtliga fem latinöversättare i den sistnämnda undersökningen hade åstadkommit texter som också ett nutida bokförlag utan vidare skulle ha kunnat acceptera som fullgoda översättningar av sina respektive förlagor. Det handlar alltså i denna senmedeltida birgittinska miljö om en variation inom vår moderna översättningskultur. Denna präglas av respekt för källtextens budskap, vilket utmynnar i en strävan att återge detta budskap med

9 Den internationella forskningen på fältet är svåröverskådlig. Översiktligt kan hänvisas till Kittel 2004–2007 och (specifikt för medeltiden) till Vermeer 1996. Ett intressant svenskt bidrag till nyansering av översättningskonceptet med tillämpning på västnordisk medeltid är Jonathan Petterssons studie över adaptationen av Alexandersagan (Pettersson 2009).

10 Relativt översiktligt t.ex. Wollin 2001b, 2004 s. 411 ff., 2009a, 2009b; med tillämpning på specifika medeltidstexter Wollin 1997 (Skämtan om abbotar) och 2001a (Herr Ivan).

grundläggande trohet i innehåll och textstruktur. Det som därvid växlar, inom mer eller mindre vida ramar, är benägenheten att i översättningen strikt efterbilda källtextens språkform på lexikal och syntaktisk nivå. Det är den sistnämnda variationen vi numera normalt avser när vi löst talar om "fri" resp. "bunden" eller "slavisk" översättning.

En sådan, i grunden strikt men också sammansatt hållning till översättarens uppgift är ingalunda självklar, även om den i dagens språkkultur – i varje fall i Skandinavien och Nordeuropa – kan upplevas som sådan. Jöns Budde och hans bröder (i någon mån också systrar) i Vadstena och Nådendal distanserade sig, uppenbarligen medvetet och programmatiskt (låt vara att inga explicita uttalanden i saken dokumenterats), från de lösa parafraser och fria kompilationer varmed en äldre och i viss mån även samtida medeltids litteratörer gärna och ofta – och ibland mycket skickligt – förenade försvenskningen av litteratur på främmande språk, oftast latin. Gränsen mellan översättning och originalproduktion blir med det sistnämnda, formellt lösare arbetssättet naturligtvis flytande. Detta har, också i svensk forskning, föranlett en och annan nutida medeltidsfilolog att terminologiskt variera själva det språkväxlande konceptet och t.ex. tala om "överflyttning" i kontrast mot "översättning" (så J. Carlquist i ett flertal arbeten).

Det vi i dag kallar översättning är alltså historiskt sett något i hög grad relativt. Det återspeglar ett specifikt förhållningssätt inför uppgiften att "försvenska" skriven text avfattad på andra språk. Detta förhållningssätt är en kulturprodukt i skriftsamfundet. Den är gammal men inte urgammal. I Sverige och Finland blev det Birgittas kloster i Vadstena och Nådendal som kom att erbjuda basen för framväxten av denna viktiga innovation. Den är sannolikt en av de väsentliga – om också inte mest uppmärksammade – aspekterna av det senmedeltida klostrets och den birgittinska fromhetens bidrag till språkhistorien.

I detta sammanhang är Jöns Budde den mest kände enskilde aktören, rimligtvis också den viktigaste. Han är inte bara en av den svenska senmedeltidens mest produktiva skribenter. Som sin samtids kanske flitigaste och skickligaste latinöversättare är han, som framhölls ovan, en framstående tidig utdanare av ett skrivet svenskt kulturspråk, likvärdigt med de stora på kontinenten. I denna funktion är Budde i vissa avseenden före sin tid. Det översättningsideal som han och hans bröder radikalt slöt upp kring var alltså i princip liktydigt med framtidens svenska praxis. Ett knappt århundrade senare skulle denna praxis omsättas i större skala av de bibelöversättande reformatörerna och därmed föras vidare ända in i nutiden. Jöns Budde har av sentida kolleger i det svenska översättarskrået betecknats "vårt första proffs".

Det är naturligt att en sådan person väcker nyfikenhet.

7 Bilden av Budde?

Ovan (s. 23) tecknades tre steg i utvecklingen av synen på Jöns Buddes härkomst. Till dessa "faser" kan knytas övergripande teman, konkretiserade i styrande frågor:

1. Senare 1800- och tidigare 1900-tal: *dokumentation* – vad skrev han?
2. Runt mitten av 1900-talet: *identitet* – vem var han? var kom han ifrån?
3. Senare 1900-tal, millennieskiftet: *struktur* och *kontext* – hur och i vilka sammanhang verkade han? Vad ville han?

I det följande sista avsnittet av min betraktelse över eftervärldens gäckande Buddebild vill jag försöka komplettera den tredje fasens frågeställningar genom att ta fasta på mannen själv, hans *person*. Med nödvändighet blir då faktaunderlaget ännu bräckligare än i bedömningen av hans verk, ursprung och miljö. Alla ansatser till mer specifika idéer och slutsatser blir med nödvändighet starkt subjektiva.

Flera än jag har reflekterat över ämnet. "Det skulle återstå för oss att gifva en framställning af Jöns Buddes personlighet", avslutar sålunda O. F. Hultman det första avsnittet av sin inledning till utgåvan av Jöns Buddes bok. Han fortsätter:

Vi sakna emellertid så godt som alla hållpunkter för bedömandet af den samma. Själfva arten af hans skriftställer utsluter möjligheten att finna tillräckliga sådana i hans skrifter. Dessa antyda blott, att han ej saknade de dygder, som i hans ställning och på hans tid voro särskildt tacknämliga. (Hultman 1895 s. xvi)

Man kan undra om ett drygt sekels senare forskning verkligen fört oss så mycket närmare svaret på frågan vem vår fromme, energiskt predikande och flitigt latinöversättande broder i Nådens dal egentligen var. Två historiska roller kan med rimlig säkerhet tillskrivas honom, och de är förvisso betydande: Finlands förste dokumenterat produktive skriftställare och det svenska språkområdets förste professionelle översättare. Så långt är väl bilden någorlunda klar.

Men "egentligen"?

7.1 Mannen bakom verket

I sin dikt *I klostercellen* (1882) målar Viktor Rydberg med kraftiga penseldrag upp vår historieromantiska klichébild av Jöns Buddes brödraskap. "Gamle munken" styrker sig ur vinkruset och fyller med driven hand sin pergamentskodex:

Hvad han skrifver, hvilka tankar, bryr den gamle icke mycket; riktig afskrift och siratlig är för honom hufvudstycket. Åt hvar kapitäl, som lyckats, ler han glad och hemtar kraft till ett "vidare i texten" ur de milda drufvors saft.

Så, fortsätter skalden i suggestiva formuleringar: i lampans matta sken slår den fromme munken en bro mellan årtusenden. Ovetande och stilla bärgar han till framtiden "Platos himmel och Perikles' republik". Utanför hans cell, "bland herrars slott och trälars kojor", råder bara kompakt mörker: "... och utöfver världen skrider medeltidens stjärnenatt".

Bara tretton år efter Rydbergs dikt publicerade O. F. Hultman sin utgåva av Jöns Buddes bok. Renässanstraditionens medeltidsschablon hade visserligen blivit utmanad tidigare än så; ändå inser vi i dag klarare än någonsin att varje försök att nyansera den personliga bilden av en enskild figur som Jöns Budde i någon sorts vidare "medeltidskontext" bara kan utmytna i nonsens. Han kan på sin höjd bedömas i relation till vad vi vet om det kultursammanhang som omedelbart omgav honom själv: som broder i ett litet finländskt klosterkonvent på 1400-talet. Det är vanskligt nog redan så.

"Inspirerad, kompetent, flitig, ödmjuk och from, men också viljestark och praktiskt duglig, därtill med ett stänk av stillsam humor" – så har jag själv högst subjektivt tillåtit mig karakterisera "vår litteraturs förste moderne översättare" i Svenskt översättarlexikon (Wollin 2009b: artikeln om Jöns Budde). Ett så pass specificerat omdöme kan förstås knappast sägas vara grundat i kända fakta. Närmast summerar det ett spontant intryck, byggt på mina egna iakttagelser i Buddes arbetssätt och allmänna framträdande som latinöversättare.

Mer lakonisk är Christer Laurén i titeln till sin monografi om Jöns Buddes Mechtildtolkning: *Predikanten som översättare* (Laurén 1972). Formuleringen är träffande. Alla Buddes texter genomsyras nämligen av samma anda av hängiven, stundom närmast lidelsefull förkunneelse, samtidigt som de ger solida prov på skicklig, energisk och strategiskt genomtänkt översättning. Kan vi, från vår tids utgångspunkt, i denna oupplösliga förening av översättarens värv och predikantens, trots allt möjligen ana en skymt av mannen bakom verket? Flera av studierna i

denna volym antyder nog den möjligheten. Ett återkommande drag är t.ex. den påtagliga benägenheten i somliga av de anförtrodda texterna att dröja vid och livfullt utmåla plågorna i helvetet – helst de allra mest fasansfulla – på bekostnad av himmelrikets salighet.

Det är knappast heller en tillfällighet att Lauréns pregnant karaktäristik avser just Mechtildtextens uttolkare. Den som vill försöka komma Jöns Budde personligen något närmare in på livet finner en lämplig utgångspunkt i hans bekanta företal till översättningen av denna text, utförd i Vadstena under ett par veckor före påsken 1469; det citerades första gången redan av H. G. Porthan 1787 (se ovan s. 14). Budde berättar här hur han, ehuru försvagad av sjukdom och utmattning, dock låtit sig bevakas av abbedissans och de fromma systrarnas enträgna böner att översätta S:a Mechtilds bok. Denna är emellertid avfattad på, med Buddes egen formulering, ett "swa dyrt ok konstelighit llatijn". Dagens läsare känner ju dessutom verkets omfattning: runt fyra hundra sidor i nutida boktryck. Den stackars Jöns känner krafterna svikta inför den uppgift han i ett svagt ögonblick låtit sig övertalas att axla. Men, fortsätter han (här i Noreens lätt moderniserade språkform):

[...] Si, andra natten efter att jag hade givit mitt samtycke därtill och till den ändan anammat boken till mig och allaredan med stor möda och omsorg uttytt en sex eller åtta kapitel, syntes mig i drömmen, som sutte jag framför det fönster, där jag plögade sitta och skriva; och där var så mörkt allestädes, både i boken och överallt i huset, att jag mycket litet såg och intet kunde skriva. Då jag så satt och bedrövades i mitt mörker, syntes mig, att en härlig, lång och dejlig jungfru kom ingångandes i huset, i en nunnas gestalt, i grå klädebonad och med svart dok på huvudet, bärandes för sitt bröst en tavla med tu lock eller bräden, mycket dejlig och skönt utsmyckad, och kom till mig, där jag satt, och sade: "Min broder, jag ser du vändas och bedrövas över det mörker, som är både här i boken och i huset." Och så upplät hon tavlan, i vilken syntes och var en den klaraste spegel, helt omkring på underbart sätt prydd och infattad, och sade till mig: "Se, min broder, i denna spegel skall du se och förstå allt som står i boken." Och så tillslöt hon spegeln och gick sakteliga sin väg ut igen. Genast jag vaknade ur denna dröm, ringdes till ottesången, och så hjälpe mig Gud till liv och själ, som jag sant säger, att all värk och vanmakt i huvud och andra lemmar var mig så bortstruken och lättad, att jag ej kände någon den minsta skröplighet, aldrig tröttades och aldrig hade lust att sova eller vila mig under de fjorton dagar, då jag denna bok uttydde och vände från latin till svenska; över vilket både systrar och bröder i det heliga klostret storligen undrade, och största delen av dem höllo det för alldeles otroligt. Och otroligt var det och omöjligt för mig att göra utan den heliga vörnadsvärda jungfruns

hjälp och stöd, vilken jag ock tillvänder och tillskriver allt lov, ära och pris för denna hennes heliga bok, innerligen bedjande av allt mitt hjärta [...]
(Efter Noreen 1942b s. 76.)

Här möter vi onekligen något av "predikanten som översättare". Buddes hänförelse över förmenta andliga kvaliteter i den text han ombads översätta må, som antytts, för nutida bedömare te sig svårbegriplig. Den är ändå lika påtaglig som allvaret inför förkunnaruppgiften. Uppenbar är också den i monastiska genrer egentligen förutsägbara spänningen mellan å ena sidan kristligt påbjuden ödmjukhet och å andra sidan mänskligt naturligt men skuldbelastad tillfredsställelse efter ett tungt och väl förrättat värv. Broder Jöns döljer varken översättaruppgiftens dryghet eller sin egen högst begripiga förnöjelse över att trots allt ha lyckats föra den i hamn: fyra hundra nutida trycksidor diger latintext, översatt på två veckor! Envar med verklig erfarenhet av översättarvärvet är här tvungen att ge Budde det välförjanta erkännandet. Oavsett halten av den gudomliga ingivelse han åberopar är prestationen mäktig. Dess värde förminsas inte heller vid en nutida granskning av akribin. Formellt är Buddes Mechtildöversättning nämligen allt annat än ett hafsvverk.

Jöns Buddes kompetens och professionella rutin som översättare tycks sålunda ägnade att inge respekt. Som ett dokumenterat drag i hans person kunde man därtill uppföra arbetskapaciteten. Givet att tidsuppgifterna i den citerade berättelsen är korrekta är den imponerande.

Man kan vidare reflektera över arten av Jöns Buddes fromhet – ofast betecknad med omdömen som "varm" och "naiv". Den sägs ofta framträda redan i urvalet av texter för översättning – vilket möjligen är tvivelaktigt, då även andra medlemmar av konventsgemenskapen kan ha övat inflytande på detta urval. Explicit kommer hans religiösa åskådning till mer personligt uttryck här och var i de fåtaliga egna uttalandena. Ordensbrodern Jöns Budde framstår då, föga oväntat, som djupt och självklart förankrad i den birgittinska mystiken. Guds visdom är outgrundlig, människans försök att uttyda dess mening fåfängliga. Det krävs ingen avancerad lyhördhet för att uppfatta tonfallet från ordensgrunderskan själv i de avslutande orden i Buddes företal till hans översättning av den rimligtvis dunklaste text han någonsin gav sig i kast med: Johannes uppenbarelse (Apokalypsen):

Oc thy hwar en gudz wen huat hælzt thu kan fôrsta j tæsse hælge bok thz anama mz gudz kærlek oc ræddugha. Æn thz thin sinne offwirgaar oc ey kwnno begripa antwarda thz gudhi oc ænxla ther enkte om. bidhiandis han

vpfylla thin bristilse til siælens / j thy som likamlighen synnen engaledis
færmagha at begripa thz vnne oss allom ihesus christus

'Och därför, envar Guds vän: vad helst du kan förstå i denna heliga bok, anamma det med kärlek och gudsfuktan! Om det övergår dina sinnen och du ej kan begripa det, överlåt det då till Gud och ängslas inte för den saken, utan bed honom att gottgöra för din själs otillräcklighet i det som vårt jordiska förstånd icke förmår fatta! Detta förünne oss alla Jesus Kristus.'

Kända data erbjuder emellertid Buddebiografen även andra, mer handfasta angreppspunkter. Kristina Nikula växlar in på ett rätt oväntat spår i diskussionen, när hon i ett tidigare bidrag pläderar för möjligheten att uppfatta Jöns Budde som en socialt lätt deplacerad adelsman, tillhörande den kända ätten Ille (Nikula 2007). Tanken väcktes redan av Birgit Klockars (1979 s. 81), men Nikula utvecklar den väsentligt. Till stöd för en sådan hypotes åberopar hon genealogiska data. Onekligen lyckas hon därmed kasta nytt och överraskande ljus över porträttet: vår fromme broder skulle, med Nikulas formulering, ha nyttjat "klostret som fallskärm". Uppslag av den innebörden har veterligen inte prövats av medeltidshistorikerna. Idén är fascinerande, men det är kanske inte alldeles lätt att få ihop Buddes monastiska verksamhet som driven latinöversättare och inspirerad helvetesförkunnare med en förnäm adlig bakgrund. Liksom Carlquists domedagspredikant kräver nog Nikulas lärde och fromme klosteraristokrat åtminstone en viss mental tillvänjning.

Allt i allt, som inledningsvis framhölls och som redan Hultman fastslog: kända data gäckar alla försök att fånga vår fromme Nådendalsbroder i ett mer personligt porträtt med ens någorlunda distinkta drag. "Bilden av Budde" förblir i grunden självmotsägande och gåtfull.

Kanske går det dock att nå ett litet stycke längre. Men då måste jag tillåta mig att ta ytterligare ett par steg ut på spekulationens gungfly.

7.2 Budskap och självdistans

I en meningsfull diskussion kring Jöns Buddes person undgår man inte den allvarliga frågan: kan man faktiskt tillerkänna honom åtminstone ett litet "stänk av stillsam humor"? Själv har jag alltså hävdad det.

Frågan är inte fullt så esoterisk som den i förstone möjligen kan tyckas. Gravallvarliga historiska studier kring humorbegreppet har numera vederlagt tidigare hävdade teser om det förment tidsbundna i förmågan att uppfatta tillvarons mångtydighet: den dubbelhet och ambivalens som humor och komik enligt klassiska förklaringsmodeller

(främst efter Aristoteles och Schopenhauer) förutsätter. Knappast någon tror väl längre att den s.k. medeltidsmänniskan var oförmögen att uppfatta denna fundamentala "inkongruens" i de mänskliga villkoren och följaktligen "saknade humor". Folk skrattade rimligtvis lika ofta och lika gott i Jöns Buddes miljö som i vår. Däremot är det inte säkert att de alltid skrattade åt samma ting. Humorn själv är allmänmänsklig, men dess "objekt", vad man skrattar och ler åt, varierar med kulturens växlingar.¹¹

I föreliggande volym om Jöns Budde har ingen av de övriga fyra bidragsgivarna egentligen gett sig i kast med frågan. Närmast kommer Lamberg, som, utan att explicit yttra sig över Buddes humor, dock lyckas visa på intressanta nyanser i den tunga domedagstonen i Tundalustexten. I uppmålningen av de ohyggliga infernointeriörerna tycker sig Lamberg (nedan s. 97) visserligen läsa "ett slags *ars moriendi*-text", härrörande från Buddes sista kända levnadsår och därmed dikterad av "personliga motiv, den ålderstigne översättarens eget intresse för livet efter detta". Men, påpekar Lamberg också (nedan s. 95), där syns samtidigt något helt annat: i en passage som blir särskilt noterad i marginalen (låt oss för sakens skull anta av Budde) tvingas den arme delinkventen i sitt gruveliga syndastraff att under stor möda leda en bångstyrig ko över en smal spång. Avsedd eller ej – situationskomiken i denna scen är burlesk och dess verkan är omisskännlig. Den har knappast undgått broder Jöns.

Också Carlquist tangerar temat, då han citerar (nedan s. 82 f.) ett stycke som uppenbarligen saknas i Lucidarius' förlaga och därför tolkats som ett självständigt tillägg av översättaren:

Som skedde Hwaris twa kotha prestæ liggendes j sengena laaso theres
natsangh medh gab ok löghe Tha kom diefulen ok skeet fult huset ok ro-
pandes opp j høgt sagde Tolko lesningh høfwes væl tolkit røkilse
(Efter Hultman 1895, s. 58)

Redan Hultman (1895 s. xv f.) nämner detta tillägg, som man kan vänta med märkbart ogillande. I dag noterar vi Buddes öppenhet inför frodiga skämt, med både sexuella och fekala undertoner, utan egentlig förvåning. Det s.k. goliardmotivet var väl förankrat i samtidens europeiska tankevärld och hade sina utlöpare också i Norden.¹² Något pryderi besvärade ingalunda vår fromme men nog så jordnära klosterbroder. Lika litet var han främmande för komiken i världens realiteter.

11 Om medeltidens humorbegrepp se Ferm 2008 och 2009.

12 Se närmast Ferm & Morris 1997.

Predikantens allvar och översättarens nit förnimmer man som sagt överallt i Jöns Buddes texter, helvetesdundret här och var. Dessa tre bestämmer den övergripande andan i det budskap han förmedlar. Häremot bryter sig alltså även andra, lättare tonlägen; inslagen av burlesk, ibland grov komik har nämnts. Men man möter också ställen där man tycker sig uppfatta något som åtminstone kan likna en road distans till det egna företaget. I tydlig kontrast mot det uppfordrande, ibland tunga anslaget noterade redan Hultman (1895 s. xvi) hos Budde också den försynta självironi som då och då talar ur kristligt ödmjuka kommentarer till det egna verket. Det gäller då hans sista kända – kanske också hans faktiskt sista – översättningar, dem i Jöns Buddes bok. Utskriften av Tundaluskapitlet slutar, jämte dateringen till året 1491, med ett enkelt litet rim:

1491. Frater johannes ræk male scripsit hec

'1491. Broder Jöns Räk skrev detta illa.'

Liknande anspråkslös versifikation slutar utskriften av ytterligare två kapitel i Jöns Buddes bok. Enklast efter S:t Bernhards betraktelser:

Budde ræk scripsit hec Anno christi 1491°

'Budde Räk skrev detta i Kristi år 1491.'

Guidos själs uppenbarelse rundas av med en hel liten strof, där latin och svenska, på för genren och tiden typiskt sätt, lättsamt blandas:

Thettæ screff broder jønes ræk
Æn tha at scrifften ær allom othæk
Anno dominj Mcdxcprimo facta sunt hec.

'Detta skrev broder Jöns Räk,
fastän skriften är för alla otäck.
I Herrans år 1491 gjordes detta.'

Som Noreen (1942b s. 71) påpekar är Buddes negativa omdömen om sin insats i sak befogade: hans snåriga och svårlästa handstil är verkligen ingen prydnad för det samtida skrivarskrået.¹³ Ändå är väl det

¹³ Det bör samtidigt påpekas att Buddes tal om "skriften" som "allom otäck" också skulle kunna uppfattas som syftande på den nedtecknade berättelsens innehåll, inte på pikturen (jfr Carlquist 2002 s. 86 f.). Referensen till handstilen är dock troligare i sammanhanget.

som slår an på läsaren inte så mycket självkritiken som den påfallande lätta ton vari Budde daterar och signerar tunga skrivarvärv. Kanske bör man inte uppfatta sådant som mer än en pose: den sortens vändningar tillhör som sagt genren och konventionen.

Samtidigt är det svårt att helt värja sig för känslan av att här i någon mening vara tillbaka i den rydbergiska klostercellen. Mörka tankar kring skuld och själanöd – tankar som han själv ändå ganska nyligen formulerat, ingående och livfullt, i översättning eller utskrift eller båda – sådant "bryr den gamle icke mycket". Vår åldrande Nådendalsbroder framträder på slutet i ett helt annat och ljusare stämningsslag, synbarligen oberörd av fasorna i det svavelosande inferno han nyligen dvalts i och med sådan inlevelse skildrat. Med några egna, lekfullt rimmade och mildt självironiska rader lägger han ned sin penna.

Nog är det frestande att se bilden framför sig: lugnt tillbakalutad framför den enkla skrivpulpten i sin torftiga cell, måhända styrkande sig med en klunk ur vinkruset, avslutar den gamle Jöns sitt dryga verk. Med lättnad ser han evigheten an.

Kanske rentav med ett stilla leende.

Kristina Nikula

Skrev Jöns Budde "österbottniska"?

Nådendalsmunken Jöns Budde eller Ræk (JB; ca 1437–1491) är känd för eftervärlden främst tack vare den handskrift som fått titeln *Jöns Buddes bok* (JBb)¹. Som en av de första namngivna som använde svenska språket i litterärt syfte hör Jöns Budde intimt ihop med det svenska språkets utveckling och svenskhetens historia i Finland (Tarkiainen 2008 s. 234). Det är också med hjälp av språket som man försökt fastställa Jöns Buddes landsmanskap. Trots ett stort intresse i synnerhet inom språkforskningen är Jöns Budde fortfarande en hemlighetsfull gestalt om vilken rätt litet är känt.

1 Bakgrund

O. F. Hultman (1895 s. VI) konstaterar i inledningen till JBb, som han gav ut 1895, att Jöns Budde (JB) var född antingen i Sverige eller i Finland och inte i Tyskland (i Pommern av rügensk släkt) som Leinberg (1890 s. 241) tidigare hävdade på lösa grunder. Som tecken på JB:s finländska härstamning anför Hultman (1895 s. VI) ordparet *hiidh 'hit' – tiidh 'dit'*, som har en stor spridning i finlandssvenska dialekter men som saknas i Sverige. I Olav Ahlbäcks (1952 s. 138) undersökning om JB:s landsmanskap från 1952 fastslås också på basis av språket i handskriften och ett antal Nådendalsdiplom (Ahlbäck 1952 s. 7) inte enbart att JB kom från den på hans tid östra rikshalvan utan också att hans rötter står att söka i Vörå i mellersta Österbotten. Till i stort sett samma resultat kommer Eskil Hummelstedt (2004² s. 61), som i en uppsats om JB:s härkomst, li-

1 I *Jöns Buddes bok* ingår följande texter: *Lucidarius* (Lu), *Om S. Julianus och S. Basilissa* (Jul), *Om S. Justina och trollkarlen Cyprianus* (Just), *Tundulus. Hans syn och uppenbarelse* (Tund), *Guidos själs uppenbarelse* (Guid), *Den usle biskopen Udo. Hans leverne och ändlykt* (Udo), *S. Bernhards betraktelser* (Bern), *Om biskop Albert den helige* (Albert), *Om de tolf gyllene fredagarne* (Fred) och *Om den heliga fru Karin, S. Birgittas dotter* (HK).

2 Hummelstedt (2004) bygger på ett manuskript från 1940-talet.

kså med utgångspunkt i språket, anser att denne kom från den närliggande socken Laihela. Hummelstedt anför som stöd för sin uppfattning en mängd exempel, såväl sådana som finns anförda av Ahlbäck som ett betydande antal fraseologiska och syntaktiska exempel som inte finns anförda av denne. Både Ahlbäck och Hummelstedt har också utnyttjat Finlands medeltidsurkunder (FMU).

Stöd för sin uppfattning att JB kom från Österbotten anser sig Ahlbäck och Hummelstedt också få av namnen *Budde* och *Ræk*, av vilka enligt dem *Ræk* pekar på *Rex* i Vörå, eller *Rex* i Korsholm på gränsen till *Bådde* by (numera fi. *Potila*) i Laihela (Ahlbäck 1952 s. 141 ff., Hummelstedt 2004 s. 61). Både Ahlbäck och Hummelstedt tänker sig att namnen *Budde* och *Ræk* utgjort gårds- eller släktnamn och Ahlbäck ytterligare att det ena burits av JB:s fader och det andra av modern. Det är därför enligt Ahlbäck troligt att JB, eftersom han använder båda namnen, vistats lång tid turvis i faderns och moderns hemgård, kanske efter det att han förlorat fadern i moderns hemgård. Eftersom JB allmänt betraktas som välutbildad utgår Birgit Klockars å sin sida ifrån att JB, om denne kom från Österbotten, i unga år lämnat sina hemtrakter och att han kanske kommit till Åbo där det fanns möjlighet till utbildning (Klockars 1979 s. 80). Detta vore naturligt eftersom Egentliga Finland under medeltiden ju var det mest utvecklade landskapet i det svenska rikets östra del både kulturellt och ekonomiskt och Åbo fungerade som centralort i den östra rikshalvan (Orrman 1990 s. 256).

Redan innan Ahlbäck och Hummelstedt uttalat sig för JB:s finländska härkomst hade Erik Noreen (1944) talat för dennes finländska börd. Detsamma gjorde också Rolf Pipping (1944 s. 24) som dessutom nämner en lång rad andra forskare som ansett JB komma från Finland (se också Ahlbäck 1952 s. 8). Pipping preciserar likväl inte hemorten närmare än till Österbotten eller sydvästra Finland³. Inte heller Ahlbäck (1952 s. 143 ff.) är främmande för tanken att JB eventuellt kunde höra hemma i sydvästra Finland, men finner efter övervägande att Jöns trots allt kom från Österbotten. Detsamma gäller Hummelstedt (2004 s. 58 ff.). Bland de forskare som ansett att JB var född i Sverige kan nämnas tidiga forskare som Herman Vendell (1896) och Henrik Schück (1896).

I dag är man inom forskningen inte intresserad enbart av språk och härstamning utan JB:s verksamhet ses i ett bredare perspektiv. Ett exempel på detta är historikern Marko Lamberg's stora Buddemonografi (2007) och hans undersökning av det dolda budskapet i legenden

3 I diskussionen om JB:s hemort används ofta beteckningarna *sydvästra Finland* och *Egentliga Finland*. Sydvästra Finland och Egentliga Finland överlappar varandra längs kusten. Med *Åboland* avses de svenskspråkiga skärgårdssocknarna i Egentliga Finland.

om den usle biskop Udo (2008). Också i Finlands svenska historia från forntiden till Gustav Vasa ägnas JB uppmärksamhet (Tarkiainen 2008 s. 234 ff.). Om ett stort intresse för JB vittnar också det Buddeseminarium som arrangerades vid Åbo Akademi våren 2008 (se förordet till denna volym).

1.1 Texter översatta och/eller kopierade av Jöns Budde

Jöns Buddes medverkan vid tillkomsten av de olika handskrifter som vanligen tillskrivs honom är omdiskuterad. Eftersom både Pipping (1944 s. xxiii) och Ahlbäck⁴ (1945 s. 3 ff., 108) i sina undersökningar i stort sett omfattar Noreens (1944 s. 2 ff.) indelning av handskrifterna i fyra kategorier, presenterar jag denna kort. Enligt Noreen svarar JB för både översättningen och utskriften av tre handskrifter (kategori AI: Lu, Jul, Just).⁵ Också ett stort antal andra texter (AII: Mecht, SJKI, Jud, Esth, Ruth, Macc)⁶ är Noreen övertygad om att JB översatt, även om skrifterna existerar enbart i avskrift av annan person. Vissa skrifter (B: Tund, Gui, Udo, Bernh, Albert, Tfred, HK)⁷ föreligger i Jöns egenhändiga nedskrift, och även om översättaren inte är uttryckligen nämnd antas denne vara JB. Ytterligare existerar ett antal anonyma skrifter (C: Su, Apoc, KILef, UndfS, Arte, Gloss),⁸ nedskrivna av annan än Jöns, vilka Noreen trots detta med större eller mindre säkerhet tillskriver denne. Mest osäker tycks man ha varit i fråga om översättningen av *Heliga Fru Karin* (Pipping 1944 s. 10, Noreen 1944 s. 6, Ahlbäck 1952 s. 6 f., Tiisala 1993 s. 217). Enligt en någorlunda gängse nutida uppfattning svarar JB enligt Lars Wollin (ovan s. 22) för översättningen av samtliga ovannämnda handskrifter.

Såväl valet mellan latin och folkspråk som överflyttningsmetod⁹ var situationsbundna under medeltiden. Om den främmande genrens stil

4 Ahlbäck tar framför allt hänsyn till de handskrifter som ingår i *Jöns Buddes bok* samt ett antal diplom.

5 Skrifterna är i tur och ordning följande: *Lucidarius*, *S. Julianus* och *S. Basilissa*, samt *S. Justina* och *trollkarlen Cyprianus*. Till denna grupp men även till grupp AII hänför Noreen också *S. Mechtilds uppenbarelser* och *Celeste viridarium S. Birgitte*; den sistnämnda texten är känd enbart tack vare Porthans beskrivning från senare delen av 1700-talet. Handskriften förstördes vid Åbo brand 1827.

6 *S. Mechtilds uppenbarelser*, *Sjärens kloster*, *Judiths bok*, *Esthers bok*, *Ruths bok* och *Mackabéerböckerna*.

7 *Tundalus*, *Guidos själs uppenbarelse*, *Den usle biskopen Udo*, *S. Bernhards betraktelser*, *Om Biskop Albert den helige*, *Om de tolv gyllene fredagarne* och *Om den heliga fru Karin*.

8 *Susos Gudelige snilles väckare*, *Apokalypsen*, *Om Klosterlefoerne*, *Undervisning för skriftefäder*, *Tractatus de arte bene moriendi* och *Latinskt-svenskt glossarium*.

9 Carlquist (1994 s. 17) använder termen *överflyttning* i stället för *översättning* då han undersöker hur ett främmande innehåll har överflyttats till svenskspråkiga förhållanden.

var förbunden med hög status skedde överflyttningen till svenska på det hela taget ordagrant, dvs. man praktiserade *bunden överflyttning*. Bunden överflyttning var likväl inte det normala under denna tid utan man anpassade texten till publiken och den miljö där texten skulle användas. Anpassning innebär att medvetna ingrepp gjordes i texten, dvs. att man praktiserade *fri överflyttning*. Variation förekommer också vid *avskrivning*, antingen så att den var *socialt* eller så att den var *kronologiskt* betingad, men likväl så att man kan tala om förlaga och avskrift (Carlquist 1996 s. 57 ff.). Både vid överflyttning och vid avskrivning var det alltså frågan om ett *medvetet* val. *Omedvetet* avspeglar, som Ahlbäck (1952 s. 9) konstaterar, en medeltida författares språkformer inte enbart dialekten på hans hemort utan också språket på den ort där han verkade, om denna inte var densamma som hemorten. Ytterligare bör man kunna räkna med de överregionala regler och normer som gällde för det samtida skriftspråket. För en birgittinmunk bör man därtill kunna räkna med inflytande från Vadstenaspråket. I Buddes språk bör man således enligt Ahlbäck kunna räkna med a) hemortens dialekt, b) språket i Åbo och Nådendal samt c) skriftspråk av Vadstenatyp. Eftersom de medeltida handskrifterna utgörs av avskrifter och avskrifter av avskrifter, måste man likväl i de flesta källor räkna med en blandning av dialekter (Beckman 1917 s. 9, Noreen 1942a).

En intressant fråga är om hembygdens dialekt kan förväntas ge sig bäst till känna i de handskrifter som JB både översatt och skrivit ner eller om denna främst står att söka i de avskrifter Jöns svarar för. När det gäller språklig författarbestämning framhåller Ola Mattsson (1957 s. 35, Noreen 1942a s. 30 ff.) att man bör fästa större uppmärksamhet på ordförråd, syntax och stilistiska företeelser än på ortografi, ljud- och formlära eftersom det är osannolikt att en avskrivare ingripit störande framför allt på ordförrådet. Lennart Moberg (1984 s. 188 f.) utgår ifrån att en avskrivare inte ägnar ändelsevokaler samma uppmärksamhet som stamvokalerna och att de därför färgas av avskrivarens språk. Detta innebär att det på basis av ljudläran kan vara lättare att avslöja avskrivarens dialekt än med hjälp av ordförrådet.

1.2 Genomförandet av undersökningen

Det har förflutit över ett halvt sekel efter både Ahlbäck och Hummelstedts försök att fastställa JB:s landsmanskap och mycken dialektforskning har utförts sedan dess. Metoderna har förändrats och framför allt har nutida dialektforskare helt andra möjligheter då det gäller att samla in, arkivera och utnyttja dialektmaterial än de forskare hade som var hänvisade till enbart papper och penna. Min avsikt är ändå inte (Nikula

2007 s. 181) att ogiltigförklara tidigare forskning. Mitt syfte är att förbehållslöst studera om den slutsats om JB:s härkomst som Ahlbäck och Hummelstedt drar med stöd av språket fortfarande håller och kanske får ytterligare stöd sedd mot bakgrund av den nya kunskap som man väl måste kunna räkna med efter ett halvsekel av forskning.

Eftersom de flesta som uttalat sig om JB:s härstamning placerat denne i Finland, de finlandssvenska forskarna därtill mera precist i Österbotten (eventuellt i Egentliga Finland), utgår också jag åtminstone i detta skede ifrån att JB var av finländsk härkomst. Konkret innebär detta att jag med hjälp av bland annat *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (OSF) i tur och ordning granskar utbredningen av de språkdrag som enligt Ahlbäck (1952 s. 131) väl stämmer överens med antagandet att JB:s hemort låg i mellersta Österbotten och vilka enligt denne delvis i hög grad är ägnade att stärka detta antagande. Eftersom det också hållits för möjligt att JB kom från sydvästra Finland fäster jag speciell uppmärksamhet på dialekterna i denna del av landet, vilka något oförtjänt kommit att hamna i skuggan av dialekterna i Österbotten i tidigare forskning.

I denna undersökning granskar jag enbart ljudläran, det vill säga det ljudsystem man försöker rekonstruera utgående från skriften, eftersom ordvalet kräver ett större utrymme än det som står till buds i detta sammanhang. Till utgångspunkt för min granskning har jag Ahlbäck's arbete, eftersom det är det mest omfattande. Jag kompletterar och ställer uppgifterna i detta i relation till de iakttagelser som gjorts av Hummelstedt, iakttagelser av andra dialektforskare och uppgifterna i OSF. Ahlbäck's dialektmaterial bygger till största delen på äldre uppteckningar och ytterst lite på hans egna, senare uppteckningar. Den utveckling och utjämning av dialekten som belagts efter det att Ahlbäck publicerade sin undersökning kommer därmed indirekt att belysas vid försöken att fastställa spridningen av de språkdrag som är typiska för JB. Denna utveckling kommenteras likväl inte närmare.

Som konstaterats ovan existerar endast tre handskrifter (Lu, Jul, Just) där det framgår att de både översatts och skrivits ner av JB. Dessa skrifter är självfallet av det största intresset (jfr Ahlbäck 1952 s. 108), då det gäller att fastställa spridningen av de språkdrag som är typiska för JB, och jag noterar därför särskilt om ett dialektdrag finns belagt i dessa. Merparten av de språkdrag som Ahlbäck och Hummelstedt studerat finns belagda i både Sverige och Finland. Jag kommer enbart att fokusera på språkdragens utbredning i Finland och använder i likhet med Ahlbäck och Hummelstedt den Hesselmanska metoden. Studiet av Finlands medeltidsurkunder (FMU) och andra äldre texter har inskränkts till ett minimum, eftersom dessa inte visat sig lämna annan information

än sådan som redan är känd tack vare i första hand Hummelstedt. Vid en kommande undersökning av ordförrådet kommer jag likväl att utnyttja såväl FMU som domböcker o.d.

1.3 Den Hesselmanska metoden. Metodproblem

Ahlbäck's avhandling från 1952 är det mest omfattande verket om JB:s språk. Språket i JB lockade på 1940-talet flera språkforskare, av vilka både Ahlbäck och Hummelstedt försökte fastställa Buddes landsmanskap bland annat med hjälp av den så kallade Hesselmanska metoden (Ahlbäck 1952 s. 8, Hummelstedt 2004 s. 61).

Den Hesselmanska metoden innebär att man i nutida dialekter försöker spåra motsvarigheten till språkformer i den text vars översättares eller författares härstamning man önskar fastställa. Denna metod har ansetts överträffa den komparativa metoden, eftersom Finland är fattigt på medeltida jämförelsematerial. En svaghet är enligt Ahlbäck (1952 s. 8) likväl avsaknaden av möjligheten att jämföra nutida dialektgränser med de medeltida. En annan svaghet, som påtalats av bland andra Bertel Fortelius (1965 s. 268), är att språket inte undersökts i samma utsträckning på alla målområden¹⁰ och att det ordmaterial som finns i arkivens sedelsamlingar därför är ojämnt fördelat, något som också återverkar på innehållet i dialektordböcker som *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Ordboken innehåller sålunda inte en fullständig beskrivning av ordförrådet i de finlandssvenska dialekterna utan utgör endast en redovisning av det material som finns samlat i arkiv (Slotte 1981 s. 49). Uppteckningarnas ålder kan därtill vara ytterst varierande, men "[a]llt i källorna ingående ordförråd som bedömts vara eller ha varit i fast bruk har införts i ordboken [...]" (OSF s. XIII). Ordboken stödjer sig i huvudsak på material från 1860-talet och framåt (OSF s. XIII), hur långt framåt uppges inte. Att band IV utkom 1982, innebär att de nyaste uppgifterna i detta knappast är yngre än från 1970-talet utan sannolikt äldre.

Om det svenska språket på orter som numera är finskspråkiga men som från början varit svensk- eller tvåspråkiga saknas kunskap. En sådan ort är t.ex. *Laihela* (fi. *Laihia*), en av JB:s förmodade hemtrakter. Inte heller den svenska som talades i *Tövsala* (fi. *Taivassalo*) i sydvästra Finland har man kunskap om. Tövsala fick antagligen sin första befolkning

10 Thors (1981 s. 39 ff.) ger en översikt över den finlandssvenska dialektforskningen under ett hundra år eller från 1870- till 1970-talet. Tidigare forskning om Ålands dialekter redovisas av Sundberg (1993 s. 24ff.). Mara (1998) innehåller också en bibliografi över litteratur om de finlandssvenska dialekterna.

från Åland, vilken emellertid förfinskades redan på 1600-talet (Finland 5, artikeln *Tövsala*). Om Jöns Budde var en *Ille* (Klockars 1979 s. 81, Nikula 2007 s. 185), tillhörde han en släkt som innehade gods och gårdar i Tövsala och närliggande socknar (se kap. 3).

Man bör också ta hänsyn till att språkutvecklingen inte nödvändigtvis framskridit i jämn takt över hela det svenskspråkiga området i Finland. Ålderdomliga, språkliga fenomen som i mitten av förra seklet belagts i till exempel Vörå kan i ett tidigare skede ha försvunnit i mera centrala delar av landet, dvs. i sydvästra Finland (jfr ovan). Det är väl också denna utveckling Ahlbäck avser då han konstaterar att de medeltida dialektgränserna kan ha varit andra än de nutida. Ahlbäck menar likväl att detta främst torde gälla centrala delar av Sverige, medan dialekternas geografi i allmänhet är trognare bevarad i avlägsnare landsändar (Ahlbäck 1952 s. 8). Om man ser till det svenska riket i dess helhet är detta antagande säkert helt riktigt. Samma antagande applicerat på Finland skulle innebära att de centrala delarna, dvs. sydvästra Finland, skulle uppvisa en snabbare utveckling än mera perifera delar, något som Ahlbäck själv indirekt konstaterar i behandlingen av utbredningen av *ä-* resp. *a-*former i preteritum och supinum av ord av typen *sätte*, *sette*, *setter*, där finlandssvenska dialekter har *ä-*former, "i ÅB och Nyl även (moderna?) *a-*former" (Ahlbäck 1952 s. 120 f.).

Inte enbart den ojämna täckningen av de olika målområdena gör den Hesselmanska metoden osäker. Dialektupptecknandet gjordes under en lång tid med målet att spåra den "genuina" dialekten. Detta hade till följd att de äldsta språkbrukarna på en ort letades upp och utfrågades om gamla hantverk o.d. Ord som bedömdes som novationer upplevdes däremot som ointressanta och noterades många gånger därför inte, även om de var en levande del av dialekten (Slotte 1981 s. 45, Lilja 1996 s. 76 ff., 131). Redan 1878 disputerade A. O. Freudenthal på en beskrivning av Närpesdialekten och 1889 utkom hans arbete om Vöråmålet. Många dialektbeskrivningar behandlar just österbottniska dialekter (se Thors 1981) och de österbottniska dialekterna är därför bättre utforskade än många andra dialekter i Svensk-Finland (jfr Sundberg 1993 s. 39), vilket inte saknar betydelse i detta sammanhang. En granskning av JBb av forskare med gedigna kunskaper i andra än österbottniska dialekter kunde därför eventuellt avslöja hittills icke uppdagade likheter med sydfinländska mål. Därtill borde också både person- och ortnamn utanför Österbotten ägnas uppmärksamhet.

Till grund för de olika undersökningarna av JB:s språk ligger Hultmans utgåva av JBb från 1895 och i viss utsträckning också medeltida diplom. Utgåvorna av äldre historiska handskrifter som gjorts i Finland konstateras av Lönnroth (2007 s. 21) inte vara särskilt lämpliga

som källor ur en språkforskares synvinkel, eftersom de oftast gjorts av historiker för historiker och varit ägnade att tjäna främst deras specifika behov. För en språkforskare är därtill företalet eller redogörelsen för utgivningsprinciperna i regel otillräckliga. Även om Hultman själv var språkforskare, har det på senare tid konstaterats att hans utgåva inte är helt tillförlitlig. Fokus i denna ligger likväl mera på det språkhistoriska än på det filologiska (Carlquist 2002 s. 40). Åtminstone i tveksamma och avgörande fall vore det därför skäl till en närmare granskning av handskriften. I den mån osäkerhet rätt uppger sig Ahlbäck (1952 s. 9) i allmänhet ha jämfört viktigare belägg med handskriften.

2 Språkliga iakttagelser i Jöns Buddes bok

Ahlbäcks primära mål är att beskriva JB:s språk men han försöker i anslutning här till också klarlägga huruvida JB kom från Sverige eller Finland. Han kommenterar därför språkdrag som det i ett snävt finlandssvenskt perspektiv kan förefalla onödigt att behandla i detta sammanhang, eftersom jag med stöd av bland annat Ahlbäcks undersökning åtminstone tills vidare utgår ifrån att JB kom från Finland. Eftersom Ahlbäck också strävar efter att fastställa från vilka trakter i Finland JB härstammade, finner jag kommentarer om språkdragen i likhet med "kvarstår i östsvenskan i de flesta målen" eller "kvarstår vanligen" vara otillfredsställande. Jag strävar därför efter att presentera mer detaljerade uppgifter i de fall detta är möjligt. Med stöd av nyare forskning kommenterar jag i fortsättningen utbredningen i de finlandssvenska och åländska dialekterna av de språkdrag som är typiska för JB. För detaljinformation hänvisas till bilaga 1. Numreringen i bilagan följer, så när som på (29) som är ett tillägg, numreringen hos Ahlbäck (1952 s. 120 ff.). Ortnamnsförkortningar förklaras i bilaga 2, det svenska språkområdets geografiska utbredning i Finland i bilaga 3.

2.1 Arkaismer

I sitt försök att fastställa JB:s landsmanskap kommenterar Ahlbäck (1952 s. 120 ff.) olika språkdrag tillhörande ljudläran vilka han påträffat i JBb och vilka tillhör dialekterna i Svealand och de språkligt därmed samhöriga områdena i Norrland och Finland. De tre första särdragen (bil. 1: 1–3), *twe-* som skrivs *twj-* (Lu),¹¹ *ä-*former i *sätte*, *sette*, *sätter* (Lu) och *tappa* v. (Lu, Jul), som genomgående skrivs med två *p* i JBb, upp-

11 I fortsättningen noteras främst om ett språkdrag förekommer i Lu, Jul, Just.

visar gammal fördelning på det svenska språkområdet. Dessa särdrag avslöjar sålunda inte från vilket av de tre ovan nämnda områdena JB kunde tänkas härstamma.

Till dessa drag kan läggas ytterligare tio arkaismer (bil. 1: 4–13), vilka enligt Ahlbäck (1952 s. 121) inte är av samma värde för dialektbestämningen som föregående drag, eftersom kronologiska data till största delen saknas för de dialektområden som inte bevarat det äldre stadiet. Arkaismerna, bland vilka kan nämnas viktiga drag såsom bevarad kortstavighet (11) i två- och flerstaviga ord, t.ex. *anama* (Lu, Jul) samt förekomsten av överlång stavelse (13), t.ex. *spaadde* (Lu), anses likväl styrka antagandet att JB hörde hemma i något av områdena Svealand, Norrland eller Finland (Ahlbäck 1952 s. 124). Med stöd av dessa arkaismer är det sålunda inte heller möjligt att närmare precisera om JB kom från Sverige eller Finland. Min granskning av särdragens utbredning ger likväl en något mera nyanserad bild av förhållandena i Finland där arkaismerna finns belagda i ÖB, vÅB, öÅL och delvis också i NL. Påfallande är i synnerhet de likartade förhållandena i söB, öÅL och vÅB.

2.2 Novationer

Ytterligare stöd för antagandet att JB antagligen hör hemma i något av de tre ovan nämnda områdena ger enligt Ahlbäck sju novationer av varierande slag (bil. 1: 14–21). Novationerna tillhör endast målen norr om Mälaren samt Finland och förminskar enligt Ahlbäck (1952 s. 127) därmed något det område där JB:s hemort kan sökas. Bland de anförda novationerna är bortfall av *l* framför *s* (17) i *haastre* 'halstre' (Tund) m.fl. intressant eftersom detta bortfall i Finland uppges vara begränsat till Österbotten. Speciellt intressant är övergången *r* > *rs* framför *k* och *t* (19) i t.ex. *swarsta* 'svarta' (Guid), eftersom denna övergång enligt Ahlbäck (1952 s. 127) begränsar det område där JB kunde tänkas höra hemma till Vörå i mellersta Österbotten. Varken bortfallet av *l*, eller övergången *r* > *rs* är emellertid uteslutande österbottniska fenomen utan övergången är belagd både i Satakunda och i östra Åland.

Även om ljudövergångarnas kronologi är föga känd, finner Ahlbäck ytterligare ett antal nyare språkdrag tala för JB:s österbottniska härstamning. Den slutliga garantin för att JB kom från mellersta Österbotten ges av sex särdrag (bil. 1: 22–28). Hit hör assimilationen av *nk* > *kk* (22) i *drukna* 'drunkna' (HK) samt JB:s konsekventa vokalförlängning i enstaviga kortstaviga ord (23), t.ex. *kööt* 'kött' (Lu, Jul, Just). Assimilationen *nk* > *kk* finns emellertid belagd i både västra och mellersta Nyland (se artikeln *drunkna* v. i OSF) och vokalförlängningen är belagd i Österbotten till och med Korsholm och Kvevlax. Kortstavighet uppges

i själva verket vara vanligare än förlängning i Vörå (Ahlbäck 1952 s. 128). Bengt Hesselman (1902 s. 90 ff.) förklarar likväl att vokalförlängning skett också i Vöråområdet men att förlängningen till största delen försvunnit under inverkan av kortstaviga två- och flerstaviga former. Supinum av *varda*, som i JBb (Lu) lyder *vardet*, *vordet* (25), uppges av Ahlbäck också uppträda i enbart Österbotten, men det torde i själva verket ha tillhört nyländskt talspråk på 1600-talet (Åkerblom 1950 s. 85). Bortfall av *k* i uddljudande *skv-* (24) som i *skvallra* > *swalder* v. (Tund) har däremot hittills belagts enbart i södra och mellersta Österbotten (Bj Kv), och förlängning av gammalt kort *a/æ* i preteritum och preteritum particip samt supinum (26) av t.ex. verbet *sätta* > *seet* 'satte, satt' (Lu) är också belagt enbart i mellersta Österbotten (Vö).

Antagandet att JB hörde hemma i Österbotten, vilket novationerna ger anledning till, anses av Ahlbäck 1952 s. 130 f.) få stöd av ett par icke tidigare behandlade arkaismer (bil. 1: 27–28). Hit hör bibehållet äldre *i* som i *liva* v. (NL öÅB mÖB) som förutsätter kortstavighet. Hit hör också övergången av äldre *i* > *e* som i *sigäl*,¹² pres. *se:glar* 'segla', *hiväl*, pres. *he:vlar* 'hyvla' (28). Typen *sigäl* pres. *se:glar* uppges av Ahlbäck vara vanlig endast i mellersta Österbotten.

Värt att notera är att de särdrag som Ahlbäck funnit speciellt intressanta, med ett undantag (26), inte påträffas i de skrifter som JB själv med någorlunda säkerhet både översatt och skrivit ner.¹³ Dessa skrifter, Lu, Jul, Just, tillhör i Noreens klassifikation kategori AI (se 1.1). Assimilationen *nk* > *kk* (22), som finns belagd en gång i HK, ingår i kategori B. Denna omfattar JB:s egenhändiga avskrifter av texter, vilka han också antas ha översatt. Övergången av *r* till *rs* (19), som tillhör samma kategori, har noterats i HK, Tu, Guid. Bortfallet av *k* i uddljudande *skv-* (24) har likaså påträffats i Tund. Verbet *sätta* > *seet* 'satte, satt' (26) förekommer undantagsvis i Lu.

2.3 Vokalharmoni

Vokalharmoni *a:ä* (som innebär att *a* i ändelsen följer efter *a*, *e*, *i*, *o*, *u* i rotstavelsen, medan *æ* i ändelsen följer efter *æ*, *ø*, *y* i rotstavelsen) hör enligt Hultman (1895 s. vi f.) till de mest karakteristiska dragen i JBb. I österbottniska dialekter saknas alla spår av vokalharmoni som däremot är känd från ett stort antal medeltida urkunder från Egentliga Finland, Satakunda och Tavastland. Vokalharmoni saknas förutom i Österbotten också i stort sett på Åland och i Nyland (Hultman 1895 s. VII not 1,

¹² *l* avser kakuminalt *l*.

¹³ Uppgifterna baserar sig på Ahlbäck's iakttagelser.

Ahlbäck 1952 s. 147, jfr dock Harling-Kranck 1998 s. 148). Om hänsyn tas enbart till vokalharmonin begränsas det område från vilket Budde kunde antas härstamma till i stort sett sydvästra Finland och Tavastland (jfr Nikula 2009 s. 134 ff.). Bristen på belägg från Österbotten förklaras av Ahlbäck med avsaknaden av originalurkunder och med att de som finns inte har skrivits av österbottningar (Ahlbäck 1952 s. 130). Att skrivarna genomgående skulle vara kända som icke-österbottningar förefaller emellertid osannolikt, eftersom bara sällan olika skrivarehänder kan föras tillbaka på kända personer (Svensson 1974 s. 43). Och även om en skrivare är känd till namnet behöver det därmed inte vara känt varifrån denne härstammade. En skrivare behövde inte heller alltid själv avfatta varje skrivelse utan kunde anlita hjälpare som till exempel renskrev protokoll (Lönnroth 2007 s. 86 f.).

2.4 Dialektgränser

Ahlbäck konstaterar att språkdragen 19 samt 22–26 i JBb tillhör mellersta Österbotten (Ahlbäck 1952 s. 130), men dessa kan i stor utsträckning karakteriseras som allmänna i de nordfinländska målen (se bilaga 1) och i synnerhet som gemensamma för de sydösterbottniska, öst-åländska och väståboländska dialekterna. Traditionellt har indelningen av de svenska dialekterna i Finland och på Åland följt gamla administrativa gränser. I synnerhet de gamla landskapsgränserna är också stora dialektgeografiska gränser. Så t.ex. sammanfaller gränsen mellan Åland och Egentliga Finland med Skiftet,¹⁴ som skiljer de vidsträckta öst-åländska och väståboländska skärgårdsområdena från varandra. Till följd av skillnaden i stavelselängd på ömse sidor har denna gräns också fått utgöra dialektgräns. I Hultmans (1894 s. 56) indelning av de östsvenska målen utgör Houtskärsmålet en övergångszon mellan den nordfinländska målgruppen,¹⁵ som omfattar dialekterna i Österbotten, Åland och västra och södra Åboland (Ko, Na), och de sydfinländska dialekterna eller dialekterna i östra Åboland (Df, Fb, Hi, Ki, Pa, Vf) från och med Korpo och Nagu samt Nyland. En undersökning av dialekterna runt Skiftet från 1988 (Harling-Kranck 1988) visade att likheterna mellan de olika dialekterna i östra Åland och västra Åboland är större än olikheterna. Som gränslinje ligger Skiftet inte heller alltid fast. I östra Åland har enligt vedertagen uppfattning konsonanten förlängts i enstavingar som i typordet *beck* (*bekk*) medan vokalen (be:k) förlängts i västra Åboland (Iö, Ho). Vokalförlängningen visade sig vid undersökningen

gälla enbart de centrala delarna av Iniö och Houtskär, där kyrkbyn klyvs i en nordlig och en sydlig del, medan utbyar som Åselholm i Iniö och Nåtö i Houtskär har förlängning av konsonanten som i öÅL (Harling-Kranck 1988 s. 80). I öÅL går en enligt Sundberg (1993 s. 161) en gräns mellan dialekterna i Ku (*bekk*) och Bö. I nBö har vokalen förlängts (*be:k*) i sBö har utjämning skett i riktning mot standardspråket (*bekk*).

Dialektförändringarna har inte skett i samma takt över hela det svenska språkområdet i Finland och på Åland, något som Ahlbäck självfallet är på det klara med, även om han stundtals verkar förbise detta faktum. Novationerna antas, inte heller oväntat, ha spritts väster- och söderifrån norrut. Exempel på detta är övergången från överlång stavelse till lång som antas ha nått Österbotten via Åland och Vittisbofjärd samt från Iniö och Houtskär i västra Åboland (Ivars 1988 s. 67). Den genitiviska namntypen *Ivars* (jfr *Räcks*, Hummelstedt 2004 s. 59) har som gårdsnamn spritt sig till den åländska skärgården och västra Åboland samt därifrån till östra Nyland och Österbotten (Zilliacus 1990 s. 367).

3 Jöns Budde och sydvästra Finland

I strävan att fastställa JB:s härkomst har man förlitat sig nästan enbart på språkliga iakttagelser och förbisett andra fakta. JB är emellertid förutom för JBb också känd för de nattvardskärl han lät tillverka för Nådendals klosterkyrka. Fatet eller patenen finns fortfarande i behåll i Nådendal (se bild på denna volyms titelsida!), medan kalken sedan länge är försvunnen. Elias Brenner, som på uppdrag av Antikvitetskollegium på en resa i Finland mot slutet av 1600-talet (1670–1672), ritade av det som han kallade "gamble Monumenter" har visserligen inte ritat av kalken men väl de vapen som fanns avbildade på denna. Det ena vapnet har gett upphov till spekulationer att JB eventuellt kunde tillhöra slakten Ille och sålunda härstamma från sydvästra Finland där slakten hade gods och gårdar (Klockars 1979 s. 81, Nikula 2007 s. 185). Det andra vapnet, som är mera omdiskuterat, har ansetts kunna tillhöra slakten *Renhufvud* vars egendomar också låg i sydvästra Finland (Nikula 2007 s. 186). JB kallar sig likväl aldrig *Ille* (ätten brukade inte släktnamn i samtida handlingar), däremot kallar han sig en gång Johannes *andree* i ett latinskt diplom (1462) och en annan gång iönis *andersson* (1463) i ett diplom samt enligt Porthan också Johannes *Andreæ* (se ovan s. 15). Vapenskölden på kalken och namnet *Andersson* kunde tala för att JB var en (oäkta?) son till Anders Sunesson (Ille). Anders Sunesson hade i arv efter sin far, lagmannen Sune Sunesson (Ille), fått Stora Kahiluoto

¹⁴ Skiftet är den havsfjärd som skiljer Ålands och Åbolands skärgårdar.

¹⁵ Gränsdragningen kritiserar av Ahlbäck (1971 s. 15 f.).

i Tövsala samt gårdar i det närbelägna Virmo (fi. Mynämäki), medan Anders syster Valborg fick stamgodset Prästkulla i Tenala samt ytterligare gårdar i Tövsala och Vemo (fi. Vehmaa) (Nikula 2007 s. 185 f.). Om JB verkligen var en Ille, kunde han sålunda mycket väl ha sina rötter i Tövsala eller trakten däromkring.

Tövsalaområdet är intressant ur många synvinklar. Zilliacus betecknar skärgården i västra Åboland som en mötesplats för de viktigaste dialektområdena i Finland. I sin undersökning av åboländska har Zilliacus (1992 s. 122) därtill ofta kunnat konstatera att de väståboländska målen i många viktiga avseenden står nära dialekterna i Sydösterbotten och Ålands östra skärgård. Likheterna mellan de här dialekterna är av intresse då det gäller att placera JB rent geografiskt, eftersom såväl Österbotten som sydvästra Finland nämnts som JB:s tänkbara hemtrakter.

Ahlbäck finner i sin undersökning av JB:s språk det mesta tala för att JB kom från Vörå i mellersta Österbotten. Hummelstedt (2004 s. 61) kon-staterar å sin sida att JB var bördig från ett område som gränsar till Stor-närpes i söder och Maxmo i norr, *Vörå frånräknat*. Som framgått ovan är det emellertid ibland rena tillfälligheter som fått avgöra hur pass väl en dialekt är undersökt och till följd av detta vilken utbredning ett dialekt-drag antagits ha. Därtill kommer att de medeltida dialektgränserna är i det stora hela okända. Det kanske största problemet då det gäller att fastställa JB:s hemtrakter utgör ändå de dialekter som talats i sedan länge förfinskade trakter och om vilka man helt saknar kännedom. Laihela i Österbotten är en sådan trakt (Hummelstedt 2004 s. 64). I det nuvarande Gustavs (fi. Kustavi) och längs fastlandskusten i Tövsala i sydvästra Finland har också funnits och fanns ännu på 1540-talet ett vidsträckt tvåspråkigt område. Nordiska förnamn förekommer till exempel i den första jordeboken (1540) fortfarande i till exempel både Tövsala och Vemo (Orrman 1990 s. 228 f.).

Hummelstedt (2004 s. 64) utgår ifrån att den svenska som talades i Laihela sannolikt i stort liknade dialekten i de angränsande svenska socknarna Malax och Pörtom. Motsvarande resonemang applicerat på Tövsala skulle innebära att den dialekt som talades där liknade dialekterna i det närliggande Gustavs samt i Iniö och Houtskär och sålunda också dialekterna i östra Åland och södra Österbotten. Antagandet stöds av att Tövsala tros ha befolkats från Åland (Finland 5, artikeln *Tövsala*). Stöd fås också av det faktum att Tövsala låg vid de medeltida farlederna och den gamla postvägen (Gardberg 1994 s. 12). Från Vårdö på svenska sidan utgick en av de äldsta medeltida farlederna över Ålands hav över Vårdö och Kumlinge till antingen Brändö eller Iniö och vidare till Tövsala i Åboland. Strömmen av resande längs denna led, som fungerade ända till slutet av 1800-talet, var redan i början av

1300-talet stor (Andersson 1963 s. 242). Tövsala, som i dåvarande Helsingby¹⁶ (fi. Helsinki) hade en utmärkt hamn också för större fartyg, utgjorde något av en knutpunkt, då man därifrån landvägen kunde ta sig norrut till Nykyrko eller nuvarande Kaland (fi. Kalanti) och söderut till Åbo (Orrman 1990 s. 228 f.). Postvägen följde denna urgamla väg av vilken också den så kallade Kungsvägen från Åbo till Viborg utgjorde en del (Gardberg 1994 s. 141). Också lederna norrut var viktiga. Österbottningar och "norrbottenfarare" kunde bland annat ta sig norrut genom den östliga segelleden över Brändö och norrut. Ytterligare fanns det inre segelleder som anknöt till huvudlederna (Storå 1988 s. 16 f.). En av dessa var den så kallade fiskeleden Tövsala – Vårdö (Andersson 1963 s. 253 f.). Rörligheten i området har med andra ord varit stor med möjlighet till kulturinflytelser från och kulturförmedling åt olika håll. Åland har härvidlag ofta fått tjäna som förmedlare med kulturkontakt såväl i väster på svenska sidan som i öster med västliga Åbolands jämte Tövsalaområdets skärgårdsbor (Storå 1988 s. 23).

4 Diskussion och sammanfattning

De dialektala särdrag inom ljudläran som åberopas som stöd för JB:s österbottniska ursprung har jag funnit i de flesta fall ha eller ha haft en större utbredning än Ahlbäck på sin tid hade möjlighet att fastställa. Av de ljudövergångar som Ahlbäck funnit vara utslagsgivande med tanke på Buddes landsmanskap är enbart förlängningen av gammal kort *a/æ* i supinum (26) belagd i texter som Budde både översatt och skrivit ner (Lu Jul). Bortfallet av *k* i uddljudande *skv-* (24) som inte heller har påträffats utanför Österbotten finns belagt i texter (Tund) som Budde skrivit ner och sannolikt också översatt.

Vokalharmoni (bil. 1: 29) saknas däremot i Österbotten. Mot bakgrund av Mobergs ovan (s. 45) anförda konstaterande att en avskrivare inte ägnar ändelsevokaler samma uppmärksamhet som stamvokaler och att de därför färgas av skrivarens språk, kunde den karakteristiska vokalharmonin i JBb tyda på att JB inte kom från Österbotten; sydvästra Finland förefaller därför med hänsyn till enbart vokalharmonin som ett troligare alternativ. Vokalförlängningen i enstaviga kortstaviga ord (bil. 1: 23) verkar därtill ha uteblivit i mellersta Österbotten. Hesselman anser likväl att man på goda grunder kan anta att vokalförlängning fö-

¹⁶ Namnet kan tyda på att trakten i något skede koloniserats från Hälsingland (Orrman 1990 s. 227).

rekommit också i Vörå. Samma typ av vokalförlängning har likväl skett också i västra Åboland utan att de kortstaviga två- och flerstaviga formerna där medfört att den enstaviga formens långa vokal förkortats. Också i vÅB finner man övergången $y > ö$ (bil. 1: 5), i likhet med förhållandena i de österbottniska dialekterna.

Orter som sedan länge är förfinska har av naturliga skäl kommit att helt lämnas ur räkningen, så när som på att Hummelstedt framkastar tanken på att svenskan i Laihela sannolikt i hög grad liknade svenskan i de angränsande sydösterbottniska socknarna Malax och Pörtom. Dialekterna i dessa socknar och andra sydösterbottniska dialekter uppvisar i många avseenden stora likheter med dialekterna i den östra åländska och den väståboländska skärgården. Den svenska som talades i det närliggande Tövsala med omnejd under medeltiden kan man däremot på sin höjd bara göra sig en föreställning om. Både Ahlbäck och Hummelstedt har i JB:s språk funnit likhet med dialekterna i *mellersta* ÖB. Min genomgång av särdragen visar också stor likhet med dialekterna i *södra* ÖB och därtill med dialekterna i öÅL och vÅB. Släktskapet som är känt av gammalt (dialekterna tillhör de nordfinländska målen) hade varit värt en större uppmärksamhet men har nu hamnat i skymundan till följd av Ahlbäcks och Hummelstedts förstahandskunskaper i österbottnisk dialekt.

Ahlbäck konstaterar att alla arkaismer (bil. 1: 4–13) tillhör mellersta Österbotten (Ahlbäck 1952 s. 124), men dessa kan också till stor del karakteriseras som allmänna i de finlandssvenska målen. Ahlbäck påpekar visserligen att man inte kan dra några egentliga slutsatser av förekomsten i mellersta Österbotten, eftersom ljudövergångarnas kronologi är föga känd, men anser likväl att arkaismerna stödjer antagandet om JB:s österbottniska härstamning, vilket novationerna (bil. 1: 22–26) ger anledning till. Stöd för sin uppfattning finner Ahlbäck inte enbart i ljudläran utan därtill i ordförrådet (Ahlbäck 1952 s. 131 ff.), något som också gäller Hummelstedt. Tagna för sig har de olika språkdragen emellertid föga bevisvärde, men att större delen av dem kan lokaliseras till Österbotten och sydvästra Finland gör dessa båda områden till tänkbara hemorter för JB, något som ju också tidigare framhållits. Med hänsyn till den tid som förflutit sedan JB koncipierades, bristande kunskap om medeltida dialektgränser och de problem som är förknippade med den Hesselmanska metoden finner jag det ändå på det hela taget omöjligt att med hjälp av utbredningen av de dialektala drag inom ljudläran som är karakteristiska för JB fastställa dennes härstamning. Enstaka förekomster av dialektdrag och det faktum att JB själv var långt ifrån konsekvent gör ytterligare att det krävs grundligare undersökningar

inte enbart av språket utan också av annat som kan bidra till att kasta ljus över JB:s härkomst.

Det är sålunda lätt att instämma med Hummelstedt (2004 s. 58) då han konstaterar: "Strängt taget borde en dialektgeografisk uppgift som denna utföras lika detaljerat och omsorgsfullt i alla riktningar, om man ville få en verklighetstrogn totalbild. Ett sådant mål är väl eftersträvansvärt, men knappast uppnåeligt [...]."

Bilaga 1. Dokumentation

(1) Ahlbäck 1952 s. 55, 120: Prefixet *tve-* uppträder i JBb i formen *twj-* i t.ex. *twj æggædholm* (Tund 106:43), men också *twedrækt* (Lu 69:43). Traditionell stavning uppvisar också *twäkä* (Lu 24:1). Finlandssvenska dialekter har *tvi-*, t.ex. *tvi-lupit* (Kh).

Annan/nyare forskning: Wessman II:2 s. 472b visar att såväl *tvi-* (Ku Su Kö Jo) som *tve-* (Na) finns belagda i Finland. Egen uppteckning: *tveling 'tvilling'* (Nä).

(2) Ahlbäck 1952 s. 120: Preteritum och preteritum particip *sätte, sette, setter*, t.ex. *sätte hon barnet til ammo* (HK 192:19), genomgående hos JB. De finlandssvenska dialekterna har *ä-*former. I ÅB och NL är *a-*former också belagda.

(3) Ahlbäck 1952 s. 121: Verbet *tappa* skrivs i JBb genomgående med dubbelt *p*, t.ex. *fortappades* (Lu 36:34). De finlandssvenska dialekterna har dubbelt och vissa dialekter i södra Sverige enkelt *p*.

(4) Ahlbäck 1952 s. 121: Äldre kort *i*, som skrivs *i, y* i JBb, t.ex. *bortdrifvyn* (Just 95:9), *vilyn* (Jul 82:7), *gyrin* (Lu 22:16), kvarstår i de flesta finlandssvenska dialekter (*bitin, viku*) i öppen stavelse om följande stavelse innehåller *i e. u*.

Annan/nyare forskning: *i-*former belagda i ÖB utom i Re Sv (mÖB), Ma Be Pö Pl (sÖB) (se artikeln *girig* i OSF). I dialekterna i ÅB har gammalt kort *i* bevarats i stor utsträckning i ursprungligt kortstaviga ord med ändelsen *i e. u* (*siti, viku*). Också i kortstaviga ord av annan typ har *i* för det mesta bevarats i öÅB fram till Na (Zilliacus 1992 s. 30 f.). I öÅL har *i* bevarats (Sundberg 1993 s. 176). Också i vNL kvarstår *i* (Selenius 1972 s. 34 f.).

(5) Ahlbäck 1952 s. 121: Äldre kort *i, y* skrivs av JB *i, y* i slutet stavelse (*bidhiæ* v. Lu 51:13), utom då konsonanten är *r e. kakuminalt l*; i det senare fallet skrivs vokalen omväxlande *y e. ö*, t.ex. *byrjär* (Lu 8:19), *böriät* (HK 228:29), *dilyä* (Udo 149:14), *döliä* (Tund 105:33). I finlandssvenska dialekter kvarstår *i, y* vanligen.

Annan/nyare forskning: I ÖB omfattar övergången *y > ö* ett område från Björkby (mÖB) i norr till Sideby (sÖB) i söder åtminstone före *-ft*, ex. *löft 'lyfta'*, och *-kk*, ex. *lökk 'lycka'* (Ivars 1988 s. 72 f.). I ÅB har kort *y* för det mesta bevarats. Öppning av *y* till *ö* har likväl noterats i Iö Ho Ko sNa Hi före bl.a. långt *l, m*, och *r*. Vissa utvecklingar av *y > ö* har observerats enbart i Ko sNa (*löfto 'lykta'*). Övergången *y > ö* är också känd

från åländskan. Från olika håll i ÅB (Na Pa Ki) finns belägg på att kort *y > u* framför lång konsonant, t.ex. *burja 'börja'* (Zilliacus 1992 s. 36 f.). I OSF förekommer talrika exempel på att vokalen kan vara *y, ö* eller *u* i de finlandssvenska dialekterna (jfr artikeln *börja* v. i OSF).

(6) Ahlbäck 1951 s. 122: Äldre kort *u/o* skrivs i JBb som *u* i t.ex. *budhit 'bjudit'* (Lu 52:9), *brutu 'bröto'* (Lu 66:4) om ändelsen är *-i e. -u*. I de finlandssvenska dialekterna kvarstår regelbundet *u*.

Annan/nyare forskning: I de finlandssvenska dialekterna har *u* antingen bevarats som ett "europeiskt" *ω*-ljud eller ett *u*-ljud. I sÖB har dialekterna "ett vanligt finlandssvenskt *u*" (*burk, bruti 'brutit'*) i ord som norr om Ma har *o* (*do 'du'*). Till de s.k. *u*-målen räknas sÖB samt Vb ÅL öNL vÅB (Ivars 1988 s. 71 f.). I ÅB har vokalen så gott som överallt öppnats i kortstaviga ord på *-a* (*fola 'fåle'*) och i långstaviga ord som *gobb(e) 'gubbe'*. Öppnad har vokalen förblivit i kortstaviga ord på *-i* eller *-u* (*mølin, fløgø*) samt i långstaviga ord före *g, l, n, ng, hugga, skulle* (Zilliacus (1992 s. 112, 28 ff.).

(7) Ahlbäck 1952 s. 122: Konsonantförbindelsen *mb* (*paascha lambet* Lu 27:18, *gambla* Lu 28:39), som kvarstår oassimilerad med vissa undantag i JBb, uppges av Ahlbäck vara bevarad i de finlandssvenska dialekterna.

Annan/nyare forskning: Förbindelsen *mb* är enligt Wiik (2002 s. 196) vanligast i nÖB, men gäller i själva verket hela ÖB (Ivars 1988 s. 117), även om OFS redovisar assimilation i *lamm* 1860 (Nä Öv). Indirekt framgår hos Zilliacus (1992 s. 63) att förbindelsen *mb* är bevarad i ÅB. För öÅL (So Ku Bö) redovisas likväl både assimilerade och icke assimilerade former (se t.ex. artikeln *lamm* i OSF), i vÅL är förbindelsen assimilerad (Ivars 1988 s. 118). Också i vNL (Sn) kvarstår *mb* (Selenius 1972 s. 36, jfr dock Ivars 1988 s. 118.).

(8) Ahlbäck 1952 s. 122: Konsonantförbindelsen *nd* kvarstår i tryckstark stavelse i JBb, t.ex. *medh synom handhom* (Lu 10:12), *judha landh* (Lu 20:22). I Finland kvarstår *nd*.

Annan/nyare forskning: Kombinationen är vanlig i hela ÖB. Växling förekommer likväl allmänt mellan *nd* och *nn* i t.ex. *tann, tendär; rinn, rindär 'rinna'* (Wiik 2002 s. 163). Också i ÅB har *nd* bevarats (Zilliacus 1992 s. 63). I öÅL (Bö) (Sundberg 1993, s. 163) och NL kvarstår konsonantförbindelsen likaså (se artikeln *hand* i OSF).

(9) Ahlbäck 1952 s. 122: Konsonantförbindelsen *ld* i t.ex. *aterhaldas* (Lu 38:6), *mwldh 'mull'* (Jul 78:40) är med vissa undantag inte assimilerad i JBb. Förbindelsen är bevarad i de finlandssvenska dialekterna.

Annan/nyare forskning: Konsonantkombinationen *ld* kvarstår oassimilerad i de finlandssvenska dialekterna utom i vÅL och vNL där assimileringen *ld > ll* numera är genomförd. (Ivars 1988 s. 118.) I vÅB har *ld* inte assimilerats (Zilliacus 1992 s. 106, karta 21). I öÅL (Ku Bö) är både oassimilerade och assimilerade former belagda (se artikeln *hälla* v. i OSF).

(10) Ahlbäck 1952 s. 122: Förbindelsen *lång vokal + kort m*, i JBb (*doom* Lu 30:21, *heem* Just 93:7) kvarstår i finlandssvenska dialekter.

Annan/nyare forskning: Förbindelsen är belagd i ÖB utom Kimo by i mÖB (se artikeln *hem* i OSF). Förbindelsen kvarstår också i ÅB (Zilliacus 1992 s. 19), däremot möjligen inte på fasta ÅL (Ivars 1988 s. 65 f.). Förbindelsen kvarstår inte i vNL, mNL och vÅL, där konsonanten förlängts. (Se artikeln *hem* i OSF)

(11) Ahlbäck 1952 s. 123: Tvåstaviga kortstaviga ord har bevarat kortstavigheten och skrivs i JBb med få undantag med enkeltecknad vokal och konsonant, t.ex. *Camaren* (Guid 138:1), *gamal* (HK 197:20), något som fortfarande är normalt i östsvenskan med undantag av de åländska målen och de sydligaste åboländska.

Annan/nyare forskning: I ÖB har kortstavigheten bevarats i flerstaviga ord och därtill i enstaviga ord i mÖB (Bj Mm Or Vö) (Harling-Kranck 1998 s. 157). Det normala i stora delar av ÅB, i synnerhet vÅB, är att kortstavigheten bevarats i böjningsformer och i andra två- och flerstaviga ord medan de enstaviga förlängts. Också de tvåstaviga ordens bestämda former har utom i de sydligaste delarna bevarats som kortstaviga (Zilliacus 1992 s. 11 ff.). Kvalitetsförhållandena uppges också i vNL vara ålderdomliga då förbindelsen kort vokal och kort konsonant är bevarad till och med i enstaviga ord (Selenius 1972 s. 34), något som också gäller öNL (Harling-Kranck 1998 s. 149). Skiftet utgör en relativt fast gräns, eftersom kortstavigheten har gått förlorad i öÅL men bevarats i vÅB (Harling-Kranck 1988 s. 80). Jfr avsnitt 2.4.

(12) Ahlbäck 1952 s. 123: Ursprunglig kort vokal framför kort antevokaltiskt *m* i JBb t.ex. *sama* (Lu 7:4), *gamal* (HK 197:20) kvarstår i östsvenska mål.

Annan/nyare forskning: I ÖB har den korta vokalen bevarats framför det antevokaltiska *m*, t.ex. *kamar*, *hamar* 'hammare'. Också i ÅB, NL och SK (Vb) är vokalen kort. (Se artiklarna *hammare*, *kammare* i OSF.)

(13) Ahlbäck 1952 s. 123: Förbindelse av lång vokal och geminata (*dd*, *tt*) kvarstår i JBb i böjningsformer och i vissa ord *maattho* (Lu 16:32), *spaadde* 'spådde' (Lu 11:33). Sådan överlång stavelse är bäst bevarad i

ordböjningen men förekommer också i enstaka ord i de finlandssvenska dialekterna.

Annan/nyare forskning: Överlång stavelse är belagd i nÖB och mÖB (utom sKh Sv) (Wiik 2002 s. 121). Typen förekommer också i öÅB, medan vokalen vanligen förkortats i dialekterna i vÅB vilket tyder på att förkortningen är en västlig novation (Zilliacus 1992 s. 20, karta 5.). Överlång stavelse uppges förekomma också i NL (Selenius 1972 s. 35, Harling-Kranck 1998 s. 149 ff.). Överlång stavelse har gått förlorad på ÅL. Utvecklingen av gammal överlång stavelse i de finlandssvenska dialekterna framgår av karta 7 i Ivars (1988 s. 67).

(14) Ahlbäck 1952 s. 124: Äldre *a* i två- eller flerstaviga böjningsformer av enstaviga, kortstaviga ord har flerstädes i Finland övergått till ett kort *ä* framför *u* i ändelsen, t.ex. *ladu* > *lädu* 'lada'. På en utveckling *a > ä* framför *i* tyder i JBb *glædhi* adj. pl. (Bernh 175:39).

Annan/nyare forskning: Övergången *a > ä* är belagd i ÖB (Ivars 1988 s. 51.). Företeelsen har belagts överallt i ÅB i vissa exempelord. I öÅB (Hi) och vÅB (sKo Na) samt i åländskan har vokalen därtill förlängts, t.ex. *læ:do* (Zilliacus 1992 s. 25 f.). Fenomenet är enligt Sundberg (1993 s. 177) vanligt endast i öÅL (*näkkur* Kö, *nättjin* Bö) och saknas på Fasta ÅL. Övergången numera sällsynt i vNL (Selenius 1972 s. 37). Övergången *a > ä* ffr i uppträder också i SK i *nättji* 'naken' (Sm), *nekin* (Vb) (se artikeln *naken* a. i OSF).

(15) Ahlbäck 1952 s. 125: Kort *u/o* i ord av typen *budh* : *bodz*; (Lu 4:35), *hugh* : *hogh* (Lu 3:40) har i JBb en växling *u/o*. Förekomsten av *u* hos JB beror på inflytande från medeltidens kyrkliga och juridiska språk. Utom i öNyl motsvaras äldre *u/o* alltid av *o* i finlandssvensk dialekt.

Annan/nyare forskning: Belägg på *o* i ÖB ÅB NL öÅL (se artikeln *bud* i OSF).

(16) Ahlbäck 1952 s. 125: I typen *lofua* (Lu 24:38) har äldre *u/o* i JBb i allmänhet blivit *o*. Denna egenskap delar JBb med dialekterna i Finland utom i öNL, SK (Vb) och vissa undantag i nÖB (Tj Kr Öj) och ÅB.

Annan/nyare forskning: I ÖB är *o* belagt utom i nÖB (Tj Kr Öj), ex. *doga* 'duga' (OSF). I ÅB har kort *u* öppnats till *o* så gott som överallt i både kortstaviga ord på *-a* som *lova* 'lova', *mosa* 'mossa' och långstaviga ord som *gobb* 'gubbe', *orm*. Vokalen har förblivit oöppnad i kortstavigar på *-i* (*mølin* 'mulen') och *-u* (*fløgø* 'fluga'). Enbart i mellersta och norra Korpo uppträder former som *gobb* 'gubbe' som till följd av den ringa utbredningen tyder på en sen utveckling (Zilliacus 1992 s. 112). Belägg på *u > o* också i NL och öÅL (se artikeln *duga* i OSF).

(17) Ahlbäck 1952 s. 125: Dentalt *l* har fallit framför *s* i (*jærn*) *haastre* 'halster' (Tund 112:31, 112:36) och *idzkan* 'ilskan' (Lu 20:40). Bortfallet förekommer i ÖB och SK.

Annan/nyare forskning: Detta bortfall, som inte är genomgående hos JB (jfr *ilskoghom fundhom* Su 125: 31), uppges av Hummelstedt (2004 s. 46) och Hultman (1894 s. 100) förekomma i ÖB (*i:sk, kvässva:l* 'kvälls-*vard*') och SK. Enligt OSF är bortfall av *l* belagt i *i:sko* i SK (Sm) samt i *kvässvå:l* 'kvälls*vard*' i öÅL (Bö Ku).

(18) Ahlbäck 1952 s. 125: Förbindelsen *tl* har fått ett inskott av en lateral frikativa som i JBb betecknas med *z* i t.ex. *litzla* 'liten' (Tund 105:20, 21). En utveckling av *tl* till tonlöst *l* eller *sl* är kännetecknande för de finlandssvenska dialekterna.

Annan/nyare forskning: Tonlöst *l* förekommer enligt Wiik (2002 s. 143, 201) i hela ÖB. Det tonlösa *l* finns belagt i alla socknar i ÅB men är numera vanligt främst i Hi och i utskären i Na Ko (Zilliacus 1992 s. 66). Också i öÅL finns tonlöst *l* belagt (Sundberg 1993 s.161, 171). Belägg saknas från NL. (Se artikeln *liten* i OSF.)

(19) Ahlbäck 1952 s. 88 ff., 126: *r > rs* ffr *t* o. möjl. *k*. På övergången *r > rs* finns tre exempel hos JB: *dörskerska* (HK 192:37), *swarsta* (Tund 100:37) och *störstä* (Guid 135:31, 33, 43). Denna novation har synnerligen begränsad utbredning i Finland och exemplen förminska därför radikalt det område inom vilket man kan söka Jöns Buddes hembygd, dvs. i Vörå i Österbotten. Eftersom *dörskerska* uppträder i uttrycket *sanne renlex älskerska ok dörskerska* (HK 192:37) har man likväl anledning att "misstänka dittografi på grund av inflytande från *ls* och *rs* i älskerska och *rs* i suffixet i *dörskerska*" (Ahlbäck 1952 s. 89).

Möjligen kunde *swarsta* i *theres vslasta ok swarsta kynner ok kinbeen* (Tund 100:37) misstänkas för att vara ett felskrivet *swartasta*. Samordning av attribut där det ena står i superlativ och det andra i positiv förekommer hos Budde, t.ex. *Grömästä ok nygo pynor* (Jul 86:13), även om det är vanligare med samordning av positiv och superlativ, t.ex. *andra leedha ok fulasta matka* (Tund 107:24). Trots detta kan *swarsta* betraktas som en positivform och som ett bevis på övergången av *r > rs* framför *t*.

Störstæ, som är omdiskuterat, har av Vendell (1896 s. 302 f.) tolkats som ett preteritum av *størkia*. Med stöd av textsammanhanget framgår likväl att *störstæ* är presens pluralis. Av en rättelse där Budde själv strukit över ett *Störstæ* (Guid 136:14) och i marginalen lagt till *Størkæ*, *the Størkæ thom ok trøste*, framgår att betydelsen hos *störstæ* är 'styrka, stärka, stadga' (Ahlbäck 1952 s. 89).

Annan/nyare forskning: Ahlbäck's antagande om dittografi styrks av att jag i Jul (96:32) påträffat *dørkæræ* i *ok alla theres dørkæræ*, utan inskott av *s*. I öÅL (Ku) uppträder ett *s* framför *k* i *mörşkt*¹⁷ 'mörkt', och i (Kö) i *möşkredd* fem. (se artiklarna *mörkt* o. *mörkrädd* i OSF), vilket tyder på att detta fenomen kan ha haft en större utbredning än som tidigare antagits.

Med hänsyn till att *svart* förekommer rätt ofta (t.ex. i Tund 102:35, Jul 83:9, Guid 125:19, Lu 6:32) utan övergången *r > rs*, t.ex. *jene swartasta ødkn* (Tund 102:35), tillskriver Hummelstedt (2004 s. 61) *swarsta* liten betydelse då det gäller att fastställa JB:s hemort. Motsvarande inskott av *s* finns därtill belagt också i öÅL (Kö) i *jærşta* s. 'hjärta' (1935, 1891) och *mört* s. som där uttalats *mörş* och i vÅL (Ec Ha) där uttalet uppges vara *mörst* (se artiklarna *hjärta* o. *mört* i OSF).

Ett större bevisvärde än *swarsta* har, då det gäller JB:s hemort, enligt Hummelstedt (2004 s. 61) tre förekomster av *størstæ* (Guid 135: 31, 33, 43), t.ex. *the hielpæ sielenær ok størstæ* (Guid 135:33). Eftersom Guid finns bevarad i en avskrift som gjorts av Budde finner jag det inte omöjligt att det i förlagan kan tänkas ha stått *Størstæ* vilket Budde samvetsgrant kopierat men då han uppdagat "felet" infört en rättelse. Se t.ex. *the størkia sielenær til there v synnen* (Guid 135:41) utan inskott av *-s*. Övergången *r > ş* framför *t* förefaller, som konstaterats ovan, inte ha varit begränsad till enbart Österbotten. Åkerblom (1950 s. 85), som också hänvisar till Vöråmålet, redovisar i sin studie av verbformerna i Ekenäs dombok en preteritumform *vast < vart* i exemplet *Fast vast ja och redder vast ja me* 'fast vart jag och rädd vart jag med'.

(20) Ahlbäck 1952 s. 126 f.: Apokopering uppträder i JBb av trycksvag slutljudande vokal i två- eller trestaviga ord och sammansättningar, t.ex. *äpell* (Lu 14:19). Ovillkorlig apokope förekommer i ÖB, SK, vÅB och öNL.

Annan/nyare forskning: Ovillkorlig apokope är kännetecknande för ÖB. Ovillkorlig apokope är utbredd också i vÅB (Iö Ho Ko Na), men situationen är oklar för många ordtyper (Zilliacus 1992 s. 62). Apokope är ytterligare belagd i NL (Harling-Kranck 1998 s. 149 ff.), i vNL uppträder icke-apokoperade former i kategorier som i öNL uppvisar apokope. Det rytmiska elementet är av stor betydelse för apokoperingen (Selenius 1972 s. 35). Villkorlig apokope belagd på ÅL (Harling-Kranck 1998 s. 154 f.).

17 *rş* avser supradental efter *r*.

(21) Ahlbäck 1952 s. 110 f.: Bestämd form av substantiv, som föregås av ett genitivattribut eller adjektiviskt possessivattribut är synnerligen frekvent i JBb, t.ex. *guddomsens makten* (Lu 2:21), *myns herrens ihesu christi napn* (Jul 78:17) *vara gudhanna makt* (Just 94:9), förekommer i ÖB och NL.

Annan/nyare forskning: Samma fenomen, som uppträder i äldre nysvenskt, dialektalt betonat finlandssvenskt skriftspråk, har av Hummelstedt (2004 s. 40) noterats i Kangasala 1486 (FMU 5, s. 128) och Kumo 1521 (FMU 8, s. 39). Företeelsen finns också i senare tid belagd i Österbotten (Nikula 1997).

(22) Ahlbäck 1952 s. 127 f.: Ett exempel på assimilation *nk > kk* i *drukna-dho* v. i HK (215:12). I Finland finns typen *drukna* v. enligt belagd enbart i Österbotten.

Annan/nyare forskning: Den assimilerade formen *drukkna* v. finns ytterligare belagd i både vNL (Te) vid sidan av *drunkna* v., och i mNL (Es) (se artikeln *drunkna* i OSF).

(23) Ahlbäck 1952 s. 128: Jöns Budde har konsekvent vokalförlängning i enstaviga, kortstaviga ord (t.ex. *beek* Jul 83:31, *kööth* Lu 27:18). I Vö uppger Ahlbäck kortstavighet vara vanligare än förlängning. Vacklan mellan lång- och kortstavighet förklaras av Hesselman (1902 s. 94 f.) med att de ursprungligen förlängda formerna har påverkats av den fortfarande kortstaviga bestämda formen i singularis, och av pluralens kortstaviga former. Hesselman (1902 s. 90) ser också ett sammanhang mellan förlängning och uppkomsten av utvecklingen *i > e* och *y > ö*.

Annan/nyare forskning: Förlängningen är genomförd i ÖB till och med Kh Kv i norr samt i Mu. Fenomenet är också känt från SK och vÅB (jfr Hummelstedt 1949/2004 s. 48). Enligt Zilliacus (1992 s. 11 ff.) är olika typer av stavelselängd representerade i åboländskan. I stora delar av landskapet, och i synnerhet i väster (Iö Ho Ko), är det vanligt att vokalen har förlängts, t.ex. *bie:k* 'beck', *skod:t* 'skott'. I vNyl har förlängning uteblivit (Selenius 1972 s. 34 f.) och det samma gäller mNL och öNL (Harling-Kranck 1998 s. 149 f.). I öÅL råder skillnad mellan norra och södra Bö, t.ex. *nd:t* i nBö, *ndtt* i sBö (Sundberg 1993 s. 161). (Jfr avsnitt 2.4.)

(24) Ahlbäck 1952 s. 129: *skv > sv*. Hos Budde uppträder bortfall av *k* i uddljudande *skv-* som i *skvallra > swalder*, t.ex. *ey eens aff swalder ok onyt-toga talan* (Tund 118:9). Bortfallet förekommer i sÖB.

Annan nyare forskning: Detta bortfall är belagt i sÖB och mÖB från Nä till Bj (Ivars 1988 s. 113 f.) men således inte i Vörå. Wiik (2002 s. 150) som undersökt de österbottniska dialekterna i slutet av 1900-talet ger inte

exempel på *skv > sv*. Av Hummelstedt (2004 s. 51) hänförs detta särdrag enbart till sÖB och eftersom JB har endast ett exempel på fenomenet anser han det vara av ringa betydelse då det gäller att försöka fastställa varifrån JB härstammade. Egna uppteckningar av *skv > sv* i sÖB (Nä): *svala* 'skvalade', *svippa* 'skvippade'.

(25) Ahlbäck 1952 s. 98, 129: Supinum av *varda* lyder hos Budde *vardet* (Lu 11:23) eller *vordet* (Lu 13:29). Supinum *va:li* är känt i hela Österbotten.

Annan/nyare forskning: Ekenäs stads dombok uppvisar 1623–1675, låt vara drygt hundra år senare än JB, *d*-former i preteritum particip av verbet *varda*, ex. *wårdhen*, (neutr.) *wårdhett* jämte *vordet*. Eftersom såväl Åbos som Helsingfors' domböcker också uppvisar *d*-former utgår Åkerblom (1950 s. 85) ifrån att dessa former tillhört nyländskt talspråk på 1600-talet.

(26) Ahlbäck 1952 s. 129 f.: Förlängning av gammalt kort *a/æ* har inträtt i *staad* (Bernh 163:8) particip, *seet* (Lu 17:14) supinum och *foreseet* (Jul 76:15) particip och supinum. Förlängning framför *-dd* i böjningsformer av verb i preteritum och preteritum particip förekommer i flera av de finlandssvenska dialekterna (jfr punkt 13), men endast från mÖB (Vö) är förlängning känd i preteritum och preteritum particip samt supinum av verbet *sätta > seet* 'satte, satt'.

Annan/nyare forskning: Wiik (2002 s. 318, 321), som undersökt de österbottniska dialekterna under senare tid, noterar formerna *seet* och *steed*, likväl utan att ange spridningen.

(27) Ahlbäck 1952 s. 130 f.: I ord som *liva* kvarstår äldre *i*, något som förutsätter kortstavighet. Fenomenet är känt från mÖB öÅB NL.

Annan/nyare forskning: Kort *i* kvarstår i mÖB (Vö Bj). I sÖB har ursprungligt *i* till följd av apokopering och förlängning av vokalerna diftongerats som i *liva*, t.ex. *liva > le:v > lie:v* (Ivars 1988 s. 51 f.). I Ko (Jurmo) och Na (Nötö) i vÅB har vokalen också förlängts (*le:v*), i övriga delar av Ko Na finner man kort *i* (*liva*). Kort *i* är belagt också i öÅB (Pa Ki) och vNL (Iå) samt öNL. På ÅL har kort *i* gått förlorat, t.ex. *le:v(a)*. (Se artiklarna *leva* v. o. *ner* adv. i OSF.)

(28) Ahlbäck 1952 s. 131: Äldre *i* är bevarat i typen *sigel* 'segla' men har övergått till *e* i *se:glar*. Övergången är vanlig i mÖB (Vö Max Or).

Annan/nyare forskning: Typen *sigel*, *se:glar* 'segla', *hiväl*, *hev:lar* 'hyvla' är belagd i mÖB. Äldre *i* är också bevarat i vÅB (Na), öÅB och NL (se artikeln *drigel* v. i OSF).

(29) Vokalharmoni karakteriseras av Hultman som den för Buddes språk mest karakteristiska "egendomligheten" (Hultman (1895 s. vi), t. ex. *Hulke æru tha the som dømæ medh domaren* (Lu 64:17), *Tha leeth hæffdingen thøm ather j thornen sætiæ* (Jul 82:15), *som swa milleliga til sik kallar vsla syndæræ* (Just 95:28). Eftersom de nutida österbottniska, de andra finlandssvenska och de åländska dialekterna saknar spår av vokalharmoni, behandlas detta fenomen mera i förbigående av Ahlbäck (1952 s. 147 f.). Inte heller Hummelstedt (2004 s. 46) kommenterar vokalharmonin hos Budde närmare utan nöjer sig med att citera Hultman. Vokalharmoni är emellertid känd från ett stort antal medeltida urkunder från Egentliga Finland, Satakunda och Tavastland. Särdraget är emellertid inte exklusivt för Finland utan har påträffats också i vissa dialekter i Sörmland och Skåne under medeltiden och kan enligt Hultman (1895 s. vii) "ingalunda anses tillräckligt att bevisa Buddes finländska nationalitet eller ens göra den sannolik".

Bilaga 2. Ortnamnsförkortningar

Be = Bergö	sÖB	Lo = Lojo	vNL
Bj = Björköby	mÖB	Lt = Lappträsk	öNL
Bo = Borgå	öNL	Lu = Lumparland	vÄL
Br = Bromarv	vNL	Ma = Malax	sÖB
Bö = Brändö	öÄL	Mh = Mariehamn	vÄL
Db = Degerby	vNL	Mm = Maxmo	mÖB
Df = Dragsfjärd	öÄB	Mu = Munsala	nÖB
Ec = Eckerö	vÄL	Mö = Mörskom	öNL
Ee = Esse	nÖB	Na = Nagu	vÄB
El = Elimä	öNL	Nb = Nykarleby	nÖB
En = Ekenäs	vNL	Nv = Nedervetil	nÖB
Es = Esbo	mNL	Nä = Närpes	sÖB
Fb = Finby	öÄB	Or = Oravais	mÖB
Fi = Finström	vÄL	Pa = Pargas	öÄB
Fö = Föglö	öÄL	Pe = Pedersöre	nÖB
Ge = Geta	vÄL	Pi = Petalax	sÖB
Ha = Hammarland	vÄL	Po = Pojo	vNL
He = Helsingfors	mNL	Pu = Purmo	nÖB
Hf = Helsingfors	mNL	Py = Pyttis	öNL
Hi = Hitis	öÄB	Pä = Pärnä	öNL
Hj = Hausjärvi	mNL	Pö = Pörtom	sÖB
Ho = Houtskär	vÄB	Re = Replot	mÖB
Iå = Ingå	vNL	Sa = Saltvik	vÄL
Iö = Iniö	vÄB	Sb = Sideby	sÖB
Je = Jeppo	nÖB	Si = Sibbo	öNL
Jo = Jomala	vÄL	Sj = Sjundeå	mNL
Ka = Karis	vNL	Sm = Sastmola	SK
Kb = Karleby	nÖB	Sn = Snappertuna	vNL
Kh = Korsholm	mÖB	So = Sottunga	öÄL
Ki = Kimito	öÄB	St = Strömfors	öNL
Kl = Karislojo	vNL	Su = Sund	vÄL
Kn = Korsnäs	sÖB	Sv = Solv	mÖB
Ko = Korpo	vÄB	Te = Tenala	vNL
Kr = Kronoby	nÖB	Tj = Terjärv	nÖB
Ku = Kumlinge	öÄL	Tk = Tjock	sÖB
Kv = Kvevlax	mÖB	Tu = Tusby	mNL
Ky = Kyrkslätt	mNL	Vb = Vittisbofjärd	SK
Kö = Kökar	öÄL	Vf = Västanfjärd	öÄB
La = Larsmo	nÖB	Vä = Vårdö	vÄL
Le = Lemland	vÄL	Vö = Vörå	mÖB
Lf = Lappfjärd	sÖB	Öj = Öja	nÖB
Li = Liljendal	öNL	Öv = Övermark	sÖB
	FL = Finland	ÄB = Åboland	
	NL = Nyland	ÄL = Åland	
	SK = Satakunda	ÖB = Österbotten	
nÖB = Kb-Mu		vÄB = Iö-Na Pa	
mÖB = Or-Sv		öÄB = Pa Ki-Fb	
sÖB = Ma-Sb		vNL = Br-Db	
vÄL = Ec-Lu		mNL = Sj-Tu	
öÄL = Kö-Bö		öNL = Si-Py	

sFL = ÄL ÄB NL

Bilaga 3. Det svenska språkområdet i Finland

Jonas Carlquist

Vad ville Jöns Budde med sin översättning av *Elucidarius*?

1 Inledning

Jöns Budde är en av de mest kända medeltida östskandinaviska översättarna. Han var birgittinbroder i Nådendals kloster under andra halvan av 1400-talet, och det är tydligt att han genom sin översättningsverksamhet bidrog till att utveckla mysticismen och spiritualiteten i både Nådendals och Vadstena kloster. Som översättare var Jöns Budde förhållandevis fri. Även om han i vissa fall noggrant följde sin latinska förlaga var det inte ovanligt att han elaborerade innehållet efter den situationella kontext som texterna skulle användas i. Christer Laurén betitlar sin avhandling om Jöns Buddes översättning av Mechthilds uppenbarelser *Predikanten som översättare* (1973), och precis som Lars Wollin (2004 s. 411) tidigare påpekat är titeln välfunnen. Jöns Budde förklarar på ett övertygande sätt predikantens roll med översättarens. Hans förmåga att växla mellan att förhålla sig slaviskt till förlagans text samt att ibland anpassa texten efter särskilda syften visar på en medeltida textprofessionalitet som på många sätt saknade motstycke i Östnorden. Ett exempel på hur Jöns Budde gick till väga möter i Wollins läsvärda kapitel i Signums kulturhistoriska verk om medeltiden (Wollin 2004).

Christer Laurén (1973 s. 103) menar vidare att Jöns Buddes ständiga utnyttjande av predikostilen bör förklaras av att birgittinerbröderna inte var munkar i klassisk mening. Deras uppgift bestod inte i att dra sig undan världen, utan de hade sin kallelse och sin egentliga verksamhet i direktkontakt med omvärlden. Givetvis påverkade detta berättarstilen i den uppbyggelselitteratur som producerades vid de birgittinska klostren runt om i Europa, inte minst i Vadstena kloster. Detta har jag nyligen visat i ett arbete om Vadstenasystrarnas bordsläsningslitteratur (Carlquist 2007). Att bröderna riktade sig ut mot samhället betydde att de var tvungna att vara skickliga pedagoger, så inom den miljö Jöns Budde verkade i var undervisningen central. Vanligen förmedlades

den via predikningar, men den pedagogiska stilen färgade också av sig på andra uppbyggliga genrer, även översatta sådana. Därför möter genomgående en undervisande predikostil i folkspråkliga texter från Vadstena och Nådendals kloster. Textstrukturen, liksom användningen av citat från Bibeln och kyrkofäderna, andas undervisning om dogmer och förmedlar ideologi. Det grundläggande syftet med de fornsvenska översättningarna var alltid didaktiskt (Carlquist 2007), men stilen och innehållet påverkades beroende på vem man undervisade: nunnor eller lekmän.

2 *Elucidarius*

En av Jöns Buddes i tidigare forskning mindre uppmärksammade översättningar är *Elucidarius*,¹ en svensk version av Honorius Augustodunensis dogmatiska handbok. Honorius var filosof och encyklopedisk författare, verksam under 1100-talets förra hälft, troligen i södra Tyskland. Vissa forskare har hävdat att han kom från Autun i Bourgogne, andra att han härstammade från Augst utanför Basel, eller från Augsburg. Ytterligare forskare menar att Honorius var munk från Sankt Augustinklostret i Canterbury. Det finns också de som hävdat att Honorius var benediktinmunk (om Honorius, se Sanford 1948). Sammantaget visar osäkerheten i lokaliseringen av Honorius att vi egentligen vet väldigt lite om honom. För att komma honom närmare måste vi lita till hans verk. Och de är många, inte mindre än 38 titlar är tillskrivna honom. Vi finner filosofiska verk som *Imago Mundi*, teologiska verk som *Elucidarius*, samt verk av mer allmän pedagogisk inriktning som *De luminaribus Ecclesiae*.

Elucidarius var en medeltida "bestseller" och utgör en genomgång av kristen tro. Från och med 1200-talet, långt innan Jöns Budde tog sig an att översätta verket, hade *Elucidarius* översatts till många folkspråk. Från denna tidiga tid var verket även känt i Norden. Den mycket intressanta fornvästnordiska översättningen, som jag här inte kan gå närmare in på, är nämligen daterad till 1200-talet (om denna översättning, se Hansen 2000).

Elucidarius, som betyder 'upplysning', är en medeltida skrift avsedd att användas för undervisning. Man kan med teologen Alf Härdelins ord (2005 s. 204) beskriva verket som en summa av den kristna tron och etiken, eventuellt som en lärarhandledning baserad på kyrkofädernas

¹ Texten citeras i det följande efter den andra utgåvan (efter Hultman 1895): Geete 1900.

skrifter. Verket omfattar tre böcker; *De Christo* som tar upp frågor om treenigheten, skapelsen, syndafallet och återlösningen, *De ecclesia* som diskuterar det kristna livet i kyrkan, och *De futura vita* om domen och evigheten.

Hela *Elucidarius* är författad i samtalsform, där eleven, *Discipulus*, ställer frågor till sin mästare, *Magister*. Denna dialogform ter det sig som om Honorius kände sig hemma i, eftersom minst sju av hans övriga skrifter är strukturerade på samma sätt. Formen härstammar från den antika pedagogiken och är vanlig i många pedagogiska verk på latin och folkspråk, även på fornsvenska, t.ex. i utläggningar som *Den korsfäste Jesu ljuvliga samtal med en syndare*, i översättningar som Henrik Susos *Gudeliga snilles väckare*, och också i Sankta Birgittas femte bok (Frågornas bok) för att bara nämna ett fåtal exempel. Sannolikt är källan för de medeltida dialogerna ursprungligen Platon, åtminstone inspirationsmässigt, även om den kanske mest tydliga influensen kom från den bok som alla som lärde sig latin under medeltiden läste, nämligen Aelius Donatus *Ars grammatica*. Donatus undervisade i latin via dialoger. Ett exempel:

De Nomine. Nomen quid est? Pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterve significans. Nomini quot accidunt? Sex. Quae? Qualitas comparatio genus numerus figura casus. (Från internetutgåvan, senast nedladdad 2008-07-04.)

'Om nomen. Ett nomen, vad är det? En ordklass med kaus som benämner eller allmänt betecknar en kropp eller en sak. Hur många accidenser har ett nomen? Sex. Vilka? Kvalitet, komparation, genus, numerus, figur och kaus.'

Hur de medeltida författarna utnyttjade dialogerna varierade kraftigt, speciellt i ett kvalitativt perspektiv. De personer som samtalar i verken kan antingen vara realistiskt beskrivna eller utgöras av allegoriska figurer. Den senare typen möter t.ex. i Boethius *Consolatio* och i Augustinus *Soliloquies*. Standardformen, som också möter i flera av de ovan nämnda fornsvenska texterna, utgörs dock av en dialog mellan lärare och adept. Förutom förebilden Donatus lät man sig då sannolikt inspireras av Anselm av Canterburys *Cur Deus Homo*, där studenten Boso som god kristen ställer frågor som en ickekristen monoteist kan tänkas ställa om inkarnationen. Andra exempel på liknande dialogiska texter möter i verk av Augustinus, av den irländska 800-talsteologen Johannes Scotus Eriugena och av den tyske 1400-talskardinalen Nicholaus de Causa.

Om man jämför hur just dialogformen används i *Elucidarius* och i *Cur Deus Homo* märks att Anselm mer utförligt utnyttjar rollspelet. I *Elucidarius* har adepten en passiv roll, det är bara mästaren som uttrycker tankar. Adeptens frågor är av mer dispositionell karaktär, och man kan således tala om en monologisk positionering. I *Cur Deus Homo* möter istället en aktiv dialektisk positionering. Anselm vill transformera tro till kunskap och visa sammanhanget däremellan. *Elucidarius* avser bara att ge sanningar, och undviker därför att diskutera eventuella logiska förankringar. Medan Anselm diskuterar *fides* och *intellectus*, diskuterar Honorius endast *fides*. *Elucidarius* är extremt dogmatisk. Honorius tydligaste pedagogiska drag är att skapa dualismer; paradiset mot helvetet, Gud mot djävulen, de utvalda mot de fördömda. Anselm strävar däremot mer efter harmoni och syntes (jfr Gurevich 1988 s. 166 ff.).

Orsaken till skillnaderna mellan Anselms och Honorius olika verk är sannolikt att deras texter var riktade till olika målgrupper. Anselm skrev för en lärd publik, Honorius för allmänheten. Att den avsedda receptionen var annorlunda märks i hur Honorius arbetar med känslor, t.ex. i beskrivningen av paradiset. Här möts vi av de klaraste färger och de mest harmoniska ljud – de utvaldas kroppar är transparenta, deras nakenhet är dold bakom färger som överträffar blomsterprakt. Sådana visuella emotionella anspelningar har syftet att göra de teologiska frågorna tolkningsbara för de ignorant kristna. Ett tydligt exempel är hur komplexiteten mellan Gud Fadern och Gud Sonen tolkas som sambandet mellan sol och ljus (Gurevich 1988 s. 168).

Dialogformen är till sin natur pedagogisk och didaktisk, men man kan ändå fråga sig hur många av de verk som utnyttjade den som verkligen var avsedda för lekmän. När man talar om medeltida texter måste man komma ihåg att det rådde en enorm distans mellan den "höga" teologin och den vulgariserade, allmänna versionen av kristenhet. Att Honorius utgångspunkt är den "höga" teologin märks t.ex. i hur han ständigt anknyter till olika auktoriserande källor. Den franske forskaren Yves Lefèvre (1954) visar t.ex. att bland Honorius källor hittar vi i stort sett hela den samtida teologiska lärdomen. Honorius citerar Ambrosius, Anselm av Canterbury, Augustinus, Beda, Hieronymus, Isidorus, Orosius, Petrus Comestor m.fl., men han använder dem oftast mycket fritt. När *Elucidarius* t.ex. anknyter till Augustinus lära om predestinationen, ödet, förenklar Honorius Augustinus tankar extremt, vilket gör att *Elucidarius* snarast uppvisar en fatalistisk argumentation, som motsätter sig Augustinus tanke om själens sökande efter sanning och efter nödvändigheten av Guds behag. Istället understryker Honorius mystiken kring Guds nåd gentemot de utvalda och fördömandet av de förbannade (Gurevich 1988 s. 154). *Elucidarius* utelämnar således den inre

konflikten hos den introspektiva personligheten, källan till den troendes intensiva upplevelser, vilken snarast är essensen i Augustinus lära. Om detta är en missuppfattning eller en medveten adaptation framgår inte. I *Elucidarius* är öde detsamma som Guds vilja, och Guds vilja är uttalad och bestämd redan innan världen skapades.

Ett annat exempel på hur Honorius tolkar sina auktorer är själens frälsning, som hos t.ex. Augustinus är placerad i ett andligt paradigm. I *Elucidarius* utvecklas detta istället till ett socialt paradigm. Honorius talar om kollektiv, inte om individer; riddare och soldater är t.ex. fördömda på förhand, likaså gycklare. Tanken att endast ett fåtal av människorna skulle frälsas är tidstypisk. Ett känt exemplar från Honorius samtid berättar om en biskop som möter en avlidne eremit som berättar att han var en av de 30 000 människor som dött denna dag. Av dessa var det bara han och Sankt Bernard som tagits till paradiset, medan tre hade skickats till purgatorium, övriga till helvetet. Tanken hade sannolikt sin upprinnelse i Matt. 7: 14: "Men den port är trång och den väg är smal som leder till livet, och det är få som finner den" (jfr Gurevich 1988 s. 155). *Elucidarius* värld är grå och utan glädje, Gud beskrivs som den hårda domaren. Det är den gammaltestamentliga guden som härskar, inte den förlåtande nytestamentliga. De som inte är utvalda kan inte påverka sitt öde, de är skapade för de utvaldas sak, för att jämföras med de utvalda.

3 Jöns Budde och *Elucidarius*

Elucidarius hade alltså sin kontinentala storhetstid i den tidiga nordliga medeltiden, framför allt under 1200-talet. Man kan undra varför Jöns Budde tog sig an att översätta verket under 1400-talets andra hälft. Han måste ha haft ett speciellt syfte med sin text. Jöns Budde omtalar själv inte explicit sitt syfte. I inledningen skriver han att han vill undervisa sina "medbröder": "Jak offta bidhin aff mynom sambrödhrom At vth tydhä naghör klook ok lönligin spörsmaall j the helga scriffth ok kennädome" (Geete 1900 s. 121). Budde återger därmed bara en formulering av liknande innebörd i Honorius' prolog: "Saepius rogatus a condiscipulis quasdam quaestiunculas enodare" (Lefèvre 1954 s. 359). Utbytet av intressenter i arbetet (*a condiscipulis*, 'av medlärlingar', återges *aff mynom sambrödhrom*, 'av mina ordensbröder') kan dock möjligen omvittna en medveten anpassning av uppgiften om textens tillkomstbetingelser till den birgittinska ordensmiljön och därmed antyda något av en egen avsiktsdeklaration från Buddes sida, utöver själva översättningen. Ytterligare indikationer på en sådan avsikt saknas i Buddes text.

Jöns Budde skriver också i sin inledning att *Elucidarius* uttyder många mörka och hemliga frågor, och kanske var det detta som fångat hans uppmärksamhet. Att Nådendalsbrodern hade ett intresse för mörka och hemliga ting förstås om vi ser till innehållet i *Jöns Buddes bok*, Cod. Holm. A 58. I denna handskrift, som Jöns Budde själv skrivit, finner vi flera texter som tar upp besläktade ämnen, t.ex. utläggningen om riddar Tungulus, berättelsen om Guidos själs uppenbarelse och berättelsen om den onde biskop Udo. Alla dessa texter kan snarast ses som varnande exempel för mänskligheten. Texternas fokus ligger på domen, och på dualismen mellan paradiset och helvete. Ständigt är det syndarnas vedermödor i helvetet eller i skärselden som dominerar framför paradisskildringarna.

Jag vill alltså diskutera vad Jöns Budde hade för avsikt med sin översättning av *Elucidarius*. För att kunna göra detta behöver jag bl.a. studera och tolka de anteckningar och läsanvisningar som Jöns Budde själv fört in i handskriftens marginal. Dessa anteckningar kan vara av skilda slag. Ibland kan de utgöras av endast ett särskilt tecken, som snarast vill underlätta för läsaren att få överblick över innehållet, ibland kan de utgöras av kommentarer, av enskilda ord, fraser eller metakommentarer som *nota* och *nota bene*. Mer sällsynt, men ändå förekommande, är pekande händer. Också verkets övergripande struktur samt dess användning av latin och citat kan ge ledtrådar till vår förståelse av Jöns Buddes syfte med översättningen.

4 Analys av översättningens syfte

En översättares syfte kan återspeglas på skilda analysnivåer och i olika strategier. Här uppmärksammas fyra dimensioner i Jöns Buddes återgivning av *Elucidarius*: dispositionen, citaten, marginalnoteringarna och den teologiska substansen.

4.1 Dispositionen

Jag inleder med att behandla den allmänna dispositionen av *Elucidarius*. Precis som förlagan är Jöns Buddes översättning uppdelad i tre olika avdelningar: *De Christo*, *De ecclesia* och *De futura vita*.² Inledningsvis följer en prolog och verket avslutas med en kort epilög. Avdelningarna, eller böckerna, är uppdelade i olika frågor som adepten ställer till

² *De Christo* återfinns i A 58 på fol. 2r–21v (Geete 1900 s. 121–172), *De ecclesia* på fol. 22r–35v (a.a. s. 172–207), och *De futura vita* på fol. 36r–49v (a.a. s. 208–241).

mästaren. Sammanlagt förekommer 381 frågor i Jöns Buddes översättning, flertalet i den första boken (199 exempel), 94 i bok 2 och 88 i bok 3. Eftersom frågorna i Jöns Buddes version genomgående återgår på samma frågor i förlagan, antyder detta rent kvantitativt att han översatt merparten av den latinska texten, sådan den möter i Lefèvres utgåva (1954). Den latinska texten har där något fler frågor: 203 i bok 1, 106 i bok 2 och 122 i bok 3 (således har Jöns Budde redigerat mest i bok 3). Frågorna rör diverse bibliska och teologiska teman. Några teman som får större utrymme än andra gäller frågorna om änglar, om syndafallet, om Kristi födelse och pina, om nattvardssakramentet, om arvssynden, samt om yttersta domen.

Logiken i textens uppbyggnad är redig och lätt att följa. Texten utvecklas framåt genom att svaret på en fråga naturligt leder till en ny fråga. I svaret på den sista frågan om de utvalda diskuteras t.ex. hur syndare kan förlätas. Mästaren svarar då bl.a.:

Tridhiesin medh angher ok rätthom scrifftemalom
Som dauid sigher Jak vederkendes myna synder ok ginstan forleet tu gud mik alla myna vranghet (Geete 1900 s. 199.)

Följdfrågan blir då "till huars dogha scrifftemall" (ibid.), som i detta fall inleder ett nytt tema.

Jöns Budde följer alltså sin förlaga i dispositionen, samtidigt som han gör enskilda redigeringar, framför allt i *Elucidarius* tredje del. Dispositionen kan sägas vara kronologisk: man inleder med frågor om Gud och trefaldigheten och fortsätter därefter med skapelsen, syndafallet, Jesu liv och livet i kyrkan, varefter verket avslutas med frågor som rör yttersta domen. Något syfte med översättningen kan inte fastställas utifrån dispositionen.

4.2 Citaten

I Jöns Buddes översättning (och i Honorius latinska text) förekommer som nämnts många citat från olika auktoriserande källor. Jöns Budde behandlar inte dessa citat på något homogent sätt. För vissa citat översätter han den latinska texten rakt av och bara hänvisar till källan. Intressant är nedanstående exempel, där Jöns Budde namnger källan, vilket inte latinet gör:

D: skoopp han alt j sendher eller omskifteliga j flerom delom eller styk-kiom

M: All tingh giorde han j sänder ok saman Som Augustinus sigher Then som blifuer äuerdeliga han skoopp alt j sändher (Geete 1900 s. 126)

Creavit per partes?

Omnia simul et semel fecit, ut dicitur; "Qui manet in aeternum creavit omnia simul". (Lefèvre 1954 s. 364)³

Lika vanligt är också att Jöns Budde både översätter hela latincitat från förlagan, men citatets inledning ges även på latin:

D: sculu gudz ordh predikas fore ondhom syndärom

M: äru the viterlige tha sculu gudz ordh thom ey predikas Fore thy han är gudz forrådhäre som hans owenom openbarar hans lönlige dooma Som scrifften byudher *Nolite sanctum dare canibus* Giffuyn ey hwndom thet helgt är ok kasten ey fyneperlor fore swynom At the thöm ey nidher trudhi j träcken (Geete 1900 s. 171, min kursivering)

Debent malis verba Dei dici?

Si sciunt, non sunt eis dicenda, quia proditor est qui eis, cum sint hostes, reserat Dei secreta. Unde dicitur: "*Nolite sanctum dare canibus, nec mittatis margaritas vestras porcis, ne conculcent et irrideant*" (Lefèvre 1954 s. 402, min kursivering)⁴

Ibland, vid sådana citat där både latinet och översättningen ges, förekommer det att Jöns Budde också förklarar innebörden i citatet med hjälp av en glossa, ett typiskt pedagogiskt drag (glossan i detta exempel inleds med "thet är"):

D: Kenna elementa eller vitha naghat aff gudhi

M: Gudh giorde alder naghat thet som hanom ey kenner Ok thy all the tingh som ey hafua sielä the äru oss okenneligin ok swa som dödh Än gudhi ok j gudhi lifwa all tingh Ok hwart eeth there kenner ok vnderstar sin scapare Hymmilen kenner gudh j thy at han effter hans bodh alder stadhnas vthan sik äuerdeliga rörer ok cringomgaar Ok thy Sigher dauid Quj fecit celos in intellectu Han giorde hymblana j vnderstandilse thet är

³ Citatet är hämtat från Eccli. XVIII: 1.

⁴ Citatet gäller Matt: 7: 6.

Aat vndersta ok vitha sin scapare ok hanom at lyydhä Solen maanen ok stiernonar the kennä hanom (Geete 1900 s. 127)

Sentiunt elementa Deum?

Nihil unquam fecit Deus quod insensibile sit. Quae enim sunt inanimata, nobis quidem sunt insensibilia et mortua; Deo autem omnia vivunt et omnia creatorem sentiunt. Caelum quippe eum sentit, quia ob ejus jussum incessabili revolutione semper cirquit; unde dicitur: "Qui fecit caelos in intellectu". Sol et luna et stellæ eum sentiunt... (Lefèvre 1954 s. 364 f.)⁵

I några fall möter citat i Jöns Buddes översättning som saknas i den latinska förlagan, åtminstone i Lefèvres utgåva av texten. I nedanstående exempel har Jöns Budde använt sig av Augustinus tolkning av Jes. 14: 13–14 ur *Enarrationes in psalmos* om att Lucifer placerade sig bort från de övriga änglarna men likväl såg sig som den allra högste. Detta saknas i latinet:

D: huru var han genstridogher gudhi

M: j thy at han seandes sik alla englanna chora ouergongandes j alla äro ok vänleek fforsmadde han alla andra engla ok vilde ey eens liker varda sielfuom gudh vthan jemuel höghre än gud Sighiendis j syno hiertä Ponam sedem meam ad aquilonem et ero similis altissimo Jak vil säthiä mith säthe vester noor wth ok liiker vara thöm aldrahögste (Geete 1900 s. 130)

In quo fuit Deo contrarius?

Cum videret se omnes angelorum ordines gloria et decore excellere, spretis omnibus, voluit Deo aequalis, immo major existere, (Lefèvre 1954 s. 367.)

Slutligen översätter Jöns Budde i några fall det latinska citatet direkt till svenska utan att överhuvudtaget klart markera att det rör sig om ett citat ur Skriften:

D: huat gaff fadren hanom ther fore til lönä

M: huat sculde fadren hanom gifua medhen all tingh äru hans Som fadren sielfuer sagde O son all myn tingh hööra tik til (Geete 1900 s. 158)

Quid dedit ei pater pro hoc merito?

Quid daret ei, cum sua essent omnia, ut dicitur: "Fili, omnia mea tua sunt"? (Lefèvre 1954 s. 389)⁶

⁵ Citatet gäller Ps. 135: 5.

⁶ Citatet gäller Luk. 15: 31.

Jöns Budde utnyttjar således citatrikedomen i den latinska förlagan på ett varierat sätt. Han översätter i stort sett alltid citaten så att läsaren skall kunna förstå dem – vilket i sig antyder en illitterat publik. Det är dock mer sällsynt att han hjälper läsaren att tolka citaten med hjälp av glossor, vilket är förvånande, då sådana är vanliga i flera andra birgittinska översättningsverk (jfr Carlquist 2007 s. 102 ff.). Intressant är att Jöns Budde i vissa fall talar om vem det är som står bakom citatet, samt att han ibland kompilerar in nya citat i texten, som inte verkar återfinnas i den latinska ursprungstexten. På många sätt påminner denna användning av citat om förhållningssättet i de svenska postillorna; så också här möter vi predikanten som översättare (jfr Ejder 1976 och Liedgren 1976).

4.3 Marginalerna

Jöns Budde använder som redan nämnts marginalerna för att göra texten mer överskådlig för läsaren. Marginalanteckningarna kan ses som en nyckel till vad Budde menar vara textens viktigaste delar. Först och främst bör nämnas att i stort sett alla frågor är markerade med notation i marginalen. Detta bör ses som ett rent strukturerande drag, ägnat att möjliggöra överblick och även att underlätta sökning efter särskilda frågor. Eventuellt skulle man kunna se detta som en metod för att underlätta högläsning, men det finner jag mindre troligt. Jöns Buddes handskrift liknar inte sådana som vi vet har använts för högläsning (jfr Carlquist 1993 s. 50 f.).

På ett enda ställe finns en frågemarkering som istället för en fråga markerar ett svar. Detta bör väl tolkas som ett misstag men skulle kanske ändå kunna bero på att det markerade avsnittet rönt extra stort intresse. Lärjungen ställer frågan "vad är Gud" och svaret på denna fråga kan mycket väl ha ansetts tillräckligt väsentligt för att särskilt markeras:

D: Dicitur quod nemo scit quid sit deus Kere mestäre Alle sighiä At jngen scal vitha huat Gudh är Nu synes fafength ok onyttokt vara thet hedhra ok dyrkä hulkit vj ey vithum eller kennom Ok thy taghom aff hanom vaars spørsmals opbörian Ok sigh mik Hwat är gudh,
M: Swa när menniskiom lofflighit är at vitha aff gudhi Tha är gudh eeth andelighit tingh eller varilse j syna fägrindh swa obegripligin J syna sotheth ok godhet swa obegriplighin ok osighelighin At jemuel englane hulke j syna clarheet ok wänlek syw synnom ouerga solena, Vthan ateruendo astunda hans asyyn ok beskodhan (Geete 1900 s. 122)

Dicitur quod nemo sciat quid sit Deus et valde absurdum videtur adorare quod nesciamus. Ab ipso ergo exordium sumamus et in primis dic mihi quid sit Deus?

Quanti, homini licet scire, Deus est substantia spiritualis tam inestimabilis pulchritudinis, tam ineffabilis suavitatis, ut angeli, qui solem septuplo sua vincunt pulchritudine, jugiter desiderent in eum insatiabiliter prospicere (Lefèvre 1954 s. 360)⁷

Förutom anteckningar som endast markerar frågor möter vi sådana som också kan beskrivas som dispositionella, men som även skulle kunna utgöra en fokusering av enskilda frågor, t.ex. "varför kallas Gud fader?", "varför blev kvinnan skapad?", "hur uppkom namnet Adam?". I det sistnämnda fallet hänvisas till att namnet Adam är bildat av de grekiska kardinalriktningarna, *Anathole*, *Dissis*, *Arctos* och *Messebrion*. Tanken möter också hos Augustinus i *Tractatus in Johannem*, samt i Honorius Augustodunensis *Imago Mundi*. Tolkningen kan av Jöns Budde ha uppfattats som så pass intressant att han därför markerade den. Med speciella marginalanteckningar markeras även mer problematiska spørsmål, t.ex. varför Judas förrådde Kristus ("av girighet"), hur det kommer sig att kyrkor brinner ("på grund av Guds vilja"). Av särskilt intresse är också de frågor som på detta sätt markerats och som innehåller kritik mot dåliga präster. Här understryker texten att dessa präster är ondare än alla andra människor.

Just typen av frågor som ställs antyder att *Elucidarius* bör ses som ett pedagogiskt verk som ska ge dogmatiska svar på allmän-teologiska frågor. Man kan givetvis diskutera om Jöns Budde avsåg att hela verket skulle läsas som en helhet, eller om han kanske hellre såg det som ett uppslagsverk för t.ex. predikoförfattande. Den senare tanken skulle stödjas av den väl utvecklade sökfunktionen via marginalanteckningar.

Intressant är att vid diskussionen om den yttersta domen markeras särskilt ett flertal frågor. Hit hör den långa diskussionen om skärselden, de nio pinorna som syndarna får utstå, vilka som kommer att passera domen, samt ett flertal detaljer om hur vanskapade människor skall uppstå ("i sin gamla kropp eller i en ny?"). Det stora flertalet markeringar skulle kunna tolkas som att Jöns Budde ser dessa frågor som mer intressanta och viktigare än övriga, något som alltså stämmer överens med hans övriga översättningsverksamhet. Ett exempel på en text som markeras är följande:

⁷ Jämför Petr. 1: 12.

D: quid est nouissima tuba Huat är then yterstä ludren som scriffen sigher at tha scal bläsä

M: Tha herren gudh gaff laghen pa bergeno synay Tha höördes ludhrana bläsä Swa ok helge engla tha ther til skikkadhe tagha sik badha ludhra ok lichama aff skyomen Ok tilstödande gudz strangasta doom, kungöra syndärom medh huassaste ok rädheligaste ludhrens röste Som scrifuit staar Canet enim tuba Ludhren scal bläsä ok allom sighiä Staan opp j alle dödhe ok komen fore stora herrens strangasta domen Til hulka rööst Alle dödhe onde ok godhe, opsta j eeno öghnä bliki thet är swa rask ok hastogh varder the opstandilsen som nagar kan aldrasnarast oplätä sin öghon at see dagen (Geete 1900 s. 224)

Quid est "novissima tuba"⁸

Cum Dominus daret legem in monte, audita est vox tubae; ita angeli ad hoc constituti, corporibus et tubis de aere sumptis terribile iudicium Dei sonitu tubae mundo intonant, ut dicitur: "Canet enim tuba",⁹ et iterum "Periit memoria eorum cum sonitu";¹⁰ et altisona voce mortuis: Surgite, clamant, ut dicitur: "Media nocte clamor factus est".¹¹ Ad quam vocem omnes mortui boni et mali "in ictu oculi",¹² id est quam cito possis oculum aperire, resurgunt. (Lefèvre 1954 s. 454 f.)

I vissa fall pekar Jöns Budde med marginalanteckningarna ut specifika textställen, dvs. partier inom svaren är markerade. Detta kan ske mycket enkelt, t.ex. med ett enskilt tecken i marginalen, som för nedanstående parti som förklarar treenigheten (frågan gäller varför den Helige Ande kallas just så):

Fore thy the krafftoga guddomsins makten Hulken all tingh skapar ok opfyner Hon är ok kallas ffadher Än the gudliga makten som all tingh oppholder ok j sik holdher At the ey sculi vanskas ok til jnthe vördä, kallas Son Än the makten som all tingh ouerbläsande sin helga andha Thom vedherqwäker ok j liifwe holder Hon kallas then helge andhe (Geete 1900 s. 123)

Illa itaque vis divinitatis quae omnia creando patrat Pater vocatur; illa autem quae omnia continet ne in nihilum dissolvant Filius appellatur;

8 Citatet hämtat från 1 Kor. 15: 52.

9 Citatet hämtat från 1 Kor. 15: 52.

10 Citatet hämtat från Ps. 9: 7.

11 Citatet hämtat från Matt. 25: 6.

12 Citatet hämtat från 1 Kor. 15: 52.

quae vero omnia inspirando vivificat et ornat Spiritus Sanctus nuncupatur. (Lefèvre 1954 s. 362)

När det gäller speciella textpartier som markeras använder Jöns Budde ofta ett sökord som placeras i marginalen. I nedanstående exempel förklaras namnet Lucifers etymologi. Sökordet är *Lucifer* men just detta parti är ytterligare markerat med en ritad pekande hand.

Hwarfore förste engelen Lucifer figh ok ööknampn Som är Sathael som nw kallas Sathanas jd est deo contrarius Sielfuom gudhi genstridoger (Geete 1900 s. 129)

unde et primus angelus ab accidenti Sathael, id est Deo contrarius, nomen accepit. (Lefèvre 1954 s. 366)

Med sökord markeras även utredningar om människans skapelse, om livets träd, om syndafallet, om nattvarden, om varför Gud tillåter det onda, om nåden, om Gud och djävulen, om dopet, om skyddsänglar, om livets bok. Även exemplar och vissa centrala latincitat markeras på detta sätt. Det gemensamma för de textpartier som är markerade med sökord i marginalen är att de vanligen är dogmatiska, se t.ex. nedanstående exempel som markeras med ordet *sacramentum*:

M: aldrahögtä Fore thy swa som licamligin mather omvendes j hans kiöt ok lichame som hanom äther Swa huar een cristen menniskiä äthändes thetta brödhhet omvendes j christi lichama Ok thy j thessa sanna tro sculum vj korsfestes medh christo, mothe verldena mothe synderna Ok allan oloffligan lusta (Geete 1900 s. 166)

Summa. Sicut enim esca in carnem comedentis vertitur, ita quisque fidelis per comestionem hujus cibi in corpus Christi convertitur. Igitur per fidem mundo [sic!], vitii et concupiscentiis Christo conrucifigimur; in baptis-mate Christo consepelinur, ideo et ter immerginur; per cibum corporis ejus ei incorporamur, et ideo necesse est ut illuc quo Christus est transferamur. (Lefèvre 1954 s. 395)

I stället för ett sökord i marginalen som representerar innehållet i den markerade texten använder Jöns Budde ibland metaord som *nota* eller *nota bene* för att uppmärksamma läsaren på enskilda partier. Sådana passager skiljer sig inte innehållsligt på något kvalitativt sätt från partier som markeras med sökord. Med metaordet *nota* markeras t.ex. att endast Gud känner våra tankar, att allt som Gud skapat är gott (även

ohyra), att Gud alltid vill gott, synden i paradiset, djävlaras rättigheter och skyldigheter, samt om dem som skall dömas och frias vid yttersta domen. Även ett latincitat är markerat med metaordet *nota*. Valet att inte ha ett sökord i marginalen här kan helt enkelt bero på att ett bra sådant saknas.

Eventuellt kan man se en tendens till att partier som är markerade med metaord är mer argumenterande än de som markeras med sökord. Jämför dessa två nedanstående exempel, det första om syndafallet, det andra om djävlaras straff, som båda är markerade med metaordet *nota*:

Ingen syndh var äthä äplet j paradiso Än at äthä mothe gudz forbodh var thet störstä ok verstä syndh (Geete 1900 s. 192)

Nullum fuit peccatum comedere pomum, sed contra Dei praeceptum fuit maximum. (Lefèvre 1954 s. 425)

Än swa offta naghör diefull varder ouerstridder ok vunnin aff nagra rethuisa menniskio, ginstan gudz engel thes menniskes gömäre, bindher then diefulen ok sender nidher til heluitis swa at han alder ther effter formaa medh nagra menniskia stridha (Geete 1900 s. 204)

Si quis tamen illorum ab aliquo justorum pugnans vincitur, mox ab angelo custode ejus in abyssum retruditur nec amplius cum aliquo sanctorum congregari permittitur. (Lefèvre 1954 s. 439)

Det första exemplet argumenterar för att Adams största synd inte var att äta det konkreta äpplet i paradiset, utan det var att han bröt mot Guds vilja. Argumentet kan ses som pedagogiskt för textens publik. I det andra exemplet beskrivs hur våra skyddsänglar skyddar oss, vilket kan ses som ett argument för att vi själva ska övervinna synden.

Sökord i marginalen hänvisar alltså något oftare till längre, mer berättande och deskriptiva stycken, medan metaord i marginalen omtalar textpartier som snarast skall ge stöd för mer slagkraftiga argument. Detta skulle kunna tyda på att den svenska översättningens av *Elucidarius* syfte var att vara en encyklopedi som predikoförfattare kunde använda sig av. För att göra det encyklopediska tillgängligt har Jöns Budde försökt utveckla ett system av marginalanteckningar som skiljer mellan deskriptiva och argumenterande hänvisningar. Ytterligare stöd för detta är det *nota* som markerar poängen i nedanstående exemplum.

Som skedde hwaris twa kotha prestä liggendis j sengena laaso theres natsangh medh gab ok löghe Tha kom diefulen ok skeet fult huset ok

ropandes opp j högt sagde Tolko lesningh höfwes väl tolkit rökilse (Geete 1900 s. 220)¹³

I några enstaka fall förekommer istället för en *nota*-markering en pekande hand i marginalen. Sådant verkar användas för samma syfte som *nota*, nämligen att markera en särskild mening, vanligen av argumenterande art. Händerna pekar t.ex. ut att Abraham såg Gud, och vad som var Adams största synd.

Den rika floran av marginalmarkeringar av särskilda frågor eller textpartier bör tolkas snarast utifrån att Jöns Buddes översättning av *Elucidarius* skulle användas som ett encyklopediskt hjälpmedel. För det första ger de en överblick över dispositionen, för det andra markeras visuellt specifika textpartier av viktig dogmatisk eller didaktisk karaktär.

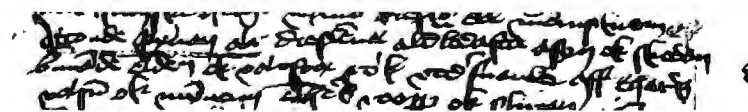

Bild 1. Detalj från Cod. Holm. A 58 fol. 38r. Avsnittet börjar med texten *Attonde pynan ær...* I marginalen återfinns siffran 8

I denna typ av medeltida didaktisk litteratur arbetar man ofta med uppräknings. Det kan röra sig om punktade argument för en viss ståndpunkt, som underlättar för läsaren att minnas. Själva uppställningen i punkter har ofta ett memorerande syfte (Carlquist 2007 s. 152 f.). Genom att de olika argumenten radas upp efter varandra, ungefär som kulorna på ett radband, kunde man lättare komma ihåg innehållet. Det är därför knappast förvånande att uppräknings ofta också förekommer i Jöns Buddes översättning av *Elucidarius*, men än mer intressant är att när så sker markeras de olika argumenten alltid i marginalen. Det kan se ut som i bild 1 ovan.

Det finns två olika tillvägagångssätt som Jöns Budde använder sig av för att skapa överblick över uppräknings. I en utläggning om de nio pinorna i skärselden (A 58 fol. 37v–38r) har de nio pinorna numrerats med arabiska siffror i marginalen. Att göra på detta sätt, dvs. att numrera argumenten, är det vanligaste tillvägagångssättet vid uppräknings i denna text (se figur ovan). Men Jöns Budde använder i vissa fall också nyckelord för att skapa överblick över en uppräknings. Ett tydligt exem-

¹³ Exemplet saknas i Lefèvres utgåva.

pel är när kyrkan liknas vid Guds kropp där olika fysikaliteter är markerade med ord i marginalen, varligen från den latinska grundtexten (de olika marginalorden är markerade inom hakklamrar):¹⁴

[nota] For thy thesses hoffudhes öghon äre helge patriarche ok prophete the som foresagho tilkomande tingh Munnen äru helge apostoli Hulke medh syna helga predikan alla villefara anda aterledde til sanna tro ok gudz reddoga
 Örönen [aures] äru the som lydöge äru effter gudz viliä Näsän äru beskedeliga men väl forethenkiände huat j hwarion tuma är görende
 Snoren [phlegma, snoor] som vthvräkx genom näsänä äru hedninga ok kättäre hulka helge domare apostoli ok andre vth vräkä ok vth kasta om domedagh fra syno hofudhe som är christus
 Tändrene [dentes] äru helge doctores ok thes helga scrifftz vth tydhäre Thy at som thendrene aatskilia ok bequämän görä licamligan math ok födho at swelgiä ok opnöthä Swa helge doctores hafua helga dyupliga scriffter swa som tuggande ok offta mellan thendrene vendendes oss lyusliga kungjort ok openbarat
 Händrene [manus] äru verldzliga voldz men keysare konunga greefua her-toga Riddare ok andre Som medh synom handhom sculu väriä beskermä ok forswara the helga kirkia ok hennes thiänäre
 Fötherne [pedes] äru böndher ok allt erfuodhandes folk medh synom sweet alla födhendes Ok the helga kirkio ophollandes som fötherne oppeholda allan croppen (Geete 1900 s. 164 f.)

Cujus capitis oculi sunt prophetae, qui futura praeviderunt; sunt et apostoli, qui alios de via erroris ad lumen justitiae deduxerunt. Aures sunt obedientes. Nares, discreti. Phlegma, quod per nares ejicitur, haeretici qui iudicio discretorum de capite Christi emunguntur. Os sunt doctores. Dentes, sacrae scripturae expositores. Manus, Ecclesiae defensores. Pedes, agricolae, Ecclesiam pascentes. (Lefèvre 1954 s. 393 f.)

4.4 *Elucidarius* som birgittinsk teologi

Om vi lämnar marginalanteckningarna och slutligen ser till innehållet för att förstå varför Jöns Budde ville översätta Honorius Augustodunensis skrift så märks till en början att *Elucidarius* inte representerar birgittinsk teologi speciellt väl. En hypotes skulle givetvis kunna vara att *Elucidarius* var en av de skrifter som Birgitta själv kände till och att det därför var viktigt att översätta verket. Enligt Birgit Klockars (1966 s. 219

¹⁴ Intressant är även hur mycket ordrikare Buddes utredning är i detta exempel än latinets.

f.) finns en hänvisning i Birgittas uppenbarelser, bok VI: 52, som ska gälla *Elucidarius*. Uppenbarelsen beskriver två kvinnor; den ena är i helvetet, den andra i skärselden. Den förre säger bl.a. till Birgitta: "Därför är den skrift sann, som säger att liksom de rättfärdiga är Guds lemmar, så är syndarna djävulens lemmar". Attribueringen till *Elucidarius* stämmer men samma attribuering kan också gälla ett flertal andra skrifter från 1200- och 1300-talen.

Klockars (1966 s. 220) påvisar vidare vissa beröringspunkter mellan *Elucidarius* och Birgittas femte bok. Samma spörsmål behandlas i båda skrifterna, men från olika utgångspunkter. Problemet är också här att Birgitta inte behöver gå direkt tillbaka på *Elucidarius* för sin diskussion, utan hon kan ha känt till stoffet från någon av Honorius många källor. Flera av de teman som Klockars pekar på som överensstämmande, t.ex. varför Gud skapat flugor och myggor, har t.ex. paralleller i Augustinus predikan över Johannesevangeliet och kan således ha nått Birgitta på annat sätt.

I detta perspektiv är det också intressant att se på de beskrivningar av Maria som möter i Jöns Buddes översättning av *Elucidarius*, t.ex.:

Aff hullkars rooth opran ok framgik thennä vthualda jumfruen gudz sons modher maria vthan alla syndh ok smitto Hulken swa som foordhom thorra riisquisten vthan nagra väzsko aff sik födde blomstret Swa hon vthan allan kötzligan lusta ok vthan mandzliga tilhielp födde gudz son verldenne frelsäre,
 D: Huru födde hon han
 M: vthan alla sorgh ok vthan alla smitto (Geete 1900 s. 151)

Just denna passage överensstämmer väl med Birgittas syn på *conceptio immaculata*, men Birgitta kan för detta likaväl ha varit inspirerad av t.ex. Pentateukparafrasen som vi mer säkert vet att Birgitta kände till (Härdelin 2005 s. 412 f.).

I en utläggning över nattvardsundret ansluter Jöns Buddes översättning till Augustinus lära om sakramentet i *Confessiones*. När man sedan möter samma argumentering, just om vinundret (se exemplet nedan), i en predikan av vadstenabroder Acho Iohannis¹⁵ (i handskriften Cod. Ups. C 326, se vidare Härdelin 2005 s. 474) skulle man kunna tänka sig en influens. Men en enskild överensstämmelse kan inte ses som något bevis för att Acho Iohannis kände till *Elucidarius*, snarare visar det på hur allmänna *Elucidarius* argument och metaforer var.

¹⁵ Acho Iohannis invigdes som prästbroder i Vadstena år 1416 och dog i klostret år 1453.

Jtem swa som brödhet gräddäs ok thorkas mz eldhenom Swa vart christus fore oss pynther ok thorkadher pa korseno j kerleksens vnghe Thetta brödhet kallas ok kööth thy at han var thet menlösä paascha lambet, som fore alla verldena offradhes ok dödhen tholde Vynet vthperses [Sic!] aff mangom viinklasom eller viin bärom medh viinpersenom Swa saman sankas christi lichame aff mangom hans vthualdom Hulke j dröfuelsanna presse sculu bepröfuäs Vynet omvendes j blodhen At vaar siell hulken j blodhenom är ok vistas sculi lifwa ok vedherquäkäs aff christo (Geete 1900 s. 165 f.)

Jöns Buddes översättning av Honorius *Elucidarius* kan således inte kopplas till birgittinsk teologi. De beröringspunkter som finns mellan översättningen och birgittinska originalverk är av alltför generell natur. Översättningen bör därmed inte vara tillkommen för att stärka den inom birgittinorden interna ideologin. Det finns heller inga säkra argument för att vare sig Birgitta själv eller de prästbröder i Vadstena kloster som under 1400-talet författade ett stort antal predikningar för att sprida den birgittinska tanken entydigt har inspirerats från *Elucidarius*. De samband som tidigare forskning pekat på är av så generell karaktär att syftet med översättningen bör förklaras på annat sätt.

5 Avslutning – Jöns Buddes syfte

Jöns Budde måste alltså ha haft ett annat syfte med översättningen än att sprida birgittinsk teologi. Istället bör hans syfte sannolikt i första hand ha varit *undervisande*. *Elucidarius* ger en översiktlig genomgång av dåtidens teologiska position, vilken Jöns ville förmedla. Trots *Elucidarius* fatalistiska karaktär – allt är förutbestämt – möter hos Honorius även alla de viktiga frågor som kunde ställas, och de utreds i *Elucidarius* på ett tydligt och direkt sätt. Verket ger en enda tolkning, inga alternativa. Således kan man hävda att *Elucidarius* pekar med hela handen. De teologiska frågor som tas upp besvaras på ett sätt som den icke teologiskt skolade kunde förhålla sig till. Översättningen komplicerar inte fakta utan den går rakt på sak.

Ett andra syfte var sannolikt det rent *encyklopediska*. Jöns Budde tänkte sig att hans översättning kunde användas för kompilation, t.ex. i predikningar. För detta talar de många marginalanteckningarna. Dessa tyder på att texten inte skulle läsas från första sidan till sista, utan snarare fungera som ett referensverk. Här kunde man lätt finna folkspråkliga, för lekmän anpassade, svar på många svåra frågor. Kommenteringen och marginalernas information är så pass väl utarbetade

och funktionella att de måste ha tjänat ett viktigt syfte, sannolikt ett encyklopediskt.

Men det kan också ha funnits ett tredje syfte. Då tänker jag på *Elucidarius* innehåll, som måste ha verkat avskräckande på sin publik. De svavelosande domarna över syndare är inte nådiga, livet i skärselden och i helvetet är ett enda långt lidande. Den ständigt upprepade predestinationstanken kan ha gjort verket än mer skrämmande. Redan före skapelsen är det bestämt vilka som skall komma till himlen och undgå domen.

Ändå tror jag att Jöns Budde lockades av skildringarna av helvetet, skärselden och yttersta domen. Om man ser till de verk som Jöns Budde översatt, märks bland dessa, som jag tidigare nämnde, ett flertal visioner över dödsriket. Det verkar ha varit ett ämne som lockat vår översättare. Kanske skrämde det honom, men hur som helst sysselsatte det hans tankar. Med glödande penna fyller Jöns Budde sida efter sida med pinor och straff som väntar syndarna. Däremot är hans skildringar av paradiset snåla, kortfattade och oinspirerade. Denna prioritering av helvetet framför himlen framstår nästan som ett led i hans översättningsstrategi. Ser man till de frågor som Jöns Budde utelämnat från latinet, rör sig många av dessa om de uppståndnas glädje och om paradiset fröjder. Prioriteringen är tydlig. För Jöns Budde passade skildringarna av helvetet bättre.

Detta får mig också att fundera över hur Jöns Budde var som predikant. Var domen, och domens följder, också det som Jöns Budde utbaserade från predikstolen? Det lär vi knappast få veta, men jag finner det troligt.

Hur tänkte sig, slutligen, Jöns Budde att hans översättning av *Elucidarius* skulle användas? Var den tänkt som högläsning i konventet? Efter att under fyra år ha undersökt bordsläsningen i Vadstena klostrets systrakonvent ställer jag mig tveksam till detta. *Elucidarius* är inte den typ av verk som skulle ha fungerat som bordsläsning. Istället bör det ha varit ett encyklopediskt undervisande uppslagsverk, som kunde utnyttjas i främst predikan för val av exemplar.

Så i Jöns Buddes översättning av *Elucidarius* möter vi inte bara översättaren Jöns Budde, utan också undervisaren, kompilatorn och predikanten.

Marko Lamberg

I marginalen av *Tundalus syn och uppenbarelse*

Varianten i Jöns Buddes bok: översättarens budskap och dess mottagande¹

1 Inledning

Jöns Budde har ibland kallats Finlands första författare, något som han naturligtvis inte kan ha varit, men å andra sidan har också hans status som författare kunnat ifrågasättas, därför att så gott som alla hans kända verk är översättningar och/eller kompilationer och alltså bygger på andras texter (Lehtonen 1999 s. 38). Mitt intresse för Jöns Buddes litterära alster har sitt ursprung i frågor kring översättarens roll i förmedlingen av ett budskap. Denna roll har ofta förbisetts, trots att den stemmatologiskt orienterade forskningen sedan länge har känt till att medeltida textproduktion inte medgav mångfaldigande av text på samma sätt som den moderna boktryckarkonsten. Redan den manuella avskrivarverksamheten innebar att kopiorna inte kunde vara helt identiska, varken sinsemellan eller med originalet, utan det förekom mer eller mindre betydande skillnader mellan de olika textvarianterna. Ibland var olikheterna oavsiktliga och byggde t.ex. på tolknings- eller skrivfel, men ibland gjorde avskrivaren medvetet ändringar i textens innehåll. Naturligtvis kunde även översättningsverksamheten förändra texten. Såväl avskrift som översättning kunde t.ex. innebära att texten förkortades eller förlängdes. Resultatet kunde vara en kompilation, alltså en bearbetning som innehöll nya eller åtminstone inlånade element. Den-

¹ Denna uppsats bygger mer på det av Finlands Akademi finansierade projektet "Medieval States of Welfare" än på det föredrag som jag höll vid Jöns Budde-symposiet år 2008. I mitt föredrag presenterade jag blott en sammanfattning av mina tidigare iakttagelser om Jöns Buddes skrifter. I den föreliggande uppsatsen har jag försökt fördjupa och vidareutveckla mina tolkningar.

na textuella variation, som ter sig främmande för nutida praxis, var accepterad och självklar i den medeltida lärda kulturen (Minnis 1988 s. 94 f., Wollin 2009a).

Forskningen har ofta betonat den ursprungliga förlagans roll på de enskilda varianternas bekostnad, vilket har resulterat i s.k. kritiska utgåvor av medeltida texter. Men vi bör komma ihåg att varje textvariant är viktig i sig själv – den hade sin egen upphovsman eller -kvinna, sin egen tillkomsthistoria och sitt eget användningsområde. Just därför har jag i mina tidigare studier kring Jöns Buddes författarskap letat efter det som jag kallat för översättarens budskap. Jag har närmat mig hans texter genom att utnyttja bl.a. mentalitetshistoriens, litteratursociologins, stemmatologins och genusforskningens synsätt och metoder.

När vi betraktar Jöns Buddes texter, bör vi komma ihåg vad han var: en prästbroder i en matriarkalt präglad klostergemenskap. Följaktligen är det inte så överraskande att vi ofta finner en patriarkalisk tendens i hans skrifter – en tendens som framhäver den manliga själasörjarens roll och uppmanar nunnor till lydnad och underkastelse. Budskapet förmedlas med hjälp av litterära rollmodeller. Jöns Budde ville uppenbarligen att nunnorna antingen skulle härma efter eller undvika dessa exempel, beroende på om det rörde sig om positiva eller negativa modeller. Allra tydligast framkommer lydnadens budskap i Jöns Buddes översättning av Katarina Ulfsdotters legend, den sista texten i Jöns Buddes bok. Texten är en kompilation och förmedlar sitt budskap med hjälp av den fromma huvudgestalten och hennes biktfaäder. Men samtidigt förmedlar texten, på samma sätt som många andra av Jöns Buddes verk, idealet om samarbete och reciprocitet mellan andligt orienterade män och kvinnor. Jöns Budde var ute efter att förstärka sin och sina ämbetsbröders status, men han delade uppenbarligen i hög grad den heliga Birgittas tankar och värdesatte kvinnliga helgon, inte minst Jungfru Maria (Lamberg 2007 s. 309 ff.).

Medeltida texter kan alltså läsas strukturellt, med fokus på de idéer och normer de förmedlar. Det är möjligt att försöka sätta texterna i samband med händelser och förhållanden i den dåtida verkligheten. Man kan således tolka t.ex. översättningen av Katarinas legend och dess patriarkaliska tendens som en oroad själasörjares ställningstagande i den inre kris som verkar ha drabbat Nådendals kloster under 1470-talet. Krisen är känd tack vare ett brev som två visitorer, utsända till den finländska filialen av klosterledningen i Vadstena, skickade hem till moderklostret någon gång i början av 1480-talet. I sin långa redogörelse berättar visitorerna bl.a. om bristen på äldre klosterfolk och om hur "ungdomen" hade börjat försumma klosterregeln (FMU VIII 6689; Klockars 1979 s. 109 f.). Naturligtvis är kopplingar mellan inne-

hållet i Jöns Buddes översättningar och den samtida verkligheten alltid mer eller mindre hypotetiska, inte minst därför att källor som berättar om Jöns Buddes liv och om händelserna i hans närmaste omgivning är mycket få till antalet. Omvänt har säkert många av Jöns Buddes verk gått förlorade, vilket också försvårar forskarens arbete, när han eller hon försöker finna samband mellan texterna och den historiska verklighet de tillkom i.

Det är i detta sammanhang viktigt att inse att en översättning inte behöver vara en kompilation för att den skall kunna tolkas som ett ställningstagande. Också i sådana fall, där avskrivaren eller översättaren förhöll sig trogen till den ursprungliga ordalydelsen, kunde texten ha en helt annan funktion och ett helt annat budskap än originaltexten hade haft. Jöns Buddes översättning av den så kallade legenden om den usle biskop Udo är just en sådan översättning: trots att Jöns Budde har återgett exemplumberättelsen mycket ordagrant, är det sannolikt att texten användes och tolkades i Nådendals kloster som kritik gentemot Åbobiskopen, som hade gjort intrång i klostrets ärenden. Det har bl.a. bevarats en i klostret utfärdad förteckning över förlorade testamentsdonationer. Enligt förteckningen hade biskop Magnus Särkilax (Stjernkors) tillskansat sig testamentsdonationer som borde ha tillfallit birgittinerna (FMU IV 3563 och V 4236). Därtill verkar brödrakonventet ha ogillat biskop Magnus instruktioner om tidegärdsordningen (Klockars 1979 s. 121). Här rör vi oss återigen på hypotesernas sankmark, men det är av intresse att även marginalanteckningarna i översättningen av *Udo* pekar på att birgittinerna i Nådendal var intresserade av beskrivningarna av biskopens straff och lidanden i hinsidesvärlden (Lamberg 2006 s. 28 och 2008 s. 71 f.).

Det är just dessa i grunden icke-textuella element som här ägnas huvudintresset. I denna uppsats vill jag ännu en gång rikta min uppmärksamhet mot Jöns Buddes budskap, men jag lyfter samtidigt fram den medeltida publiken och frågan om budskapets reception. Hur ett skriftligt verk mottogs under medeltiden är naturligtvis mycket svårt att komma åt – det är i själva verket enklare att konstruera hypoteser om textproducentens avsikter. Men om vi tittar närmare på ställen som blivit framhävda med hjälp av sådana icke-textuella element i Jöns Buddes skrifter, får vi sannolikt en uppfattning om vad klosterfolket i Nådendal – eller åtminstone prästbröderna – ansåg viktigt.

Analysen fokuseras i detta fall på en enda skrift. Den ifrågavarande texten är dock ett av Jöns Buddes egenhändigt bevarade verk, nämligen *Tundalus Ok hans syyn Ok openbarelse* i Codex Holmiensis A 58. Trots att hela handskriftsvolymen, som ju brukar kallas "Jöns Buddes bok", har blivit utgiven av O. F. Hultman år 1895, är det nödvändigt att basera analysen på manuskriptversionen. Hultmans annars så utmärkta utgåva

återger nämligen i huvudsak bara texten, inte anteckningarna i och kring den.

2 Översättningen som fysisk och betydelsebärande text

Tundalus Ok hans syyn Ok openbarelse är, med undantag av kortare fragment utförda med andra händer, den fjärde texten i Jöns Buddes bok och upptar allt som allt 38 sidor i originalhandskriften Cod. Holm. A58 (bl. 67r–85v). Av Jöns Buddes datering i slutet framgår att han färdigställde översättningen år 1491. Översättningen byggde på en eller ett par varianter av *Visio Tnugdali*, ett mycket spritt verk inom visionsgenren. Originalets upphovsman lär ha varit en irisk benediktinmunk Marcus som avfattade verket i Regensburgs kloster i Bayern omkring år 1149 (t.ex. Palmer 1980; Palmer 1982; Mearns 1985; Kabir 2001 s. 185 f.; Foster 2004).

Huvudtemat i *Tundalus* är vad som väntar själen i hinsidesvärlden och hur människan kan påverka sin frälsning eller förtappelse medan hon ännu lever. Läsaren får följa själens vandring från helvetets fruktansvärda pinor till himlens obeskrivbara härlighet. Ett element saknas dock, nämligen skärselden. Detta beror på att *Visio Tnugdali* härrör från en tid, under vilken läran om skärselden inte hade hunnit nå den ställning som den hade under senmedeltiden. Uppenbarligen just därför följs översättningen av *Visio Tnugdali* i A 58 av en annan visionstext, historien om en viss Guido, vars själ uppenbarar sig för de levande och svarar på deras frågor om skärselden. Också denna text är av dateringen att döma skriven år 1491 (bl. 101v).

Tundalus liknar i sin struktur den första skriften i A 58, *Lucidarius*, i det att båda använder dialogen som ett pedagogiskt verktyg. I *Tundalus* förekommer dialog visserligen mer sällan, eftersom mycket utrymme ges till narrationen, men det oaktat påminner förhållandet mellan *Tundalus* själ och hans skyddsängel om förhållandet mellan discipulus, alltså lärjunge, och magister i *Lucidarius*.

Tekniskt sett ter sig A 58, som har beskrivits i Hultman 1895 (s. xvii–xxii) och Carlquist 2002 (s. 84–87), som en medeltida handskrift av sedvanlig typ: rubrikerna är understrukna med rött bläck och brödtextern innehåller här och där understrykningar, också dessa utförda i rött. *Tundalus* hör dock till de texter, där den röda färgen är rätt så blek jämfört med till exempel de yngre texterna *Lucidarius* och *Legenden om den heliga Katarina*. Ibland är tonen närmare brunt än rött. Å andra sidan är

understrykningarna i *Tundalus* något tjockare än i de andra nämnda texterna. Det är tydligt att inte bara texterna själva utan också understrykningarna har tillkommit vid olika tidpunkter. Men åtminstone i *Tundalus* liknar understrykningarna varandra i så hög grad att de säkerligen är utförda av en och samma hand. Denna hand behöver inte ha tillhört Jöns Budde, eftersom också en annan broder eller kanske till och med en läs- och skrivkunnig syster kunde fungera som *rubricator*, alltså den som utförde dessa speciella framhävande grepp. (Den medeltida bokproduktionen beskrivs t.ex. i Heikkilä 2009.)

I medeltida skivarpraxis, beskriven av bl.a. M. B. Parkes (1993), verkar understrykningar vara avsedda att underlätta läsningen och anknyta till interpunktionen. Den enspaltiga texten har nämligen inga kapitelindrag. I stället blir läsaren med hjälp av understrykningarna lättare varse var en ny helhet i tankemönstret börjar och var högläsaren kan och bör göra en paus. Snedstreck och stora bokstäver, också i allmänhet understruken eller färgade, fungerar i samma syfte. Bredvid sådana ställen står det ofta i marginalen ett litet märke som påminner om en spegelbild av ett kursiverat *B*-tecken, dock utvecklat ur ett versalt *c* (*C*, ursprungligen *K*; se bil. bild 2 nedan s. 100). Också detta märke hörde till medeltidens lästekniska hjälpmedel (Parkes 1993 s. 44).

Med undantag av rubrikerna, vilka oftast är understruken i sin helhet, har i texten vanligtvis bara några få ord i följd understrukits. Oftast rör det sig om början av en mening eller ett citat. Understrykningen slutar ibland mitt i ett ord eller i början av det. En mening som innehåller understrykningar kan alltså se ut så här: *Tha sagde engelen Fra then thyma tu fødtes var jag nær tik altidh ...* (bl. 69r). Skillnaden gentemot modern understrykningspraxis, där läsaren markerar viktiga nyckelord, är uppenbar.

När O. F. Hultman utarbetade sin edition, utnyttjade han dessa understrykningar och anteckningar när han indelade texten i kapitel och märkte ut dem med indragningar, vilka alltså inte går att återfinna i originalet. Han uppmärksammade också sådana ställen, där snedstrecken har förblivit ofärgade och de dithörande orden saknar understrykning. Men han verkar inte ha varit genomgående konsekvent – ibland skiljer sig hans kapitelindelning från den lästeknik som Jöns Budde och/eller hans läsare har konstruerat. Jag lämnar det dock åt sakkunnigare forskare att utföra en grundligare analys av den medeltida läsrhythmen i *Tundalus* återspeglar. Dessa får också, om de anser det relevant, söka svar på frågan om och i vilken mån den avsedda läsrhythmen motsvarade kapitelindelningen i den latinska originaltexten.

3 Vad berättar marginalanteckningarna?

I detta avsnitt skall intresset riktas mot anteckningarna bredvid och runt omkring texten, alltså i marginalerna. Dessa anteckningars funktion i medeltida text har efterhand tilldragit sig ett ökande intresse från forskarnas sida. Det beror delvis på att marginalerna erbjöd både skriftställarna och läsarna möjligheter att anteckna och framhäva det som de ansåg viktigt och minnesvärt. Det är visserligen ofta svårt, om inte omöjligt, att veta vilken anteckning som härrör från vilken hand, men vi kan i varje fall närma oss föreställningen om marginalanteckningar som en dialog eller växelverkan mellan skriftställaren och hans publik (Bolter 1991 s. 180 f.; Dagenais 1994 s. 153 ff.).

Om vi börjar med de övre marginalerna i *Tundalus*, träffar vi där ofta på förkortade rubriker, formulerade antingen *Thundalus* eller *Thungulus*. Dessa korta rubriker var avsedda att underlätta för läsaren att hitta den text han eller hon letade efter. Samma praxis kan ännu användas i dagens tryckta böcker. Förekomsten av två namnvarianter i marginalerna och ibland också i själva brödtexten talar för att Jöns Budde översatte texten från minst två olika förlagor, eller så var den förlaga som han använde sig av redan kontaminerad. Med hänsyn till hur populär och utbredd denna text var i medeltidens Europa är det förstäligt om Jöns Budde var bekant med olika namnvarianter. Somliga marginalrubriker härrör dock från någon annan än Jöns Budde. Detta måste gälla åtminstone den felaktiga rubriken "Guido" i den övre marginalen på blad 75v. Den är också skriven med rött i motsats till "Thundalus/Thungulus"-rubrikerna. På motsvarande sätt möter vi i historien om Guidos själ, på blad 99v, en felaktig marginalrubrik, "Udo". Dessa felaktiga rubriceringar torde härröra från tiden då "Jöns Buddes bok" hade övergått i andra händer.

Allra flest anteckningar möter vi i sidomarginalerna, på båda sidor om brödtexten. Ovan har redan behandlats sådana tecken som anknöt till interpunktionen och läsrhythmen. Redan Hultman hänvisade i inledningen till sin utgåva av A 58 (s. xix) kortfattat till olika slags *nota*-tecken, som anknöt till innehållet i texterna. För *Tundalus* vidkommande möter vi den första marginalanteckningen på blad 69r, bredvid ett stycke där ängeln talar *Tundalus* för att denne aldrig tidigare ägnade någon tanke åt sin skyddsängel. Där har det skrivits orden *merk thettæ*. Det rör sig alltså om en *nota* som har återgivits med ett inhemskt uttryck, på svenska. Antecknaren har kanske velat göra sig eller sin omgivning uppmärksam på änglarnas betydelse. Det kan också handla om en på-

minnelse, som anknyter till lärdomen i det aktuella segmentet: man bör inte ta för givet att Gud hjälper om man ångrar sig för sent.

Varningarna fortsätter: på blad 70r framhäver två ovan (s. 92) beskrivna mindre marginaltecken, alltså sådana som påminner om spegelbilder av kursiverade *p*-tecken, den inledningsvis understrukna meningen *Tha sagde engelen thennæ pynan tilhører forrædhærom swekfullom ok lyugarom ok bakdantarom*. Det första tecknet anknöt sannolikt till interpunktionen, men det andra står omedelbart nedanför, bredvid orden *ok bakdantarom*. Sannolikt rör det sig här om en förstärkning av textens budskap. Den omtalade pinan har beskrivits några rader ovanför: djävulska bödlar kastar förtappade själar ur den kallaste is till den hetaste eld och tvärtom. Detta plågsamma straff sägs alltså vara reserverat för dem som ljuger, sprider rykten och bryter sina löften. Det är helt tydligt ett tema som anknyter till problem med lydnad och sämja. Sådana problem torde existera i varje gemenskap, klostret inräknat. Också den heliga Birgitta hade i sin klosterregel förbjudit "løghe [dvs. skämtsamma] och fafæng ordh" (Klemming 1862 s. 13, kap. 6).

På blad 70v, bredvid stycket där den milslånga trånga bron omnämns, har antecknats ordet *pons*, alltså 'bro'. Det är tänkbart att här, såsom i andra liknande fall där marginalen har försetts med ett latinskt ord som beskriver eller sammanfattar textstyckets innehåll, nedtecknaren varit en lärd person, sannolikt en prästbroder, som använde latin när han sysslade med teologiska frågor. Det är också rimligt att tolka den latinska anteckningen som ett hjälpmedel som gjorde det lättare för den lärde läsaren att hitta det som han eller hon var ute efter. Denna tolkning utgår från att antecknaren kände texten bättre i dess latinska originalavfattning och försåg översättningen med en latinsk term för att kunna hitta de viktiga eller intressanta styckena i översättningen snabbar. Antecknaren kan ha varit Jöns Budde själv, men lika väl någon annan prästbroder. Att åtminstone en av antecknarna har varit intresserad av den intellektuella dimensionen framgår av blad 77r, där det har skrivits *nota bene* bredvid beskrivningen av hur själen tappar förståndet i helvetet. Antagligen gjorde sådana föreställningar helvetet till en ännu mer fruktansvärd plats, sett ur en lärd prästbroders synvinkel.

Det i medeltida handskrift sedvanliga visuella *nota*-tecknet, alltså en hand med utpekande pekfinger, möter vi första gången på blad 71v. Handen är ritad bredvid stycket, där den stackars själen känner ångest för sina synder som inte sonats. Några rader därunder har någon skrivit *nota* bredvid beskrivningen av själens utmattade tillstånd. Intresset för dessa stycken förklaras lätt av den centrala roll som döden och hindersvärlden spelade i medeltidsmänniskans föreställning.

På blad 72v framhäver en visuell och en textuell *nota* samt en understrykning den fras där det konstateras att alla synder som begås av renlevnadsmänniskor är grova sakrilegier:

Æn alla renlifues menniskior som gudhi ære tilvigda alt thet the syndæ ær størstæ sacrilegium thy the skemmæ the tingh som gudhi æru tilvigd thet æru the sielfuæ.

Vi möter samma kombination av framhävande grepp i slutet av samma blad. Det rör sig om inledningen till en episod där Tundalus måste försöka leda en otämjd ko över en lång smal bro – som straff för att han tidigare stulit en ko från sin fadder. Såsom Edward E. Foster (2004) har konstaterat, är episoden inte bara tragisk utan också på samma gång humoristisk. Kanske översättaren eller läsaren helt enkelt ville markera var den goda historien började. I A 58 innehåller episoden rikligt med understrykningar och marginalmärken, vilket torde avspegla översättarens eller användarnas intresse för historien. Kanske intresset här byggde mera på den medeltida människans sinne för humor: även om vi såväl i Birgittas som i många andra ordensgrundares regler möter förbud mot munterhet, var skrattet inte helt främmande ens i en klostermiljö (Ferm 2008 s. 46–53).

Men allt som oftast är det de mörkaste styckena i *Tundalus* som har blivit "noterade". På blad 74v, 75r och 75v har stycken som beskriver hur förtappade själar pinas blivit framhävda med pekande händer (se bil. bild 1 nedan s. 99). Läsarens uppmärksamhet har riktats mot det fullkomligt onaturliga fenomenet att både kvinnor och män kunde föda monstros avkommor, vilka slet sönder sina plågade föräldrar. I avslutning härtill berättar ängeln på blad 75v att

thennæ pyna tilhører allom renlifues menniskiom, mvnkom nvnnom aff huat helzt køn eller ordinibus swa ok allom prestom Canokkom Ok hulke helzt renleffnat hafua lofuat gudhi Ok thet ey holda, vtan medh ensaman klædebonaden lyugha sik vara thet the ey ære.

I marginalen har skrivits ordet *moncha*. Antecknaren har alltså känt det nödvändigt att framhäva att den ovan beskrivna pinan kunde drabba skrymtande munkar. Här får vi också ett bevis på hur birgittinbröderna likställde sig med medlemmarna av en traditionell klosterorden, trots att de officiellt inte var munkar (*monachi*) utan konventsbröder (*fratres, conventuales*) (Nyberg 1965 s. 228–231).

Också två *nota*-händer har blivit ritade med rött bläck i *Tundalus*. Vi kan se den ena på blad 76v. Här rör det sig för omväxlings skull

om tröstande ord: skyddsängeln framhåller att *herren gud han leedher til heluitis han leedher ok tædhæn*. I slutet av blad 81r anger en otydlig anteckning en bön till Gud: i bönen som är återgiven både på latin och på svenska bes om Guds misskund. Gud framställs alltså som en förbarmande fader, något som han sällan är i Jöns Buddes skrifter. Vanligtvis är det Jungfru Maria som får spela rollen som nådens personifikation (Lamberg 2009a).

Den andra röda handen möter vi på blad 78v. Där pekar den på ett stycke där Lucifers vederstyggliga utseende beskrivs. Något längre ned markerar ordet *nota* ett stycke där det berättas hur Lucifer med sina händer och klor torterar fördömda själar i helvetets djupaste brunn. På dessa ställen är det återigen förtappelsen som tilldragit sig antecknarens intresse.

När beskrivningen övergår till himlens salighet, möter vi en sannolikt sentida understrykning på blad 81v. Där har nämligen en vågformig understrykning utförts under orden *screffne medh gull stafwom Ok alle sungo*. De övriga understrykningarna är någorlunda raka linjer, men denna är faktiskt vågig och saknar varje betydelse för interpunktionen. Helt säkert har någon antecknat nyckelord som han eller hon har ansett viktiga. Understrykningen gäller de himmelska mässböckernas härliga utseende. Annars handlar det aktuella stycket om det andliga ståndets lön i himlen. På det följande bladet har en hand skrivit ordet *religiosi* bredvid det ställe som fortsätter denna beskrivning. Också frasen *Ok alla handha renlifwes folk* är understruken. Det är uppenbart vilken målgrupp som översättaren och/eller användaren har intresserat sig för. *Tundalus* har översatts och lästs framför allt som en varning och ett löfte till klostergemenskapen. Mottagargruppen blir allt tydligare i slutet av blad 82v, där sådana klostermänniskor lovprisas som håller sitt lydnadslöfte och som undviker onyttigt tal. Lärdomen framhävs av ordet *nota* i marginalen och av orden *Merk thettæ etc* i slutet av textraden (se bil. bild 2 nedan s. 100).

Trots sina exakta och färgstarka beskrivningar gör *Tundalus* också gällande, genom att hänvisa till Sankt Paulus oförmåga att beskriva sin vision på vägen till Damaskus, att det är omöjligt och också otillåtet för en människa att beskriva himlens härlighet i alla detaljer. Detta stycke har försetts med anmärkningen *nota thettæ* (bl. 83v). Här har samtidigt latinet och svenskan blandats samman, något som måste ha varit ett naturligt fenomen hos birgittinska skriftställare.

De sista *nota*-tecknen, i form av en hand på blad 83r samt en hand och ordet *nota* på blad 84v, framhäver jungfrudomens saliggörande betydelse. På det förra stället konstateras, efter beskrivningen av himlens fröjder och härlighet, att bara den som är en "reen jumfru" kan upphö-

jas i någon av de himmelska änglakörerna. På det senare stället förkunnar skyddsängeln i enlighet med det tidigare sagda att endast "reena jumfru" är värdiga att komma in i himlens salighet. Det är tänkbart att dessa ställen värdjades speciellt till nunnor, men jungfrudomen var inte genusbetingad i den senmedeltida katolicismen. Även fromma män kunde karakteriseras som jungfru. I A 58 möter vi denna föreställning också i slutet av martyrlegenden om Sankt Julianus och Sankta Basilissa, där heliga mäns själar visar sig som "vænæstæ jumfru" (bl. 62v). Det är också värt att lägga märke till att *Tundalus* själ ibland görs kvinnlig, betecknas med feminina ord och refereras till med pronomenet *hon*. Också på blad 83r implicerar formuleringen *hon eller han* att också fromma män faktiskt var inräknade i jungfrubegreppet.

Jöns Buddes långa datering, presenterad i form av ett rim i slutet av texten, är understruken den också, med undantag av året 1491. Där framhäver översättaren på ett tydligt sätt att budskapet är riktat till *serdeles renlifwes personer Munka ok nunnor*.

4 Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att Jöns Budde riktade sin översättning av *Tundalus* till klostergemenskapen. Fastän huvudgestalten i historien är en lättfärdig aristokrat, alltså en lekman, var beskrivningen av hinsidesvärlden och dess olika sfärer viktig också för det andliga ståndets medlemmar, vilkas verksamhet officiellt var fokuserad just på den förväntade saligheten. Därtill innehåller historien om *Tundalus* syn element som berörde i synnerhet det andliga ståndet, med inriktning på både de fallnas straff och de renhjärtades salighet. Marginalanteckningarna är i allmänhet utförda i anslutning till just sådana stycken som handlar om "renlevnads människor". Med hänsyn till att översättningen härrör från Jöns Buddes sista kända levnadsår kan översättningens tillkomst också förklaras av personliga motiv, den ålderstigne översättarens eget intresse för livet efter detta. Av marginalanteckningarna att döma lästes *Tundalus* i varje fall som ett slags *ars moriendi*-text. Mottagaren förutsattes inte förhålla sig passiv till berättelsen utan tänka på sina egna val och välja rätt – enligt budskapet kunde var och en påverka sin lott i hinsidesvärlden.

Ur genussynpunkt är det intressant att såväl den utlovade saligheten som förmaningarna mot dåligt leverne omfattar båda könen. Manliga medlemmar av det andliga ståndet framställs med andra ord inte som moraliskt överlägsna, utan berättelsen utgår från att somliga blir frälsta tack vare sina meriter, medan andra blir förtappade på grund av sina

synder och hamnar i helvetets eviga pinor. Den intensiva helvetesvision i vilken också klosterbröder blir gravida och genom en outhärdligt smärtsam process föder monster tycks i själva verket rikta en tydligare förmaning till bröder än till nunnor, eftersom fördömda klosterbröder berövas inte bara saligheten utan också manligheten. De likställs ju med kvinnor och bestraffas på exakt samma sätt som fallna nunnor. Detta måste ha känts så upprörande att det blev bokstavligen noterat.

Trots att det på många ställen i Jöns Buddes skrifter, inte minst i hans översättningskompilation av Katarinas legend, kan urskiljas en patriarkalisk tendens, som framhävde brödernas, i synnerhet prästbrödernas, status och betydelse i den birgittinska gemenskapen, verkar Jöns Budde ha haft en mångfacetterad syn på könshierarkierna. Männen, och alltså främst prästbröderna, var enligt hans skrifter berättigade till lydnad och vördnad från de övriga gruppernas sida. Detta budskap är speciellt tydligt i hans översättning av legenden om Katarina Ulfsdotter. Men såsom framkommer i *Tundalus* – och även i ett par andra texter i A 58, nämligen *Udo* och den självkritiska betraktelseskraft som under medeltiden förknippades med Bernhard av Clairvaux (*S. Bernhards tänkelsebok*) – var själasörjarna samtidigt mänskliga varelser med sina svagheter. Inte heller de var befriade från moralens problem, och det andliga ståndets förfall kunde utmålats i mörka färger.

De senaste årens undersökningar i det påvliga penitentiariatets arkiv har gett vid handen att inte heller Nådendals kloster förskonades från sexuella överträdelser. Det uppdagades, sannolikt i slutet av 1460-talet eller i början av 1470-talet, att generalkonfessorn Johannes Philippi hade idkat köttligt umgänge med två nunnor, vilka till råga på allt var sinsemellan besläktade – en omständighet som gav brottet incestuösa drag enligt tidens synsätt (*Auctoritate papae* s. 257 f., *Salonen* 2003 s. 162–164). Denna händelse kan mycket väl vara en av anledningarna till den ovan nämnda krisen i Nådendals kloster i slutet av 1470-talet. Den särskilda betoningen av lydnad mot auktoriteter, påminnelserna om vikten av goda gärningar samt uppmaningarna till rena och fromma tankar var alla återkommande teman inom allmäneuropeisk klosterlitteratur, men deras förekomst i denna litteratur kan ibland ha haft också mera tids- och platsbundna orsaker. Sådana kan urskiljas i ljuset av texternas innehåll lika väl som av allt annat som omgav dem, marginalanteckningarna inräknade.

Bilaga. Bilder

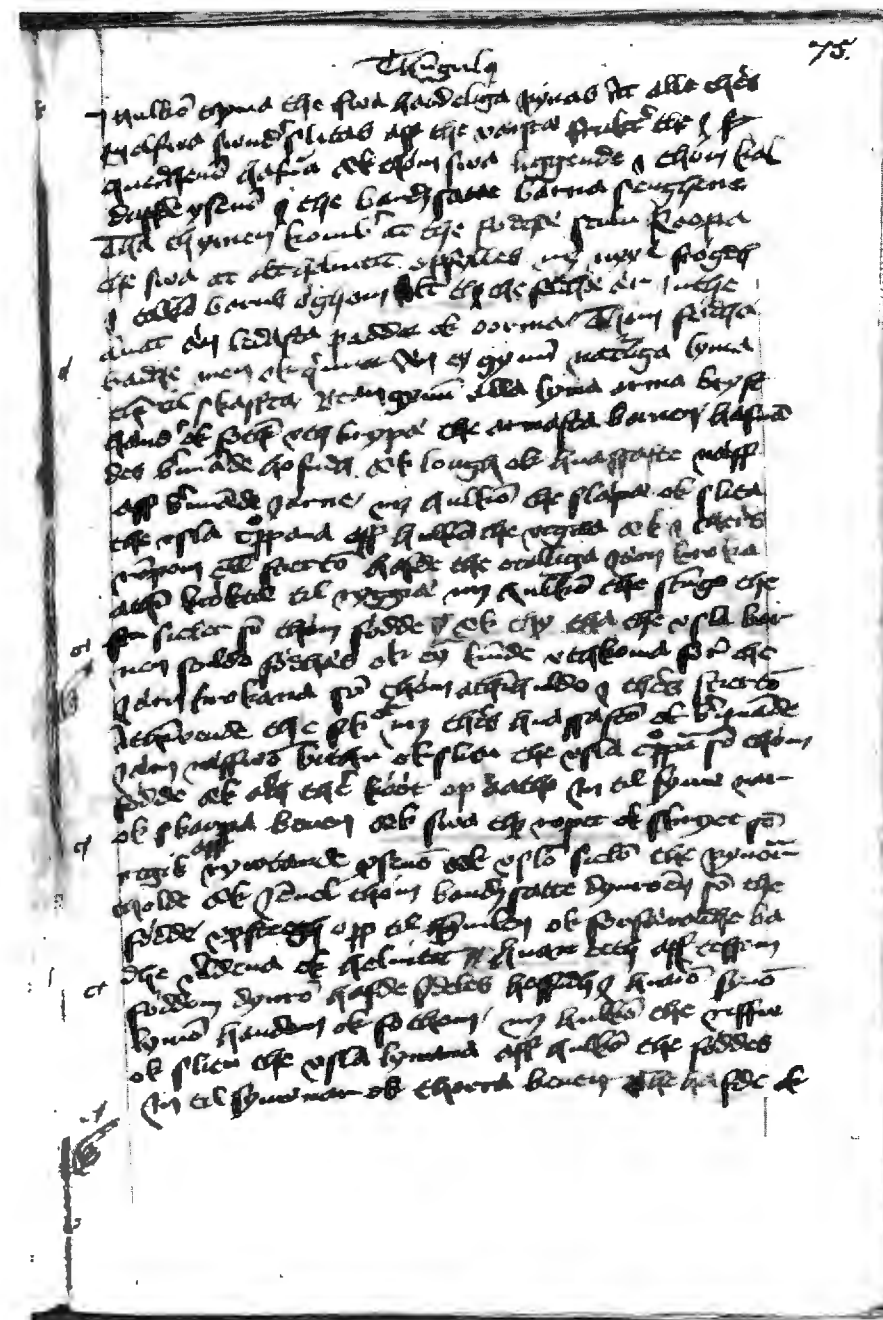

Bild 1. Cod. Holm. A 58 fol. 75r. Två nota-händer i vänstermarginalen kantar en skräckinjagande helvetesvision, i vilken både män och kvinnor straffas genom att de blir gravida och föder odjur. (Kungl. Biblioteket, Stockholm. Fotograf: Esbjörn Eriksson.)

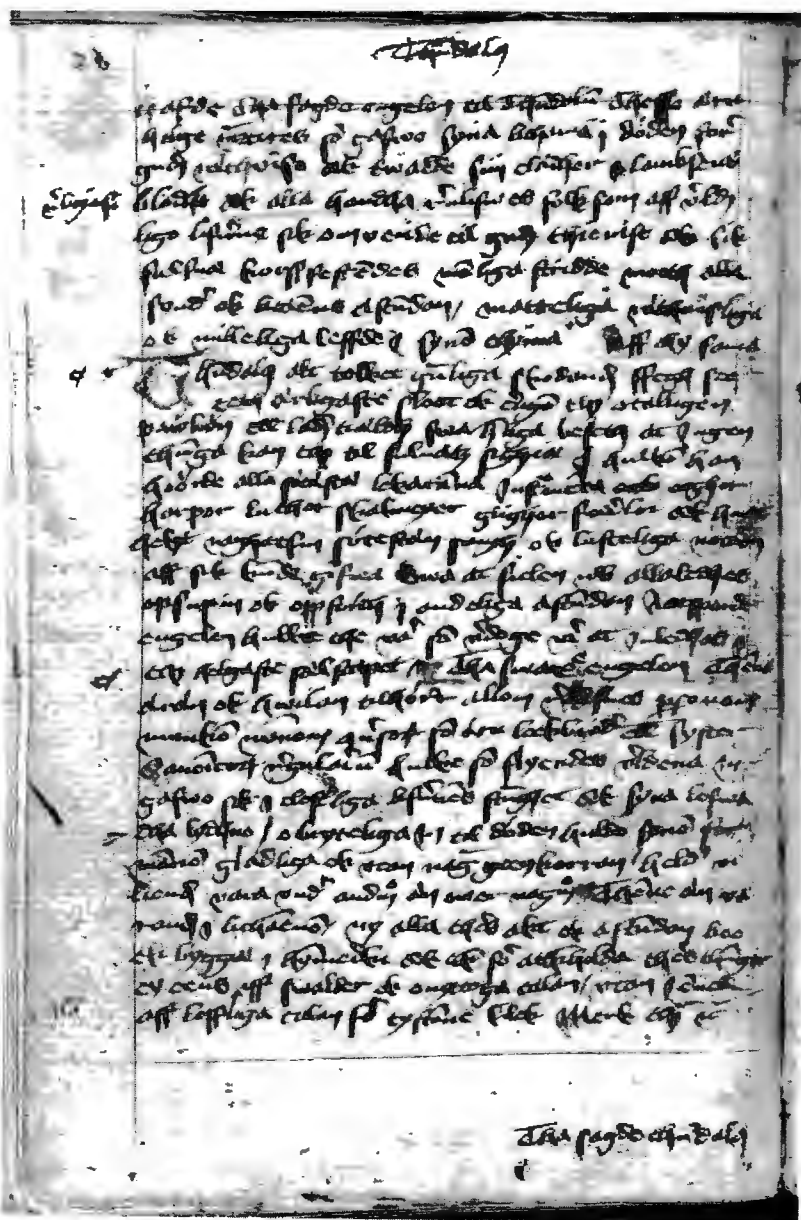

Bild 2. Cod. Holm. A 58 fol. 82v. I vänstermarginalen vid rad 9 resp. 19 ses det märke som påminner om en spegelbild av ett kursiverat P-tecken, utvecklat ur ett versalt c (C, ursprungligen K), på båda ställena svarande mot understrykning i texten: kapitelrubriken *Aff thy sama* [rad 8] följd av de inledande orden *Thundalus alt tolket* resp. styckeinledningen *Tha swaradhe engelen Thennæ*. Längst ned på sidan framhävs budskapet både av ett nota i marginalen och av (de icke understrukna) orden *Merk thettæ* etc i slutet av textraden. (Kungl. Biblioteket, Stockholm. Fotograf: Esbjörn Eriksson.)

Seija Tiisala

Hendiadyoin, dubblering och utvidgning i Jöns Buddes *Lucidarius*

Jöns Buddes översättningar har granskats ur många synvinklar både i monografier och som en del av större helheter, hans roll som nydare och som en av skaparna av svenskt skriftspråk har undersökts, och olika omdömen om hans förhållande till latinet, de latinska förlagorna och hans svenska har fällt. Dessutom har försök att lösa frågan om hans nationalitet gjorts med hjälp av vissa språkliga drag i hans texter. Min avsikt är att belysa Jöns Buddes språkbehandling genom att studera en detalj på frasnivå i hans översättning av *Elucidarium*, nämligen hendiadyoin, dubbleringar och tillägg i *Lucidarius* jämförda med motsvarande ettordsuttryck i förlagan. Följande avsnitt, första sidan i Jöns Buddes bok (i det följande omnämnd som JBb), får illustrera de undersökta fenomenen. Texten till vänster är *Præfatio* i *Elucidarium* i J.-P. Mignes edition (Migne 1895). Med kursiv markeras den art av textutvidgning som behandlas i uppsatsen.

Elucidarium

Lucidarius

Sæpius rogato a condiscipulis

In nomine patris et filij et spiritus sancti Amen Incipit Lucidarius Her byriæz een book som kallas Lucidarius Ok vththydes her först Prologus Mesterens eller dichtarens foretalan eller for oordh j bokena j swa mattho

Rogatus sepe a condiscipulis Jak offta bidhin aff mynom sambrødhrom

quasdam *quæstiunculas* enodare,

importunitati illorum non fuit facultas negando obviare præsertim metuenti illo elogio multari, si creditum talentum malle in terra silendo occultari.

Job enim dicit: Divitias quas devoravit extrahet Deus de ventre ejus (Job XX,15), quas abscondit a verbi Dei famem patiente.

Et ut labor meus non solum præsentis proficiat ætati, disputata curavi stylo transmittere posteritati, rogans ut quicumque studuerit his legendo incumbere, pro me satagat Deo preces effundere.

Titulus itaque opera, si placet, *Elucidarium præfigatur*, quia in eo *obscuritas diversarum rerum elucidatur*.

Nomen autem meum ideo volui silentio contegi, ne invidia tabescens suis juberet utile opus contemnendo negligi: quod tamen lector postulet ut in cælo conscribetur nec aliquando de libro viventium deleatur. Fundamentum igitur opusculi supra petram, id est Christum, jaciatur, et tota machina quatuor firmis columnis fulciatur. Primam columnam erigat prophetica auctoritas; secundam stabiliat apostolica dignitas; tertiam roborat expositorum sagacitas; quartum figat magistrorum solers sublimitas.

At vth tydhæ *naghor klook ok lønligin spørsmall* j the helga scriffth ok ken-nædome

Ey ytermere formaandes *genstridha theres trættiliga ok gudliga astundan*

bidher jak læsende eller hørende At j bidhin til gudh fore mik

Thy atj thessa book Hulka jak thy *Lucidarium* kallar *mangh mørk ok lønligin spørsmal oplyses ok vthtydhes*

Ok thy ær thessen book Som een samtalan mellan twa Mesteren Ok *discipulum* At *discipulus* som ær deghnen spør Ok Mestæren swarar Ok thy j alla thessæ book ther M staar thet ær Magister Ok ther D star thet ær *discipulus*

LIBER PRIMUS

Discipulus. Glorioso magister, rogo ut ad *quæsitâ* mihi ne *pigriteris* respondere,

ad *honorem* Dei, at *utilitatem* Ecclesie.

Magister. Equidem faciam, quantum mihi *Vires* ipse dabit; nec me labor iste *gravabit*.

D.
Dicitur quod nemo sciat quid sit Deus,

et valde videtur *absurdum* adorare quod *nesciamus*.

Ab ipso ergo exordium sumamus, et in primis dic mihi quid sit Deus?

Discipulus Glorioso magister rogo vt ad *quesita* mihi ne *pigriteris* respondere Deghnen thalar O ærligh mestere jak bidher tik at tu ey *dwels* eller *seenkas* mik at swara til myyn spørsmall Hulken jak tik aatspør gudhi til *loff* ok æro Ok the helga kir-kio til *gagn* ok *nytt*

Magister Mesteren swarar Jak gør thet gernæ thet yterste gudh om hulkan tu mik bidher mik nadhena gifuer ok trøster jak til hanom at thettæ erffuodh mik ey varder *thunkt* eller *ledhasamt*.

Discipulus Her spør først deghnen Ok sigher Dicitur quod nemo scit quid sit deus Kere mestære Alle sig-hiæ At jngen scal vitha huat Gudh ær Nu synes *fafength* ok *onyttokt* vara thet *hedhra* ok *dyrkæ* hulkit vj ey *vithum* eller *kennom*

Ok thy taghom aff hanom vaars spørsmals opboriæn Ok sigh mik Hwat ær gudh.

M. Quantum homini licet scire,
Deus est *substantia* spiritualis, tam
inestimabilis pulchritudinis, tam
ineffabilis suavitatis,
ut angeli, qui septuplo solem sua
vincunt *pulchritudine*, jugiter
desiderent in eum insatiabiliter
prospicere.

Magister Swa nær menniskiom
lofflighit ær at vitha aff gudhi Tha
ær gudh eeth andelighit *tingh eller*
varilse j syna fæggrindh swa obegrip-
ligin J syna *sotheth ok godhet* swa
obegriplighin ok osigheligin At jemuel
englane hulke j syna *clarheet ok*
vænlek syw synnom ouerga solena,
Vthan ateruendo astunda *hans asyym*
ok beskodhan.

Av de ovanstående parallella textavsnitten kan man se att den svenska texten är längre än de motsvarande ställena i källtexten, men å andra sidan har långa avsnitt utelämnats.¹ De kursiverade ställena är exempel på Buddes dubblingar och tillägg samt i vissa fall kategoribytten (t.ex. substantiv i stället för verb i latinet, som i slutet av texten).

1 Tema

Temat för min uppsats är hendiadyoinuttryck och dubblingar i Jöns Buddes *Lucidarius* kontrasterade mot motsvarande ettordsuttryck i den latinska förlagan. I någon mån behandlas också tillägg och utvidgningar som är anknutna till de analyserade fallen. Syftet med uppsatsen är att genom att granska en detalj belysa en aspekt i Jöns Buddes översättningsteknik och därigenom eventuellt finna ut i vilken grad uppfattningen om Buddes språk som starkt latinpåverkat och som 'den värsta svenska som finnas kan' är befogad. Det undersökta draget är välkänt sedan gammalt både i internationell och svensk forskning² och har behandlats också i Buddeforskningen tidigare men inte detaljgranskats. Lars Wollins viktiga *Svensk latinöversättning I-II* är en syntaktisk

- 1 Av de tre fornfranska översättningarna av Prologus (T2, T4, T5 i Kleinmans 1993 s. 262 f) är T2 och T5 mycket kortare än Buddes översättning, medan T4 har samma konkreta upplysningar om bokens disposition och dialogform som Budde har. Likaså väddar T4 till läsaren (*Qui cest livre lira,.... si prie pour cellui qui cest livre translata*) med nästan samma ord som Budde. T1 översätter det långa avsnittet som börjar med *Nomen meum...* ordagrant (Türk 2000 s. 210 f.).
- 2 Under olika benämningar, t.ex. *ordpar* (Bendz 1967), *dubblletter, tautologier* (Laurén 1973), *dubbling* (Wollin 1981), *word pairs* och *repetitive word pairs* (Koskenruiemi 1968), *Synonymendoppelung* (Kleinmans 1993) och på franska *binôme synonymique*. En översiktlig framställning av fenomenet "ordpar" i bl.a. svenskt historiskt perspektiv ger Bendz 1967.

studie, där också Jöns Buddes översättningsteknik har behandlats ur en vidare synvinkel, medan de syntaktiska aspekterna inte upptas i denna uppsats, utan analysen gäller enbart frasnivån.

2 Material

Det excerperade materialet utgörs av den skolastiska teologisk-didaktiska texten *Lucidarius* i JBB och dess förlaga, Honorius Augustodunensis *Elucidarium*, utgiven i J.-P. Mignes *Patrologia Latina*, CLXXII (1895). Mignes text, där det på sina ställen finns uppenbara fel, har också jämförts med den kritiska version som Y. Lefèvre gett ut i sin *L'Elucidarium et des Lucidaires* (1954). Jämförelsen visar att texterna avviker från varandra i någon mån och att vissa avsnitt, som saknas i Mignes utgåva men som Budde har översatt, ofta återfinns i Lefèvres kommentarer eller tillägg. Buddes text, studerad i O. F. Hultmans utgåva (1895), har i vissa fall jämförts med fyra fornfranska översättningar, tre i Kleinmans (1993) och en i Türk (2000). Exemplet ur *Lucidarius* markeras med förkortningen *Luc* och sid- och radnummer, de från *Elucidarium* med förkortningen *Eluc* och med spaltnummer. Eftersom gränserna mellan de kategorier som jag uppställt är suddiga ingår inga statistiska tabeller i uppsatsen.

Huvudkällorna för svenska ordförklaringar är K. F. Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket* med supplement (1884–1973), samt C. E. Thors *Den kristna terminologien i fornsvenskan* (1957); därtill jämförs ibland med *Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20* från tidigare 1400-tal (Neuman 1918–42).³ För latinska ordförklaringar används K. E. Georges *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch* (1951).

3 Varför *Lucidarius*?

Att jag valde *Lucidarius* och inte någon annan text i JBB som material för min studie har flera orsaker. Jag hade vid tidigare genomläsningar fäst mig vid de många dubblingarna i *Lucidarius* och ville jämföra dem med den latinska ursprungstexten för att se om samma retoriska grepp användes också i förlagan. Fastän den teologi som *Elucidarium* framlägger inte är alltför krävande intellektuellt, innehåller texten ändå en hel

- 3 Wollin (1992) har analyserat ordförrådet i *Glossarium* och frekvensen av lågtyska lånord, och hans slutsats är att den svenska lexikografens språk har färre tyska inslag än språket i tidens religiösa texter, som i sin tur är lexikaliskt mer inhemska än många samtida profana textsorter (a.a. s. 96). Wollins analys visar också, att *Glossarium* inte är sammanställt av Jöns Budde.

del resonemang och termer som kanske inte hade etablerade svenska motsvarigheter. De kan därför ha varit svåra till och med för en van översättare, om han också riktade sig till en icke teologiskt skolad målgrupp. Jöns Budde var redan en rutinerad översättare när han arbetade med *Lucidarius*, varför man kan utgå ifrån att hans val av uttryck var medvetna och inte t.ex. ett tecken på osäkerhet.⁴ Den översatta texten är också så pass lång att man kan finna tillräckligt många exempel på det undersökta fenomenet för att våga dra försiktiga slutsatser på grundval av detta material.

Elucidarium är en framställning av den kristna läran i dialogform, skriven kring år 1100 av Honorius Augustodunensis (ca 1090–1156). Den anses vara den första systematiska presentationen av den katolska läran, och den fick stor spridning i olika versioner i Europa under flera hundra år.⁵ Texten består av tre delar, av vilka den första gäller frågor om Gud och hans verk, den andra om människan och hennes värld och den tredje om livet efter detta.

Jöns Budde trodde att han översatte en text av Anselmus Cantabrigiensis, ärkebiskop i Canterbury. Missuppfattningen var allmän på Jöns Buddes tid och berodde tydligen på att tankegångarna i *Elucidarium* i hög grad liknar dem hos Anselmus, vars elev Honorius sannolikt hade varit. Namnet *Lucidarius* kan härstamma från någon av de otaliga översättningarna av *Elucidarium* till folkspråk, som gick under varierande titlar: *Elucidarium*, *Elucidarius*, *Lucidarium*, *Lucidarius*, *Lucidaire* och andra (Lamberg 2007 s. 26).⁶ De flesta var justerade och bearbetade på olika sätt, en del var till och med översatta i versform.⁷ Det fanns översättningar till de flesta europeiska språk (Beyer de Ryke 2003). De från latin översatta, bearbetade och något förkortade versionerna blev flitigt använda av präster och munkar i deras förkunnelsearbete och av läskunniga lekmän, och de kan därför kallas folkböcker.

Elucidarium i olika versioner utnyttjades alltså som underlag för predikan. Detta skedde antingen i form av direkt översatta och citerade avsnitt och parafraaser eller också i form av enbart hänvisningar till den välkända texten; det senare var vanligt i predikningar riktade till lärda

4 Delisle (1993: 221) anser t.ex. att bruket att först anföra det latinska ordet eller ett längre latinskt citat kan innebära ett medgivande från översättarens sida att han inte är helt säker på sitt val av ekvivalent.

5 380 kopierade handskrifter är kända (Beyer de Ryke 2003). En yngre dansk version (1534) var adapterad enligt protestantiska behov och trycktes om flera gånger t.o.m. slutet av 1800-talet (Klunder 2005 s. 25).

6 De olika versionerna av den skolastiska texten får inte blandas ihop med andra texter med liknande namn med annat innehåll (Lamberg 2007 s. 26).

7 T.ex. den nederländska versionen *Vers-Lucidarius* (Klunder 2005).

teologer. Ernstpeter Ruhe har studerat fornfranska predikningar med inskott av material från *Elucidarium* och visar på vilka olika sätt texten kunde fungera som hjälpreda åt predikanterna beroende på typen av mottagare (Ruhe 1993 s. 9 ff.).⁸ Det finns all anledning att utgå ifrån att också Jöns Buddes text utnyttjats på motsvarande sätt av de bröder som predikade i klosterkyrkan och hade icke-lärda kyrkobesökare bland åhörarna.⁹ Jöns Buddes lösningar tjänade till att göra de teologiska betraktelserna i den något torra skolastiska latintexten inte bara innehållsligt begripligare utan också, genom ökad redundans, lättare att ta till sig för den som bara hörde budskapet och inte kunde läsa det.

Det enda sättet att sprida en text före den tryckta boken var att kopiera den för hand, varför variationer var naturliga och accepterade. Själva synen på texter, i synnerhet saktexter, var en annan än i dag: de var där för att ge information, och källtexten i och för sig behövde inte respekteras, utan den kunde vid behov modifieras, kompletteras och förbättras.¹⁰ Det fanns inte någon definitiv, fastslagen text, lika litet som en definitiv översättning. Frågan är nu, hur säkra vi kan vara på att till exempel den tryckta edition av Honorius *Elucidarium* som vi läser i *Patrologia Latina* eller i Lefèvres edition verkligen är en text – eller åtminstone en version av en text – som till största delen är identisk med den som Budde använt som förlaga. Lamberg diskuterar detta källkritiska problem (2007 s. 18 ff. och 375) och konstaterar att vi på grund av den stora mängden olika varianter av *Elucidarium* aldrig kan vara säkra på att just den version som Jöns Budde använt finns kvar någonstans. Vi kan aldrig, framhåller han, med full säkerhet fastställa vilket material i de översatta texterna som är Buddes tillägg, strykningar eller fria översättningar.¹¹ Lamberg påpekar också att det är möjligt att Budde hade flera olika versioner av texten till sitt förfogande (a.a. s. 375), och sannolikheten att han också hade tillgång till översättningar på andra folkspråk är ganska stor.

I min analys utgår jag ifrån att texten i *Patrologia Latina* och den text som Jöns Budde använt är nära besläktade. Jag baserar denna bedömning på det faktum att texterna innehållsligt till stor del är identiska.

8 Ruhe analyserar i sin artikel både predikningar till kyrkans män (*Prædicatio ad clericum*) och till folket (*Prædicatio ad populum*).

9 Se också Wollin 2001b s. 142 ff och Andersson 2006.

10 "tout écrit destiné à instruire est perfectible et du moment qu'on le transcrit et qu'on le traduit, on ne voit aucune raison pour ne pas le modifier au goût du jour ou l'améliorer en le complétant à l'aide de renseignements puisés à autres sources." (Monfrin 1964 s. 217 f, cit. efter Delisle 1993 s. 205).

11 Detta kan inte ens fastställas med avancerade stemmatologiska metoder, även om man genom sådana kunde få bättre möjligheter att bedöma i vilka fall Budde verkat mera som kompilator och i vilka mera som översättare – allt enligt vårt sätt att se (Lamberg 2007 s. 375).

De strykningar och tillägg som Jöns Budde gjort motiveras i enlighet härmed utifrån det syfte och det användningsområde som hans översättning kan antas ha haft; de behöver med andra ord inte återgå på en exakt motsvarande ordalydelse i förlagan. Mer ingående studium av vilka avsnitt som uteslutits och vilka som tillagts, liksom varför detta skett, skulle kunna belysa Jöns Buddes inställning till diskussioner om avhandlade teman inom klosterväsendet – detta även om förändringarna kanske inte alltid beror på hans eget val.

4 Tidigare forskning

Av dem som har undersökt Buddes språk med avseende på *upprepningar* vill jag här nämna två, nämligen Christer Laurén och Lars Wollin. Dessa har båda undersökt upprepningar och tillägg i Buddetexter. Christer Laurén återkommer i kapitlet *Självständig stoffbehandling i fornsvenskan i Den fornsvenska legenden om heliga fru Karin* (1973) till ett tema som han tagit upp i sitt tidigare arbete *Predikanten som översättare* (1972). Ett exempel på självständig behandling av förlagens text är tautologi, och Laurén påpekar (1973 s. 48) att tautologier är något normalt i medeltida prosa. Hos Jöns Budde kan tautologier innebära nyanserande förklaringar av texten, de är inte bara slentrianmässiga fraser eller byggda på tautologier i förlagan.

Wollins tvådelade arbete *Svensk latinöversättning* behandlar översättning dels som process, dels som produkt. Hans analys gäller meningsbyggnaden både i latin och fornsvenska, och en av de behandlade texterna är Jöns Buddes översättning av Mechtilds *Liber specialis gracie* (1981 s. 7 f.). Ett syfte med arbetet är att belysa vadstenaspråkets ställning i ett senmedeltida språkhistoriskt och stilhistoriskt perspektiv (1981 s. 1, 1983 s. 1). De fem analyserade fornsvenska texterna jämförs med sina latinska förlagor, varvid avsikten är att i detalj utreda översättarnas strategi. Kvantitativa relationer används "för att bekräfta eller korrigera diverse allmänna föreställningar om översättningens innebörd" (1983 s. 10). En av dessa föreställningar gäller redundansen: en översättning anses ofta normalt vara längre än sin förlaga på grund av redundansen.

I första delen av *Svensk latinöversättning* definierar Wollin översättning som en process som grovt sett innebär val av identiskt innehåll och "justerat" (eller "substituerat") lexikon. Det senare kan innebära å ena sidan olika arter av tillägg och å andra sidan utelämnande av textmaterial. Översättarnas strategier sorteras på 15 typer, s.k. operationer. Av dem är en är relevant för mitt tema, nämligen "redundansaddition",

ökning av icke informationsrelevant stoff. Denna ökning kan ske genom "dubblering", alltså genom upprepning av ett element i förlagan (Wollin 1981 s. 42). Lexikalt är dubbleringen antingen "identisk", dvs. utförd genom upprepning av *samma* ord eller fras, eller "varierande", då ett annat, mer eller mindre synonymt uttryck tilläggs. Den identiska dubbleringen (a.a. s. 145 ff.) är mindre vanlig än den lexikalt varierande (a.a. s. 148 ff.); den förekommer inte i mitt material. Den varierande, här även kallad synonym dubblering, brukar tillskrivas medeltidens latinöversättare och kan bero på dessas förkärlek för "amplifikation", men också på deras behov att "kunna fånga olika sidor av ett semantiskt komplext begrepp, som förlagan täcker med ett enkelt ord" (Wollin 1981 s. 152). Wollin konstaterar att den synonyma dubbleringen till stor del faller utom ramen för hans syntaktiska undersökning. Denna dubblering är en av de typer av upprepning som jag aktualiserar i föreliggande uppsats.

En kategori som "synonym" måste i detta sammanhang uppfattas som ungefärlig, eftersom absolut synonymi sällan (om någonsin) förekommer på lexikal nivå. Dessutom kan det vara svårt för dagens människa att till fullo uppfatta graden av synonymi i språkformer som medeltidslatin och fornsvenska. I mitt material förekommer få dubblingar som är ens någorlunda entydigt synonyma. Några sådana skulle t.ex. kunna vara *foretalan eller forordh, dwels eller seenkas, gagn ok nytto* (*Prologus*), medan *thunckt eller ledhasamt, clarheet ok vænlek* (*Prologus*) är mer ungefärliga.

Av dubblerande karaktär är också en annan typ av ofta förekommande redundansaddition, nämligen kompletterande tillägg (utvidgningar) som inte tillför någon väsentligen ny information, som t.ex. *naghor klook ok lønligin spørsmall* som översättning av *quæstiunculas* i *Prologus*.

5 Hendiadyoin och besläktade begrepp

En direkt översättning av den grekiska termen *hendiadyoin* är 'ett genom två': två ord används för att uttrycka ett och samma begrepp.¹² Definitionerna av *hendiadyoin* varierar avsevärt, från beskrivning av en strikt, klart avgränsad kategori till en vid definition som täcker i det närmaste alla slags dubblingar. *Hendiadyoin* uppfattas som ett sam-

¹² Termen *hendiatrioin* finns också och betecknar ett uttryck där tre semantiskt närstående ord avser en referent.

mansatt begrepp, nedbrutet i två samordnade delar, som på detta sätt får en lika stor vikt i framställningen, eftersom delarna inte längre står i ett förhållande där det ena är huvudord och det andra bestämning. De två orden i ett hendiadyoin måste semantiskt "ingå i" varandra, tillhöra samma eller närliggande semantiska fält, tillhöra samma ordklass (nomen, verb, adjektiv eller adverb) och vara kombinerade med varandra med en samordnande konjunktion (Menge 1953 § 551). Kühner-Stegmann (1955 s. 578) ger en ännu snävare definition: de två begreppen får inte vara synonyma utan de måste tillägga någon ny betydsensenyans och belysa sakförhållandet från olika synvinklar. Det allmännare begreppet i kombinationen står först och det andra läggs till som förklaring (Kühner-Stegmann 1955 s. 26, anm. 5). Gemensamt för dessa definitioner är att det syntaktiskt är fråga om samordning men semantiskt om underordning, som t.ex. i uttrycket *monumenta ac litteræ* 'skriftliga minnesmärken'. Verbala hendiadyoin används i stället för ett verb och ett adverb: *aliquid cupere et optare* 'längta hett efter något' (Menge 1953 § 490). Leumann-Hofmann-Szantyr (1965 s. 782) är mindre strikt och påpekar att det knappast är möjligt att dra en skarp gräns mellan hendiadyoin och anhopning av synonymer (1965 s. 785), och ännu svårare är det att avgränsa kategorin mot epexeges¹³. Andra besläktade retoriska figurer är amplifikation, upprepning, pleonasm (retorisk tautologi) och redundans. Pleonastiska uttryck är vanliga i texter som bygger på muntlig tradition (t.ex. bibeln). Det är alltså fråga om retoriska figurer som en latinkunnig klosterbroder som Jöns Budde lärt känna som stilmedel under studier och läsning.

En kärnpunkt i flertalet definitioner av hendiadyoin är alltså uppfattningen av syntaktisk samordning förenad med semantisk underordning, med tillämpning på två synonyma eller åtminstone till betydelsen nära besläktade begrepp. I vissa fall kan de två orden vara antonymer (*liv och död*) men trots det tolkas som ett "repetitivt ordpar", som delar av en helhet (Koskeniemi 1968 s. 11 och 92). Huvudsaken är att vissa semantiska relationer mellan de samordnade orden måste föreligga, innan man kan betrakta dem som en fraseologisk enhet, ett ordpar (a.a. s. 90). Koskeniemi påpekar också att de båda elementen i dessa ordpar inte behöver stå i varandras omedelbara närhet, i synnerhet om de inte är synonyma (a.a. s. 87). Typen förekommer också hos Budde, men jag har inte tagit upp den i denna studie.

¹³ Ett exempel på epexeges finns i *Prologus: At discipulus som ær deghnen*; relativsatsen är en tillagd förklaring.

Jag använder termen hendiadyoin i dess klassiska innebörd. Resten av fallen klassificeras som (synonyma) dubblingar. Som sådana räknas de fall där inget nytt innehåll eller någon för nutida läsare tydlig ny nyans läggs till.

När jag jämför Buddes översättning med källtexten, tar jag upp bara de fall där ursprungstexten har ett ord, som Budde återger med två eller flera ord.¹⁴ Några få fall av dubbling förekommer både i förlagan och i översättningen. Det visade sig under excerperingen att dubblingar var ovanliga i den latinska texten, medan de var frekventa i Buddes text. I vissa fall innebär Buddes översättning ett kategoribyte (t.ex. ett verb i latinet blir substantiv i svenskan, ett adjektiv ett substantiv i svenskan), där dock den semantiska ekvivalensen bibehålls. En speciell typ av upprepning som också tas upp är fall som *haam eller forma*, där översättaren låter det latinska ordet kvarstå och lägger till ett svenskt ord. Det svenska ordet kan eventuellt ses som glossa eller förklaring, i synnerhet om konjunktionen i kombinationen är *eller*.

Konjunktionen i dubblingar kan alltså vara *ok* och *eller*, det senare också i fall där det inte är fråga om hendiadyoin utan om det jag kallar synonym dubbling. Då kan man tolka *eller* som 'eller med andra ord'.¹⁵ *ok* är mest frekvent hos Budde. Koskeniemi ställer frågan, vilken funktion konnektiven (i medelengelskan *and* och *oðer*) egentligen har i ordpar, eftersom redan *and* har olika funktioner och betydelser, och den ursprungliga betydelseskilnaden mellan *and* och *oðer* kan suddas ut i ordpar (a.a. s. 77 ff). Samma mångtydighet kommer till synes också i Buddes dubblingar.

6 Genomgång av exempelaterialet

I det följande ska jag genomgå en del exempel som är grupperade efter ordklass och typ av upprepning:

1. hendiadyoin
2. (synonyma) dubblingar
3. speciella fall där latinet finns kvar, antingen som enstaka ord eller längre citat.

¹⁴ Jag har försökt tillämpa Wollins kategori 'versionskomplex' (1981 s. 25 ff) i avgränsningen av textavsnitten så att den fornsvenska och den latinska texten motsvarar varandra så exakt som möjligt.

¹⁵ Det tillagda ordet kan kanske också tolkas som glossa.

Av ord använda som hendiadyoin eller som "vanliga" dubbleringar är substantiv de avgjort mest frekventa (ca 240 fall). Därefter kommer verb (ca 120 fall), sedan adjektiv (ca 40), sist några få exempel på dubblade adverb. Fåtaliga är också de fall där redan det latinska uttrycket utgörs av ett hendiadyoin eller en synonym dubbling. Vissa centrala termer och deras dubblade motsvarigheter redovisas i form av en separat lista.

6.1 Substantiv

Av ett trettiotal substantiviska dubbleringar som exemplifieras nedan har jag tyckt mig kunna uppföra tredjedelen under rubriken "hendiadyoin".

6.1.1 Hendiadyoin

Luc 19:17–19 Ok swa thy at thøm som varo i dædzsens ok vilhetenne mørkre matthe han aterledha til san-nyndenne <i>lyws ok kundscapp</i> .	Eluc 1123 ut eos qui in nocte erant erroris, ad <i>lucem</i> perduceret veritatis.
---	--

I det latinska exemplet är det frågan om en metafor, som Budde gör begripligare genom att tillägga *kundscapp*, som kan klassificeras som ett explikativt tillägg. *kundscapp* är ett lågtyskt lån (*kuntschap*), som har fått andraplacing i frasen. Placeringen kan också bero på ordlängden: det längre ordet verkar oftast komma sist i dubbleringar. Jöns Buddes vändning kan tolkas som ett hendiadyoin: utgångsbetydelsen är 'ljusbringande kunskap, kunskapens ljus'.

Luc 26:16 syna thiennerenna <i>pynor ok obrygdilse lidher</i> han ok tholl j sik	Eluc 1128 In membris etiam suis quotidie <i>patitur</i>
--	---

I ovanstående exempel ingår ett hendiadyoin, *pynor ok obrygdilse*¹⁶ ('för-olämpande, förnedrande lidanden'), som tillsammans med det dubblade verbuttrycket *lidher ok tholl* återger och förstärker betydelsen hos verbet *patitur*.

I exemplet nedan förstärker *smæleken* motsvarigheten till *injuria*, och kombinationen får betydelsen 'skamlig oförrätt':

16 Se Söderwall *upbrygdilse* samt *pina* hos Thors (1957 s. 459 ff). *pina* kan som kyrklig term också uppfattas som 'straff'.

Luc 17:38–39 hulkom <i>orættan ok smæleken</i> var giorder	Eluc 1123 cui specialiter <i>injuria</i> acta fuerat
Luc 28:6–7 Hwat <i>æræ ok løn æru</i> the verdoqe som thet helga sacramentet vørdeliga hanthera	Eluc 1129 Quam <i>mercedem</i> habebunt qui hoc digne tractant?

Kombinationen *æræ ok løn* kan tolkas som hendiadyoin: 'ärofull lön, belöning'. Tillägget *æræ* gör uttrycket entydigt. Enligt Thors (1957 s. 536) betyder *lön* både straff för onda handlingar och belöning för goda. I kristet latin förekommer *remuneratio*, *retributio* och *merces* i motsvarande betydelse. I fornsvenska används också *atirlön*¹⁷ i samma bemärkelse, såsom i följande exempel, som motsvarighet till *meritum*:

Luc 11:41 Thøm ¹⁸ till større <i>æræ ok aterløn</i>	Eluc 1118 Propter majus <i>meritum</i> .
Luc 15:30 thy at han sielffuiliendes gjorde sik vanmactogan til sins herres <i>bodh ok erfuodh</i>	Eluc 1121 quia se ad <i>injunctum opus</i> impotem fecit

Buddes översättning *bodh*¹⁹ ok *erfuodh* (Söderwall 1884–1918: *arvope* 'arbete, möda') är ett hendiadyoin: 'det ålagda, av Gud påbjudna arbetet'. Det är också fråga om kategoribyte: participet *injunctum* översätts med ett substantiv. Adjektivet *impotem* (< *impos*) finns i Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20 (Neuman 1918–42), men inte t.ex. i Georges 1951.

Kombinationen förekommer också som motsvarighet till ett attributlöst *opus*:

Luc 15:32 lydhnonne <i>bodh ok erfuodh</i>	Eluc 1121 <i>opus</i> obedientiæ
Luc 46:21 j <i>flisan ok læghe</i>	Eluc 1150 <i>risu</i>

17 Thors (1957 s. 537) anser att *atirlön* är en tautologisk sammansättning, eftersom lön innebär ett återgäldande, medan i förlagens ord, latinets sammansättning *retributio*, re- innebär något nytt i förhållande till grundordet.

18 *thøm* avser Adam och Eva.

19 Enligt Thors (1957 s. 374) har *bodh* följande betydelser: erbjudande; budskap; befallning, bud (Guds befallning, *mandatum Dei*).

Översättningen bildar ett hendiadyoin 'hånande skratt, hånskratt, flin'. *flisan* hör till de s.k. Buddeorden (Noreen 1944 s. 21).

Luc 24:12–15 at han oss... Vilde opresa medh sancte trinitatis <i>staduga</i> <i>tro ok hennes vedhergongo</i>	Eluc 1127 et ut nos ... per <i>fidem</i> san- ctæ Trinitatis resurgamus
--	--

Översättningen är en utvidgning (*stadug*) och ett hendiadyoin, då *tro* och *hennes vedhergongo* kan tolkas som 'den tro som man bekänner, trosbekännelse'.²⁰

Luc 53:10–11 Ok helge män ok quinnor hulkom the nagra <i>gonst kerlek</i> ok <i>thienist</i> beviiste her i verldena	Eluc 1158 alii <i>sancti</i> , in quorum <i>ho-</i> <i>nore</i> aliquid egerunt in hac vita
--	--

Översättningen förstärks genom *gonst* 'välvilja' och *kerlek*; *thiänist* 'hjälp, värnadsbetygelse' kommer närmast betydelsen hos *honor*. Helheten kan tolkas som 'kärleksfull, välvillig hjälp'. Här är det frågan om ett hendiatrioin. Jöns Budde har också tillagt *quinnor* som betydelsemäsigt ingår i den maskulina pluralisformen *sancti*. Thors påpekar (1949 s. 349) att det vanligaste uttrycket i äldre texter för det substantiverade *sancti* är *helighe män* och ger flera exempel ur *Lucidarius* (a.a. s. 350).

I följande exempel har vi ett klassiskt hendiadyoin i latinet, som Budde översätter med ett genitivuttryck, inte med en samordning, och utvidgar och förstärker det med *rædhligom blæste*:

Luc 63:1 medh <i>ludhronne røest</i> ok <i>rædhligom blæste</i>	Eluc 1165 <i>tuba et voce</i>
--	-------------------------------

6.1.2 Övriga substantiviska dubbleringar

Luc 25:30–31 at kirken ...effter the <i>pyno ok drøfuelse</i> hon lidande ær vnder Antichristo	Eluc 1128 quod Ecclesia ...post <i>pas-</i> <i>sionem</i> quam sub Antichristo erit <i>passura</i>
--	--

Passio är här dubblerat; översättningen av *erit passura* (*lidande ær*) följer latinskt mönster.

²⁰ Se Thors 1957 s. 215 ff.

Luc 44:1 the æru som brinnande lyws som lysæ andra ok bortsmel- tende <i>vaxeno, eller talghenom</i> vanskas j sik sielfuæ	Eluc 1148 sunt ardens candela, quæ aliis lucet et sibimet <i>cera liquescente</i> deficit
---	---

Här jämförs de, som predikar väl men lever illa, med ett brinnande ljus, som lyser men förstörs när det brinner ut. Tillägget *talghenom* gör innebörden entydig, då *vax* har ett bredare betydelseområde än *talgh*; man kan tala om synonym dubblering. Budde behåller latinets konstruktion med ablativus absolutus.²¹

Luc 25:8 Helge ewangelia æru saman scrifne medh størstæ <i>makt</i> ok <i>aath vactan</i>	Eluc 1127 Evangelia cum summa <i>auctoritate</i> sunt edita;
---	---

makt 'myndighet, kraft' ensamt kunde ha räckt som motsvarighet till *auctoritate*, men dubbleringen genom tillägget *aath vactan* 'uppmärksamhet' mjukar upp det myndiga uttrycket. *atvaktan* är ett Budde-ord (Noreen 1944 s. 14).

Luc 15:32–33 Ok thy nidherfull j æuerdeliga dødzens <i>gropp</i> eller <i>kwlo</i>	Eluc 1121 <i>foveam</i> mortis incidit
---	--

Både *gropp* (*grop*) 'grop, grav' och *kwlo* (*kula*) 'jordkula, håla' är lån från medellågtyskan och finns i svenskan i dag; den synonyma dubbleringen och tillägg av adjektiv framhäver dödens grymhet.

Luc 66:19 sigh mik hulka <i>lichama</i> eller <i>croppa</i> faa tha helge men	Eluc 1168 dic, qualia <i>corpora</i> habe- bunt <i>sancti</i>
--	--

lichama förekommer i fsv. i olika former *likamber*, *likam*, *likame*, *likamen* och är ett gammalt nordiskt ord, *kropper* ett lån från medellågtyskan, alltså av nyare datum. Textstället gäller yttersta domen och uppståndelsen. Både *lichamen* och *cropp* kan betyda såväl levande som död kropp.

Luc 18:40 aff syndeligo <i>kæthi</i> ok <i>emphne</i>	Eluc 1123 de <i>massa peccatrice</i>
--	--------------------------------------

²¹ Buridant (2003) skriver om konstruktionen och dess expansion i medeltida franska översättningar och citerar J. Müller-Lance: *Absolute Konstruktionen vom Aitlatein bis zum Neufranzösischen*. Tübingen 1994.

Budde konkretiserar den latinska texten genom dubblering: *massa* kan vara en klump av vad som helst, *ämne* är enligt Söderwall 1884–1918 'det hvaraf något kan göras el. blifva, materia'. Budde gör genom tillägget *køthi* klart att det är fråga om mänsklig materia som kan kombineras med adjektivet *syndeligo*.

Luc 28:12–13 som thet ovørdeliga ok ouerdoqe handthera mothe thes helga kirkenne ok helga fædrenne <i>stadga ok stichtan</i>	Eluc 1129 qui hoc indigne et contra canonum <i>statuta</i> agunt
---	---

Översättningen med sina dubbleringar påminner mera om glossering: den tekniska termen *canon* konkretiseras, *statuta* återges med två nära besläktade ord, av vilka det första (*stadga*) har betydelsen 'gällande ordning, lag' och det andra (*stiktan*) betydelsen 'anordning, bestämmelse'. Följande fall är ett exempel på regeln att det längre ordet i en dubblering kommer sist; rytmiska skäl och allitteration (*rooff* – *raan*) kan också spela en roll vid val av uttryck:

Luc 44:20 aff <i>rooff</i> ok <i>falskhet</i> lifwa the Aff <i>raan</i> ok <i>vranghet</i> klædhe the sik	Eluc 1148 de <i>præda</i> enim vivunt, de <i>rapina</i> se vestiunt
Luc 2:41 allars guddomsens een <i>sambindilse</i> eller <i>samfoghæn</i>	Eluc 1111 <i>vinculum</i> totius Divinitatis

Orden på *sam-* är typiska Buddeord (Noreen 1944 s. 41); jämför översättningen av *condiscipulis* i prologen (*sambrødhrom*). Ordet *samfoghæn* finns inte i Söderwall 1884–1918, men supplementet (Söderwall et al. 1953) nämner ordet i formen *samfoghian*.

Luc 66:13 Opfylles hon a nytt maall medh alla handa ærligasta <i>blomster</i> ok <i>blomor</i> ok swa æuerdeliga star medh ofalnande vænlek	Eluc 1168 (terra) odoriferis <i>floribus</i> , liliis, rosis, violis immarcessibiliter erit perpetuo decorate
--	---

Synonym dubblering utförs i stället för en mera målande översättning; passusen handlar om den nya jorden och dess härlighet; jorden som mottagit helgonblod täcks av de vackraste blomster, som inte specificeras i Buddes text.

I vissa fall återger Budde latinets ettordsuttryck med en rad nära besläktade synonymer, såsom i följande exempel:

Luc 53:37–38 Til croppana otalliga <i>pynor</i> hwgh slagh flængior gizlan ok <i>hambran</i> Til sielena <i>stygget fasan red-</i> <i>doge skam ok blyghet</i>	Eluc 1159 varii <i>dolores</i> corporis; et verbera animi, ut <i>timor</i> et <i>verecundia</i>
---	--

Passusen handlar om de två nivåerna i helvetet: den övre, som är den nedersta delen av världen, och den nedre, som är *locus spiritualis*. Den förra är avsedd för kroppslig pina, den andra för andlig. Latinets *dolores* återges först med det övergripande uttrycket *pynor* som följs av ett tillägg: fem preciserande nära besläktade beskrivningar av pinorna (*hwgh slagh flængior gizlan ok hambran*). Den andliga pinan representeras av *timor* som återges med tre synonymer (*stygget fasan reddoge* ('rädsla')) och *verecundia*, översatt med *skam ok blyghet*; det sistnämnda lägger till en betydelse hos *verecundia* som *skam* inte har, nämligen 'blygsel'.

Buddes dubbleringar inbegriper ofta kategoribyten som i följande exempel:

Luc 5:34–35 Ney Vthan medh thøm ordomen kungørs oss theres <i>verdog-</i> <i>het</i> ok naturligin <i>høghlighet</i> at the kallas lyws	Eluc 1113 Non; sed per hæc verba illorum <i>sublimis</i> natura nobis insi- nuatur ²² , dum lux vocantur.
--	--

verdoghet och *høghlighet* är synonymer som här ersätter adjektivet *sublimis*; översättningen *naturligin høghlighet* innebär ytterligare ett kategori-byte: *natura* > *naturligin*.

Luc 10:37 Skopp ok gudh flughur loppor løss ok annor tolken tingh som æru mannenom til <i>skadha</i> ok <i>jngo gaghne</i>	Eluc 1117 Cur creavit Deus muscas et <i>culices</i> , et alia quæ sunt homini <i>nociva</i>
---	---

Adjektivet *nociva* är här ersatt med två antitetiska substantiv; *culices* (*culex*'mygg') återges här fritt med *loppor løss*.²³

Kategoribyten där ett latinskt verb ersätts med ett verb och tillagda substantiv förekommer också:

²² Migne har felaktigt *insinuator*; Lefèvre *insinuator* (1954: 366).

²³ *culex* återges i *Glossarium: mygh, harkranke*.

Luc 26:21–22 Swa som croppen til- føges hoffdeno ok aff thy hafuer alla makt ok styrsle	Eluc 1128 Ut corpus capiti inhæret, et ab eo regitur
Luc 35:27 Huat ey hafua ondhe her alla frøgdh ok glædhj j kræsligom gæstæbudhum	Eluc 1138 Nonne mali hic convivii deliciantur

Verbet *deliciantur* blir *hafua frøgdh ok glædhi*; *convivium* får ett attribut. Det substantiverade adjektivet *mali* översätts här likaså substantiverat med *ondhe*.

Luc 45:5 The <i>quidha viisor ok cantile- nar</i> effter mandrapp	Eluc 1148 cum homines occiderint, <i>cantant</i>
---	---

visor ok cantilenar utgör en synonym dubblering. Bisatsen är översatt med ett verbalsubstantiv i en prepositionsfras.

Luc 61:13 Somliga <i>byggiz sik sloth ok palacia</i>	Eluc 1164 quidam <i>ædificabunt</i>
--	-------------------------------------

Det latinska verbets inre objekt är konkretiserat med exempel som utgörs av en synonym dubblering.

Exempel på översättningar av uttryck med presensparticip i latinet:

Luc 61:11–12 ok swa brukande alla handha værk ok konster	Eluc 1164 ita <i>operantes</i>
---	--------------------------------

Betydelsen hos *operantes* återges med participet *brukande* och det dubblerade tillägget utgör det i svenskan nödvändiga objektet.

Luc 54:34–35 Theres <i>roopp ok skrian</i> , vsla sielenne <i>thwt ok vengan</i> , ok oændeligin haadh ok forkastilse siin j mellan hwar til androm	Eluc 1160 et miserabilis <i>clamor flen- tium et insultantium</i>
--	---

Det är fråga om helvetets pinor som Budde också i andra texter beskriver med inlevelse. Han löser upp den kompakta latinska satsen och återger innehållet strukturellt sett fritt men innehållsmässigt noggrant,

konkretare än källtexten. Motsvarigheten till *miserabilis (vsla)* får ett nytt huvudord (*sielenne*), *clamor* återges *roopp ok skrian*, participet *flentium* ('de gråtandes') blir *thwt ok vengan* och *insultantium* ingår i passusen efter *ok*.

Luc 65:17–18 Thet ær at han aff lagdo <i>trælens</i> eller <i>thiænærens haam</i> eller <i>forma</i>	Eluc 1168 Hoc est remota <i>servili</i> <i>forma</i>
--	---

Latinets ablativus absolutus är översatt med en bisats; adjektivet *servili* återges genom två till betydelsen nära besläktade substantiv (*trælens* eller *thiænærens*). I dubbleringen *haam eller forma* kan *forma* tolkas antingen som latin eller svenska; ordet får svensk böjning redan i Heliga Birgittas uppenbarelser (Söderwall 1884–1918: *forma*).

6.1.3. Några ofta förekommande begrepp och deras motsvarigheter

Några ord för ljus, form, bild och försyn är centrala i Jöns Buddes vokabulär.

lux – Budde: *lyus (lyws), sken*

Budde använder ordet *ljus* både i dess huvudbetydelse, motsvarande latinets *lux*, som återkommer många gånger i texten, och som ett förklarande tillägg, då gärna med andraplacering i dubbleringen, såsom följande exempel visar:

Luc 31:36–37 Swa som blindheten ær ther som ey ær <i>synen eller lyuset</i> Ok mørkret ther som ey ær <i>lyuset</i> eller <i>clarheten</i>	Eluc 1134 sicut <i>cæcitas</i> , ubi non est <i>visus</i> ; et <i>tenebræ</i> , ubi non est <i>lux</i>
Luc 9:7] thy at the æru <i>eeth skynande</i> <i>lyws eller skeen</i> ok andelige	Eluc 1116 In eo quod sunt <i>lux</i> , quod sunt <i>incorporei</i>

the avser änglar, och passusen är en del av svaret på frågan *Huat formam eller varilse hafua englane*: de liknar Gud i vissa avseenden, och om Gud visar sig för människor beskrivs han som ett starkt ljus. Tillägget *skynande* i dubbleringen förstärker uttrycket.

forma – Budde: *forma*, *liknelse*, *scapilse*, *varilse*, *staat*

Luc 49:6 j mandz <i>forma</i> eller <i>liknelse</i>	Eluc 1150 in <i>forma</i> hominis
Luc 61:30 j huat alder eller i huat <i>formo</i> eller <i>scapilse</i>	Eluc 1164 Qua <i>ætate</i> , vel <i>mensura</i> ?
Luc 61:31–32 j then <i>formo</i> ok <i>staat</i> som the vare xxx aara gamble eller vardet hafde som tilforene dødde	Eluc 1164 Qua erant, si essent triginta annorum; vel futuri essent, nisi ante morerentur.

Qua i det tredje exemplet ovan är relativpronomen, korrelerat är underförstått (*ætate et mensura*, [q]ua...).

Luc 9:1 Huat <i>formam</i> eller <i>varilse</i> hafua englane	Eluc 1116 Qualem <i>formam</i> habent angeli?
Luc 53:19 j huat <i>forma</i> eller <i>scapilse</i>	Eluc 1159 Quali <i>forma</i>

Budde böjer *forma* (*form*) både enligt latinskt och svenskt mönster. Enligt Söderwall 1884–1918 betyder *forma* bl.a. 'gestalt', och det är närmast den betydelsen som Budde försöker få fram.

imago – Budde: *bylæte*, *lijknelse*, *vederliknelse*

Luc 20:43–21:1–2 Vathnet ...beviser j sik mandzens <i>bylæte</i> eller <i>lijknelse</i>	Eluc 1124 Aqua... <i>imaginem</i> reddit
Luc 21:4–5 ok atergifuer gudz <i>bylæte</i> eller <i>vederliknelse</i>	Eluc 1125 <i>imaginem</i> Dei... restituit

vederliknelse är enligt Noreen (1944 s. 29 f.) ett Buddeord och har delvis samma betydelsenysanser som *liknelse*, vilket dock täcker ett vidare betydelsefält.

prædestinatio – Budde: *foresyn*, *beskæran*

Luc 3:37 j hans ævigha <i>foresyn</i> ok <i>beskæran</i>	Eluc 1112 in Dei <i>prædestinatione</i>
Luc 37:33 Quid est <i>predestinatio</i> Huat ær gudz <i>foresyn</i> eller <i>beskæran</i>	Eluc 1140 Quid est <i>prædestinatio</i> Dei?

prædestinatio är ett centralt begrepp i den katolska läran och Budde använder ett dubblerat uttryck: *foresyn* som i betydelsen *prædestinatio* är en latinism (Thors 1957 s. 517). Den religiösa betydelsen hos *foresyn* är enligt Thors 'Guds förutseende, allvetenhet' (*providentia*, *præscientia*) och 'Guds förmåga att förutbestämma händelsernas gång' (*dispensatio*, *prædestinatio*, *providentia*). Budde lägger till detta nordiska ord (fvn. *forsjd*) det lågtyska lånordet *beskæran*, eventuellt som förklaring. Enligt Thors används *beskæra* oftast som kristen term med betydelsen 'förutbestämmelse' (a.a. s. 520).

Observera användningen av *och* och *eller* i de identiska uttrycken, vilket visar att *eller* inte brukas i sin egentliga betydelse.

6.1.4 Dubblering i både latin och svenska

Det händer, om också mindre frekvent, att Budde övertar en dubblering från förlagan:

Luc 2: 12 een <i>keelda</i> ok <i>ophoff</i>	Eluc 1111 <i>fons</i> et <i>origo</i>
Luc 6:10 j alla æro ok <i>vænleek</i>	Eluc 1114 <i>gloria</i> & <i>decore</i>
Luc 36:5–6 <i>frægðh</i> ok <i>glædhi</i>	Eluc 1138 <i>gaudium</i> et <i>lætitiām</i>
Luc 36:7 <i>sorgh</i> ok <i>graather</i>	Eluc 1138 <i>dolor</i> et <i>gemitus</i>
Luc 62:12 <i>lyyte</i> eller <i>vanskapan</i>	Eluc 1165 <i>deformitas</i> et <i>infirmitas</i>
Luc 62:24 vthan alla <i>vanscapan</i> eller <i>lyyte</i>	Eluc 1165 cui nihil <i>indecens</i> vel <i>deforme</i> adhæreat

6.2 Verb

Vid verb verkar inga hendiadyoin förekomma, utan de flesta fallen är synonyma eller nästan synonyma dubbleringar:

Luc 22:27 <i>aterlæsæ</i> och <i>frelsæ</i>	Eluc 1125 <i>salvaret</i>
Luc 25:36 huruledis <i>bidher</i> han ok <i>blitkar</i> fore oss fadren	Eluc 1128 Qualiter pro nobis <i>interpellat</i> Patrem?

interpellare betyder här 'vända sig till Gud med enträgna böner, blidka, beveka', och dubbleringen här återger alla dessa nyanser.

Luc 26:24 Aff hulkom alle ræthvise
hwar j syn ordine styres ok regeras
swa som alla lyma aff höfdeno

Eluc 1128 a quo omnes justi in suo
ordine, ut membra a capite guber-
nantur

gubernantur översätts med två verb, det första av nordiskt ursprung, det andra av latinskt och medellågtyskt (*regēren*, Söderwall 1884–1918). Ordföljden är den väntade, det inhemska och kortare ordet kommer först.

Luc 27:15–16 brødhet græddæs ok
thorkas medh eldenom

Eluc 1129 panis igne coquitur

coquo betyder både 'grädda' och 'torka', och genom dubblering får Budde fram båda betydelseerna.

Luc 28:9 thy at the thet vørdeliga
hanna ok handhtera

Eluc 1129 quia hoc cum veneratione
tractant

Det gäller det heliga sakramentet, nattvarden. *hanna* är enligt Söderwall 1884–1918 ett dialektord, medan *hantera* kommer från medellågtyskan (*hanteren*), och betydelsen har i båda språken utvecklats under inflytelse av *hand* (Söderwall 1884–1918). Grundbetydelsen hos båda verben är 'röra med händerna, vidröra'. Här kan *handhtera* ha tillagts som en förklaring, ett mer bekant uttryck.

Luc 44:26–27 For thy maxan alt thet
the hafua ok handtera...

Eluc 1148 omne pene quod habent

Passusen gäller olika yrkesgruppers *helsonne hopp*, möjligheter till frälsning, och i exemplet är det fråga om köpmän som sägs få allt de äger genom svek och mened (JBb s. 44: 26–27).

Luc 45:5–6 dansza ok skrikka effter
giorda hoordoma

Eluc 1148 cum adulteraverint,
exsultant

Här är bisatsen översatt med en satsmotsvarighet; *dansza ok skrikka* är en tolkning av *exsultare*, båda verben betyder 'dansa' och *skrikka* också 'hoppa' (Noreen 1944 s. 42). I Latinskt-svenskt glossarium efter Cod.

Ups. C 20 (Neuman 1918–42) återges *exulto* med *idkelika vt springa, frög-
das*.

Luc 53:12 the lyma ok liisa

Eluc 1159 aliquod solamen eis im-
pendunt

the avser änglar och de helgon som de pinade själarna har ärat och hjälpt när de ännu levde. Verbpåret är ett exempel på allitteration.

Luc 3:15–16 flyar ok bestyrer

Eluc 1111 moderatur

Båda verben är av lågtyskt ursprung (*vlien, vligen och besturen*), men *flya* uppenbarligen mer frekvent och av äldre datum.

Luc 17:8 at han matthe engloin
tilfoghæs ok vedherlikas

Eluc 1122 ut æqualis angelis esset

Adjektivet *æqualis* har översatts med två predikatsverb i passiv.

Luc 3:26–28 Ok thy kallas han på
Greczkt maal Theos jdest videns At
han all tingh seer ok veeth j sænder

Eluc 1112 unde Græce Theos, id est
omnia videns, dicitur

Participet *videns*, som är en glossa på latin som förklaring till det grekiska ordet, har översatts med en bisats och en dubblering.

Luc 3:42–43 At the sculde vardha ok
til vara hulkom han matthe skiffia ok
bythæ syna nadher

Eluc 1112 ut essent quibus gratiam
suam impertiret

Här finns en synonym dubblering (*skiffia ok bythæ*). Konjunktivformen *essent* översätts med två nästan synonyma verb (*sculde vardha* och *til vara*).

6.3 Particip

Luc 4:3 *ipse dixit et facta sunt* Han sagde Fiat Varde ok ginstan vare gør all tho tingh som *gørende* vare eller *scapande*

Eluc 1112 *Ipse dixit et facta sunt omnia* (Psal. xxxii,9).

Svensk text med bibelcitater på latin i början och i mitten; *omnia* har utvidgats till ett uttryck med två gerundiviskt använda presensparticip.²⁴

Luc 69:25–26 Swa som hyne [*dvs.* helge gudz verner] æru begafuadhe medh vnderliga snarhet til theres li-came swa twert a mooth æru thesse [*dvs.* thesse vsle] *tyngde* ok *nidhertrykte* medh syndennæ tunghet

Eluc 1175 *Sicut isti summa agilitate sunt alleviati, ita illi summa pigritia prægravati.*

prægravati är översatt med två particip (*tyngde* ok *nidhertrykte*); tyngden uttrycks dubbelt både med verb och med uttrycket *medh syndennæ tunghet* som motsvarar latinets *summa pigritia*, vilket egentligen betyder 'med största tröghet'.

6.4 Adjektiv

Adjektiv dubbleras mestadels med synonyma eller nästan synonyma uttryck, men ett hendiadyoin finns också i följande exempel, där de samordnade adjektiven kan tolkas som 'hett brinnande':

Luc 2:2 *eeth heeth ok brinnande* varilse

Eluc 1110 *igneæ substantia.*

Luc 13:21 *Thy at ormen ær jlkloker hall eller sletter*

Eluc 1119 *Quia serpens tortuosus est et lubricosus*

²⁴ Se Ahlberg 1942.

hall och *sletter* är här nästan synonyma, *slätter* har också många andra betydelser än 'slät'.

Luc 9:23 *Hans hufudh ær trinth eller sihwalfft* som een cirkel

Eluc 1116 *Caput ejus est rotundum, in coelestis sphaeræ modum*

Sihvalver (isl *sívalr*) 'rund, klotlik', *trinder* 'rund, cirkelformig' (< mlt *trint*); det längre ordet placeras sist.

Luc 10:13–14 *j thy beuisandes hans naturam vara øman ok klenan*

Eluc 1117 *Per hæc verba innuitur nobis ejus fragilis natura*

Dubblering och kategoribyte: ett attribut (*fragilis*) har blivit två objekts-predikativ (*øman* ok *kleenan*) i en ackusativ + infinitiv-konstruktion med *natura* böjt enligt latinets regler.

Luc 18:4–6 *Fyerde sin aff ensamma quinnona hulken fordell Christo var all enom bequæmeligin Ok høfueligin* At swa som døden jngick j verldena om quinnona euam æn varande rena jumfru...

Eluc 1122–1123 *quarto modo, de sola femina, quod privilegium Christo soli reservatum est: ut sicut mors per feminam virginem intravit in mundum...*

Gud skapar människor på fyra sätt: av jord, som Adam, av mannen, som Eva, av man och kvinna (som *alment dagliga folk fødhes til verldena* Luc 18:3) och enbart av kvinna, vilket var ett privilegium (*fordell* < mlt *vordel*) reserverat för Kristus. *Reservatum* översätts med två adjektiv (*bequæmeligin* och *høfueligin*, mlt *bequemelik* och *hovelik*) som båda betyder 'lämplig', 'passande', 'tillbörlig'; *per feminam virginem* motsvaras i Buddes text av en latiniserande konstruktion med *varande* och med tillägget *euam*, namnet på jungfrun i fråga med latinsk böjning.

Luc 53:45 *tolkom falskom ok swikligom jerteknom*

Eluc 1163 *in omnibus signis et prodigiis mendacibus*

Här är adjektiven dubblade i svenskan, men bara ett substantiv ersätter latinets *signis et prodigiis*.

6.5 Prepositioner och adverb

Prepositioner

Luc 4:18 som æru *nidher eller vndher*   Eluc 1112 quæ sunt *infra* elementa
thennæ elementen

Adverb

Luc 2:32 *mere ok først,*   Eluc 1111 *principaliter*

Luc 28:2 Tagha alla *eens ok lika myg-*
hit,   Eluc 1129 ita omnes *æqualiter* su-
munt

Luc 28:11 *ovørdeliga ok ouerdoge,*   Eluc 1129 *indigne*

6.6 Dubblerade adverb i både latin och svenska

Luc 4:13 *j sænder ok saman,*   Eluc 1112 *simul et semel*

Luc 2:39 *eenskyldeliga ok jemlikliga,*   Eluc 1111 *simul et æqualiter*

7 Sammanfattning

Medeltida översättare var viktiga i ett samhälle, där få var läskunniga och ännu färre var latinkunniga. Översättarna var förmedlare mellan textförfattaren och mottagaren, de var medförfattare, som genom föreläsningar, tillägg, utslutningar, glossering, egna kommentarer och ofta också genom att ange sitt namn gjorde sig synliga. Till dem hör också Jöns Budde. Att medeltida översättare kunde helt legitimt se sig själva som medförfattare blir förstäligt för en modern läsare, när man beaktar inställningen till texter över huvud taget, innan boktryckarkonsten förändrade attityderna.

De medeltida europeiska översättarna var också viktiga förnyare av folkspråken. De spelade en roll i utvecklingen av språkens grammatik,²⁵ men framför allt skapade de ett register på folkspråk som lexikaliskt, stilistiskt och syntaktiskt motsvarade de lärda språk, det ut-

²⁵ Se Buridant 2003.

vecklade och normerade latinet. I denna strävan efter ett språk med möjlighet att uttrycka nya och abstrakta begrepp tog man till olika metoder: lån, nyskapade ord, ofta kalkerade på latinet, parafraaser och dubbleringar (Delisle 1993 s. 218, Wollin 2001b s. 127 f. och 138 ff.). Det exakta uttrycket eftersträvades, men exakt ekvivalens²⁶ skulle ha förutsatt en likvärdighet i uttrycksförmåga mellan latin och folkspråken som inte existerade under medeltiden (Pym 2004 s. 3). Om översättaren inte kunde finna en tillfredsställande motsvarighet, kunde han först återge uttrycket i fråga på källspråket och sedan ge ett förslag till översättning (Delisle 1993 s. 221). Detta gjorde Jöns Budde också, redan i sin inledning till *Lucidarius*. Olika typer av texter hade olika värde: det fanns heliga, auktoritativa texter som inte kunde behandlas på samma sätt som annan prosa. Genren spelade en central roll, såsom Wollin påpekar (2001 s. 128): formellt bindande dokument ställde strängare krav på den språkliga formen och på textmatrisen.²⁷

Jöns Budde var en av dessa europeiska textförmedlare som kämpade med samma slags språkliga problem som andra översättare till folkspråk, med en viss tidsskillnad. Översättningsverksamheten i större skala hade kommit i gång tidigare i många andra europeiska länder än i Sverige, vilket t.ex. listan över *Elucidarium*-översättningarna visar, men till och med hans franska medbröder från tiden ett par århundraden tillbaka hade svårigheter såväl med teoretiska begrepp som med latinets syntax, t.ex. med participkonstruktioner och nominaliseringar av adjektiv. När det gällde den vitt spridda *Elucidarium*-texten måste både klosterfolk som kunde läsa men inte behärskade latin och andra läskunniga men inte teologiskt utbildade människor beaktas.

Detta ställde nya krav på den stil och den vokabulär som kunde användas. Översättarna hade dessutom att åstadkomma en text som var förstälig också för en publik som bara hörde den. Med andra ord: texten skulle innehålla tillräckligt med redundans för att ge åhöraren tid att uppfatta innehållet.

På Jöns Buddes tid var det inte längre bara bröderna som kunde läsa. Det fanns både latin- och läs- och skrivkunniga nunnor vid klostret.²⁸ Så har t.ex. Jonas Carlquist (2006a s. 14) påpekat att det förekom en allmän folkspråklig läskompetens i systrakonventet i Vadstena, och detsamma gällde med stor sannolikhet även Nådendalsklostret. Vissa tillägg i *Lucidarius* tyder på att Budde tagit hänsyn till denna kategori av läsare också.

²⁶ En term som diskuteras och ifrågasätts bland översättningsforskarna (se t.ex. Pym 2004).

²⁷ Se Wollin 2001b s. 126.

²⁸ Se Johansson 2007.

Den bild av översättaren Jöns Budde som vuxit fram genom Wollins analys av Mechtildtexten – där Budde bl.a. framträder som en flitig användare av synonymdubbling (Wollin 1983 s. 147) – bekräftas av mina iakttagelser. Detta gäller också det höga frekvenstalet vad gäller "kontextbetingade additioner och strykningar" (Wollin 1981 s. 113).

Påverkan från lågtyskan kan eventuellt förekomma i fall där ett från lågtyskan lånat ord används som förklaring, men den påverkan var knappast större än vad man kan vänta sig, när man beaktar lågtyskans ställning i Östersjöområdet och i Sverige på 1400-talet. Anmärkningsvärt är också att många s.k. Buddeord, av vilka de flesta verkar vara av lågtyskt ursprung, blev kvar i svenskan.

Jöns Buddes språk har kritiserats för att vara ytterst latinpåverkat, men i ljuset av det material som jag gått igenom är den kritiken inte rättvis. Visserligen använder han för nutidsspråket främmande verbkonstruktioner många gånger, men han är inte ensam om det, och hans uppfinningsrikedom när det gäller att hitta inhemska motsvarigheter till latinska substantiv är anmärkningsvärd. Hans kunskaper i latin och hans känsla för dess betydelsenyanser är aktningvärda. Hans metod att skjuta in ett latinskt ord eller ett längre citat på latin och sedan leverera en svensk motsvarighet var normal i översättning av religiösa texter på hans tid. De latinska inslagen var där mest för att underlätta för de teologiskt skolade att finna textavsnittet i förlagan eller också för att ge pondus åt budskapet.

Syftet med dubblingarna var dels att genom medveten redundans göra budskapet lättare förståeligt för läsaren och åhöraren, dels att finna täckande uttryck för abstrakta ord i latinet och konkretisera dem. Ofta är det dock fråga inte bara om konkretion utan helt enkelt om uttrycksglädje, målande uttryck – visserligen, måhända på sitt sätt betecknande, mest när det gäller att beskriva helvetets fasor.²⁹

Budde hörde, såsom andra Vadstenabröder, till "en intellektuell och bildad komunitet som kom att spela en stor roll för nordisk kultur åtminstone under 1400-talet", såsom Karl G. Johansson skriver (2007 s. 123). Han var en av dem som med sina översättningar gjorde det möjligt för icke latinkunniga svenskar att bekanta sig med centrala europeiska texter med långvarig och vid distribution. *Elucidarium* är ett framstående exempel på dessa texter, och Buddes översättning av den gör det lätt att helt instämma i Lars Wollins omdöme (2001b s. 145): "Jöns Budde är en i viktiga avseenden fullfjädrad modern översättare till svenska."

²⁹ Typiskt är att de längsta utelämnade delarna av *Elucidarium* är kapitlen 16,17 och 18 samt partier av 19 och 20, där Honorius extatiskt beskriver de saligas fröjder i himmelen.

Bibliografi

Editioner

- Bergström, Richard (utg.), 1868–1870: H. Susos Gudelige snilles väckare (*Horologium aeternae sapientiae*). Stockholm. (Samlingar utgivna av Svenska fornscriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 18.)
- Dahlgren, F. A. (utg.), 1875: Skrifter till läsning för klosterfolk. Stockholm. (Samlingar utgivna av Svenska fornscriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 20.)
- Geete, Robert (utg.), 1899: Hel. Mechtilds uppenbarelser. Stockholm. (Samlingar utgivna av Svenska fornscriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 32.)
- (utg.), 1900: Svenska kyrkobruk från medeltiden. Stockholm. (Samlingar utgivna av Svenska fornscriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 33.)
- Hultman, O. F. (utg.), 1895: Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 31.)
- Klemming, G. E. (utg.), 1853–55: Svenska medeltidens bibel-arbeten. Band 2. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornscriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 9:2.)
- Neuman, Erik (utg.), 1918–42: Latinskt-svenskt glossarium. Efter Cod.Ups. C 20. Band 1–2. Uppsala. (Samlingar utgivna av Svenska fornscriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 45.)

Litteratur

- Abukhanfusa, Kerstin & Brunius, Jan, & Benneth, Solbritt (red.), 1993: Helgerånet. Från mässböcker till munkepärlor. Stockholm. Riksarkivet. Stockholms medeltidsmuseum.
- Ahlberg, Märta, 1942: Presensparticipet i fornsvenskan. En syntaktisk studie. Lund.
- Ahlbäck, Olav, 1952: Jöns Buddes språk och landsmannskap. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 40/41. Även: Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 336.)
- 1971: Svenskan i Finland. Stockholm.
- Andersson, Roger, 2006: Översättaren som predikant. Clemens Petri och svenska språket. I: *Dicit Scriptura*. Studier i C-samlingen tillägnade Monica Hedlund. Red. av Sara Risberg. Stockholm. (Runica et Mediaevalia. Scripta minora 14.) S. 149–164.

- Andersson, Sven, 1963: Medeltida farleder genom Ålands och Åbolands skärgård. I: Budkavlen 1961–1962. Åbo. S. 241–255.
- Auctoritate papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410–1526. Ed. by Sara Risberg & Kirsi Salonen & Claes Gejrot. 2008. Stockholm. (Acta Pontificum Suecica 2.)
- Beckman, Natanael, 1917: Studier i outgivna fornsvenska handskrifter. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 44.)
- Bendz, Gerhard, 1967: Ordpar. Stockholm. 2. uppl. (Svenska humanistiska förbundet 74.)
- Beyer de Ryke, Benoît, 2003: Le miroir du monde, un parcours dans l'encyclopédisme médiéval. I: Revue belge de Philologie et d'Histoire 81. S. 1243–1275.
- Bolter, Jay David, 1991: Writing Space. The Computer, Hypertext, and the History of Writing. Fairlawn (New Jersey).
- Buridant, Claude, 2003: Le rôle des traductions médiévales dans l'évolution de la langue française et la constitution de sa grammaire. I: Médiévales 45. S. 67–84.
- Carlquist, Jonas, 1993: Privat läsning av fornsvensk religiös litteratur. En metodisk diskussion med exempel från fornsvenska helgonlegender. I: Studier i svenska språkets historia 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia Uppsala 15–17 oktober 1992. Uppsala. Red. av Lars Wollin. S. [43]–53.
- 1996: De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 81.)
- 2002: Handskriften som historiskt vittne. Fornsvenska samlingshandskrifter – miljö och funktion. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Opuscula 6.)
- 2006a: Abbedissan lånar böcker. Vadstenasystrarnas tillgång till brödernas bibliotek. I: Dicit Scriptura. Studier i C-samlingen tillägnade Monica Hedlund. Red. av Sara Risberg. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 14.) S. 11–31.
- (utg.), 2006b: Wars Herra Pino bok. Vadstenasystrarnas bordsläsningar enligt Cod. Holm. A 3. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 87.)
- 2007: Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skriftbrukskompetens, lärdom och textförståelse. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 89.)
- Codex Holmiensis A 58. Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Dagenais, John, 1994: The Ethics of Reading in Manuscript Culture. Glossing the Libro de Buen Amor. Princeton (New Jersey).

- Delisle, Jean, 1993: Traducteurs médiévaux, traductrices féministes: une même éthique de la traduction? I: TTR (Traduction, terminologie, redaction), Vol. 6, no 1, 1er semestre.
- Ejder, Bertil, 1976: Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 73.)
- Ferm, Olle, 2008: Det visa leendet och det narraktiga gapskrattet. Skrattet och den medeltida kyrkan. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Opuscula 11. Svenska Humanistiska Förbundet. Skrift 122.)
- 2009: Les mécanismes de l'humour. Exemples de la littérature médiévale. I: Regards sur la France du Moyen Âge. Mélanges offerts à Gunnel Engwall à l'occasion de son départ à la retraite. Red. av Olle Ferm & Per Förmegård. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 18.) S. 77–93.
- Ferm, Olle & Morris, Bridget (utg.), 1997: Master Golyas and Sweden. The Transformation of a Clerical Satire. A collection of essays. Stockholm. (Runica et mediævalia. Scripta minora 2.)
- Finland = Uppslagsverket Finland 5, 2007. Helsingfors.
- FMU I–VIII, 1910–35 = Finlands medeltidsurkunder I–VIII. Utg. av Reinhold Hausen. Helsingfors (Statsarkivet).
- Fortelius, Bertel, 1965: Historia Trojana eller Troya Borgdzs Chröneca. Studier över språk och stil i en svensk 1500-talstext. Åbo.
- Foster, Edward E., 2004: Three Purgatory Poems. Kalamazoo (Michigan). [<http://www.lib.rochester.edu/camelot/teams/tmsmenu.htm>].
- Frederiksen, Britta Olrik, 1997: Til teksten om de tolv gyldne fredage i Jöns Buddes bok. I: Arkiv för nordisk filologi 112. S. 125–152.
- Gardberg, C[arl] J[acob] & Dahl, Kaj, 1994: Kungsvägen. Helsingfors.
- Georges, Karl Ernst, 1951: Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch I–II. 9. Aufl. Basel.
- Glossarium till medeltidslatinet i Sverige I–II. 1968–2002, Supplement 2009. Stockholm. (Kungl.vitterhets historie och antikvitets akademien)
- Gurevich, Aron, 1988: Medieval Popular Culture. Problems of Belief and Perception. Cambridge. (Cambridge studies in oral and literate culture 14.)
- Hansen, Anna Mette, 2000: The Icelandic Lucidarius. Traditional and New Philology. 11th International Saga Conference. Sydney. Webbdokument: <http://www.arts.usyd.edu.au/departs/medieval/saga.html> (senast nedladdad 28/10 2008).
- Harling-Kranck, Gunilla, 1988: Dialektgränsen vid Skiftet. De åländska dialekternas östra gräns. I: Åländskt språk mellan öst och väst. Mariehamn. (Ålands högskola.) S. 75–86.
- 1998: Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio prov på dialekter i Nyland, Åboland, Åland och Österbotten. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 610.)

- Heikkilä, Tuomas, 2009: Piirtoja ja kirjaimia. Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskiajalla. Helsingfors. (SKS Toimituksia 1208)
- Hesselman, Bengt, 1902: Stafvelseförlängning och vokalkvalitet i östsvenska dialekter. Uppsala.
- 1927: Språkformen i MB I eller fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet. Uppsala. (Skrifter utgivna af K. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala 24:1.)
- Hultman, O. F. 1894: De östsvenska dialekterna. Helsingfors.
- Hummelstedt, Eskil, 2004 (postum utg.): Jöns Buddes härkomst. Om österbottensk dialekt från 1400-talet. Utg. och kommenterad av Christer Laurén & Kristina Nikula. Vasa. (Svensk-Österbottiska samfundet r.f. Vasa.)
- Härdelin, Alf, 2005: Världen som yta och fönster. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 13.)
- Ivars, Ann-Marie, 1988: Närpesdialekten på 1980-talet. Helsingfors.
- Jansson, Valter, 1934: Fornsvenska legendariet. Handskrifter och språk. Stockholm. (Nordiska texter och undersökningar 4.)
- Johansson, Karl G., 2007: Bröderna och världen. Prästbröderna och skriftbrukets utveckling i Vadstena kloster. I: Studier i svensk språkhistoria 9. Det moderna genombrottet – också en språkfråga? Red. av Lars Wollin & Anna Saarikka & Ulla Stroh-Wollin. Åbo. (Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi 5.) S. 119–124.
- Kabir, Ananya Jahanara, 2001: Paradise, Death, and Doomsday in Anglo-Saxon Literature. Port Chester (New York).
- Kittel, Harald et al. (utg.) 2004, 2007: Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Berlin & New York: W. de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 26.1–2.)
- Kleinhans, Martha, 1993: "Lucidare vault tant a dire comme donnant lumiere": Untersuchung und Edition der Prosaversionen 2, 4 und 5 des Elucidarium. Tübingen. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 248.)
- Klemming, G. E. (utg.), 1862: Heliga Birgittas uppenbarelser. Band 4. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 14: 4.)
- Klockars, Birgit, 1966: Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor. Stockholm.
- 1979: I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 486. Även: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien. Historiska serien 21.)
- Klunder, Nolanda, 2005: Lucidarius – de Middelnederlandse Lucidarius-teksten en hun relatie tot de Europese traditie. Amsterdam.
- Koskeniemi, Inna, 1968: Repetitive word pairs in old and early middle English prose: expressions of the type "whole and sound" and "answered and

- said", and other parallel constructions. Åbo. (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Humaniora 107.)
- Kühner, Raphael & Stegmann, Carl, 1955: Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Satzlehre. Zweiter Teil. Dritte Auflage. Leverkusen.
- Lamberg, Marko, 2006: The legend of Udo and its significance for the monastery of Naantali/Nådendal. I: Birgittiana 21. Neapel. S. 17–30.
- 2007: Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa. Helsingfors. (SKS Toimituksia 1115.)
- 2008: Dolt budskap i en medeltida översättning. Jöns Budde och hans version av legenden om den usle biskopen Udo. I: Arkiv för nordisk filologi 123. S. 57–76.
- 2009a: Authority through Gendered Role Models. The Case of Late Medieval Monastic Literature at Naantali. I: Saint Birgitta, Syon and Vadstena. Papers from a Symposium in Stockholm 4–6 October 2007. Red. av Claes Gejrot & Sara Risberg & Mia Åkestam. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Konferenser 77. S. 200–215.)
- 2009b: Att kartera "Jöns Buddes bok". Tolkningar av det senmedeltida europeiska makrorummet i birgittinsk klosterlitteratur. I: Folkmålsstudier 47. Språket i historien – historien i språket. Utg. av Hanna Lehti-Eklund et al. Helsingfors. 67–92.
- Laurén, Christer, 1972: Predikanten som översättare. Mechtilds uppenbarelser i Jöns Buddes fornsvenska version – handskrift och översättningsteknik. Borgå. (Folkmålsstudier 21.)
- 1973: Den fornsvenska legenden om den heliga fru Karin. Borgå. (Folkmålsstudier 24.)
- Lefèvre, Yves, 1954: L'Elucidarium et les Lucidaires. Contribution, par l'histoire d'un texte, à l'histoire des croyances religieuses en France au moyen âge. Paris. (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome 46.)
- Lehtonen, Tuomas M. S. 1999: Latinet och folkspråken. I: Finlands svenska litteraturhistoria 1: Åren 1400–1900. Red. av Johan Wrede. Helsingfors.
- Leinberg, K[arl] G[abriel], 1890: De finska klostrens historia. Jyväskylä. (Särtryck från Svenska litteratursällskapet i Finland skrifter.)
- Leumann, M.-Hofmann, J.B.-Szantyr, Anton, 1965: Lateinische Syntax und Stilistik. München. (Handbuch der Altertumswissenschaft 99.)
- Liedgren, Jan (1976), Birgitta-citat på fornsvenska. I: Arkiv för nordisk filologi 91. Lund. S. 202–206.
- Lilja, Agneta, 1996: Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945. Uppsala.
- Lindell, Inger, (utg.) 2000: Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatarisk utgåva med kommenterande inledning. Uppsala.

- (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 84.)
- Lönnroth, Harry, 2007: Ekenäs stads dombok 1678–1695. I. Rättsfilosofisk studie i en 1600-talshandskrift. Helsingfors. (Finska Vetenskaps-Societeten. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 171.)
- Lundström, Gudrun, 1939: Studier i nyländsk syntax. Stockholm. (Svenska Landsmål, B 38.)
- Mara, Johanna, 1998: Bibliografi över dialektologisk litteratur om de finlandssvenska dialekterna. I: Från Pyttis till Nedervetil. Utg. av Gunilla Harling-Kranck. Helsingfors. S. 176–196.
- Mattsson, Ola, 1957: Helga manna leverne. Studier i den fornsvenska översättningen av Vitae patrum. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 364. Även: Studier i nordisk filologi 47.)
- Mearns, Rodney 1985: The Vision of Tundale ed. from B. L. MS Cotton Caligula A II. Heidelberg. (Middle English Texts 18.)
- Menge, Hermann, 1953: Repetitorium der lateinischen Syntax und Stilistik. Leverkusen.
- Migne, J.-P. (utg.), 1895: Patrologiæ cursus completus. Series Latina. Tomus CLXXII. Paris. Sp. 1109–1176.
- Minnis, Alistair J. 1988: Medieval Theory of Authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages. London.
- Moberg, Lennart, 1984: Konungastyrelsen. En filologisk undersökning. Uppsala. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 69:2.)
- Morris, Bridget (utg.) 1991: Book V of St Birgitta's Uppenbarelser. Edited from Ms Cod. Ups. C 61. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 80.) Stockholm.
- Neuman, Erik 1936: Språket i Nya testamentet 1526 och i Gustav Vasas bibel 1521. I: Nysvenska studier 16. S. 1–66.
- Nikula, Kristina 1997: Species i finlandssvensk dialekt. I: Nordiska dialektstudier. Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen Sigtuna 17–21 augusti 1994. Utg. av Maj Reinhammar. Uppsala. (Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet genom dialektenheten i Uppsala. Serie A 27.) S. 203–214.
- 2007: Klostret som fallskärm? Fallet Budde. I: Studier i svensk språkhistoria 9. Det moderna genombrottet – också en språkfråga? Red. av Lars Wollin & Anna Saarukka & Ulla Stroh-Wollin. Åbo. (Skrifter från Svenska institutet vid Åbo Akademi 5.) S.181–188.
- 2009: Om den "gudhelige" brodern Jöns Budde. I: Folkmålsstudier 47. Språket i historien – historien i språket. Utg. av Hanna Lehti-Eklund et al. Helsingfors. S. 133–149.

- Noreen, Erik 1942a: Filologisk författarbestämning. I: Från Birgitta till Piraten. Litteraturstudier av en filolog. Stockholm. S. 24–43.
- 1942b: En fattig munk från Finland. I: Från Birgitta till Piraten. Litteraturstudier av en filolog. Stockholm. S. 71–77.
- 1944: Studier i Jöns Buddes ordförråd. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 6. Göteborg. S. 1–72.
- Nyberg, Tore 1965: Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters. Lund. (Bibliotheca Historica Lundensis 15.)
- Nynäs, Carina 2006: Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier. Åbo.
- Orrman, Eljas, 1990: Den svenska bebyggelsens historia. I: "Finska skären". Studier i åboländsk kulturhistoria. Utg. av Konstsamfundet 1990. Helsingfors. S. 197–282.
- OSF = Ordbok över Finlands svenska folkmål. Helsingfors 1976–.
- Palmer, Nigel F., 1980: Tondolus der Ritter. München. (Kleine deutsche Prosadenkmäler des Mittelalters 13.)
- 1982: 'Visio Tnugdali'. The German and Dutch Translations and their Circulation in the Later Middle Ages. München. (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters 76.)
- Parkes, M. B. 1993: Pause and Effect. An Introduction to the History of Punctuation in the West. Berkeley & Los Angeles.
- Pettersson, Jonatan, 2009: Fri översättning i det medeltida Västnorden. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 51.)
- Pipping, Rolf, 1944: Jöns Budde. Föredrag hållet vid Finska Vetenskaps-Societeten sammanträde den 18 september 1944. I: Societas Scientiarum Fennica. Helsingfors. (Årsbok – Vuosikirja XXIII B 1.) S. 3–24.
- Pym, Anthony, 2004: The Medieval Postmodern in Translation Studies. Paper presented to the conference Science Translated: Latin and Vernacular Translations of Scientific Treatises in Medieval Europe. University of Leuven, Belgium, 26–29 May 2004.
- Ruhe, Ernstpeter, 1993: Praedicatio est translatio? Das Elucidarium in der altfranzösischen Predigt. I: Elucidarium und Lucidaires. Zur Rezeption des Werkes von Honorius Augustodunensis in der Romania und England. Hrsg. Ernstpeter Ruhe. Wiesbaden. (Wissensliteratur im Mittelalter 7.)
- Salonen, Kirsi 2003: Armon laaksosta Armon lähteille. I: Pyhä Birgitta – Euroopan suojeleuspyhimys. Toim. Päivi Setälä & Eva Ahl. Helsingfors.
- Sanford, Eva Matthews, 1948: Honorius, presbyter and scholasticus. I: Speculum 23. Cambridge. S. 397–425.
- Schück, Henrik, 1896: Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar. Uppsala.
- Selenius, Ebba, 1972: Västnyländsk ordaccent. Helsingfors.

- Slotte, Peter, 1981: Ordbok över Finlands svenska folkmål – problem och metoder. I: De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion. Red. av Bengt Loman. Åbo. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 64.) S. 45–64.
- Storå, Nils, 1988: Åland – kulturområde mellan väst och öst. I: Åländskt språk mellan öst och väst. Mariehamn. (Ålands högskola.) S. 13–25.
- Sundberg, Eva, 1993: Dialekten i Ålands östra skärgård. Mariehamn. (Ålands högskola.)
- Svensson, Lars, 1974: Nordisk paleografi. Handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 28.)
- Söderwall, K.F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Lund.
- & Åkerlund, W. & Ljunggren, K.G., 1953–1973: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. Lund.
- Tarkiainen, Kari, 2008: Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa. Helsingfors.
- Thorell, Olof. 1951: Fem Moseböcker på fornsvenska. En språklig undersökning på grundval av de bevarade handskrifterna. Stockholm. (Nordiska texter och undersökningar 18.)
- Thors, Carl Eric, 1949: Substantivering av adjektiv i fornsvenskan. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 36–38. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 322.)
- 1952: Det latinska inflytandet på fornsvenskan. I: Studier i nordisk filologi 40–41. Helsingfors och Köpenhamn. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 336.) S. 1–25.
- 1957: Den kristna terminologien i fornsvenskan. Helsingfors och Köpenhamn. (Studier i nordisk filologi 45. Även: Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 359.)
- 1981: En översikt över den finlandssvenska dialektforskningen under ett-hundra år. I: De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion. Red. av Bengt Loman. Åbo. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 64.) S. 39–44.
- Tiisala, Seija 1993: Jöns Budde och Heliga Fru Karin. Adverb och textattribution. I: Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 15–17 oktober 1992. Red. av Lars Wollin. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 34.) S. 211–218.
- Türk, Monika, 2000: "Lucidaire de grant sapientie.": Untersuchung und Edition der altfranzösischen Übersetzung 1 des "Elucidarium" von Honorius Augustodunensis. Tübingen. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 307.)

- Vendell, Herman, 1896: Rec. av O. F. Hultman: Jöns Buddes bok. I: Finsk Tidsskrift 1. S. 303–305.
- Vermeer, Hans J. 1996: Das Übersetzen im Mittelalter 1–3. Heidelberg: TEXTconTEXT-Verlag. (Reihe Wissenschaft 4.)
- Wessman, V[ilhelm] E[liel] V[iktorinus], 1930–32: Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells Ordbok över de östsvenska dialekterna 2. Helsingfors.
- Widmark, Gun 2001: Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 76.)
- Wiik, Barbro, 2002: Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi. Helsingfors.
- Williams, Henrik, 2010: Svensk språkhistoria utan filologi? I: Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Utg. av Maj Reinhammar et al. S. 223–230.
- Wollin, Lars, 1981: Svensk latinöversättning. 1. Processen. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 34. Även: Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 74:1.)
- 1983: Svensk latinöversättning. 2. Förlagan och produkten. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 35. Även: Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 74:2.)
- 1991: Ska vi forska om fornsvenska? I: Studier i svensk språkhistoria. Svenska språkets historia 2 1990. Red. av Sven-Göran Malmgren & Bo Ralph. Göteborg. (Nordistica Gothoburgensia 14.) S. 239–257, 282–283.
- 1992: Hat Jöns Budde im ‚Catholicon‘ geblättert? Niederdeutsches Lehngut in einem mittelalterlichen schwedischen Wörterbuch. I: Niederdeutsch in Skandinavien III. Akten des 3. nordischen Symposions, Niederdeutsch in Skandinavien' in Sigtuna 17.–20. August 1989. Red. av Lennart Elmevik & Kurt Erich Schöndorf. Berlin. (Zeitschrift für deutsche Philologie. Beihefte 6.) S. 77–99.
- 1997: The Lord-Abbot and his Texts. I: Master Golyas and Sweden. The Transformation of a Clerical Satire. A collection of essays. Utg. av Olle Ferm & Bridget Morris. Stockholm. (Runica et mediaevalia. Scripta minora 2 [3].) Sid. 319–362.
- 2001a: Kavaljerernas intåg – och översättarnas. Franska kulturnedslag i det medeltida Sverige. I: Langage et référence. Mélanges offerts à Kerstin Jonasson à l'occasion de ses soixante ans. Red. av Hans Kronning. Uppsala (Studia Romanica Upsaliensia 63.) S. 695–707.
- 2001b: När svenskan blev europeisk. Om översättning i svensk medeltid. Helsingfors. I: Folkmålsstudier 40. S. 117–149.

Bibliografi

- 2004: När svenskan blev ett skriftspråk. I: Signums svenska kulturhistoria. Medeltiden. Red. av Jakob Christensson. Lund. S. 401-415.
- 2009a: Textframställning och genrer i nordisk medeltid. Originalproduktion – efterbildning – översättning. I: Folkmålsstudier 47. Språket i historien – historien i språket. Red. av Hanna Lehti-Eklund et al. Helsingfors. S. 231-258.
- 2009b: Jöns Budde. I: Svenskt översättarlexikon. [<http://www.oversattarlexikon.se>].
- Zilliacus, Kurt 1990: De svenska ortnamnen. I: "Finska skären". Studier i åboländsk kulturhistoria. Utg. av Konstsamfundet. Helsingfors. S. 283-372.
- 1992: Åboländska. Helsingfors.
- Åkerblom, Bror, 1950: Verbformerna i Ekenäs stads dombok 1623-1625. I: Arkiv för nordisk filologi 64. S. 74-139.

Helvetets och skärseldens mest ohyggliga fasor kunde utmålås med precision och inlevelse av birgittinbrodern Jöns Budde. Det skedde när han predikade för den olärda menigheten i Nådendals klosterkyrka för litet mer än femhundra år sedan. Om hans åhörare mottog de gruvliga infernointeriörerna med tillbörlig bävan vet vi inte. Naturligtvis kan de också ha avnjutit dem som god underhållning.

Budde har kallats ”predikanten som översättare”. Han utgick från texter som han själv uttolkat, i Heliga Birgittas anda. Han är den svenska medeltidens flitigaste latinöversättare, utan tvivel också en av de skickligaste. Som översättare till svenska tillhör han pionjärerna och var på många sätt före sin tid. Han arbetade i princip som vi gör i dag: med respekt för källtexten, samtidigt med en tydlig vilja att nå fram med budskapet, på ett språk som går hem i förkunnelsen.

Broder Jöns verkade på uppdrag av sitt kloster; i översättarrollen är han det svenska språkområdets första proffs. Och hans verksamhet var storskalig: Jöns Budde är Finlands äldste dokumenterat produktive skriftställare. Han är en tidig utdanare av den senmedeltida svenskan som ett europeiskt kulturspråk.

Forskarna har länge ansett att Buddes hemprovins var Österbotten. Numera är man något mindre säker på den saken. Dagens språkforskare och historiker har dessutom anlagt nya spännande perspektiv på nådendalsbrodern och hans verk.

Denna volym innehåller fem uppsatser, byggda på föredrag vid det filologiskt och historiskt inriktade symposiet under temat *Jöns Budde – språkpionjär och samtidsaktör*, som arrangerades i Åbo i april 2008 av svenskämnet vid Åbo Akademi.

På pärmens Nådendals kyrka. Foto Anna Nilsén.
Ombrytning Maria Vasenkari.

Åbo Akademis förlag

9 789517 655866